

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

PAULA
DIACONESCU

ELEMENTE
DE ISTORIE
A LIMBII
ROMÂNE
LITERARE
MODERNE

PARTEA I. PROBLEME DE NORMARE
A
LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE
(1830—1880)

BUCUREȘTI

— 1974 —

B. I. L.
II
21.802
BIBLIOTECA DE LINGVISTICĂ
CĂRȚI NR. 22222
BIBLIOTECA

PAULA DIACONESCU

ELEMENTE DE ISTORIE
A LIMBII ROMÂNE LITERARE
MODERNE

PARTEA I. — PROBLEME DE NORMARE

A

LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE

(1830—1880)

BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ
INVENTAR CĂRȚI NR. 2222

BUCUREȘTI

— 1974 —

Prezentul curs este destinat studenților din anul IV curs de zi și cursurile fără frecvență de la Facultatea de limba și literatura română.

Textul a fost analizat în Colectivul de catedră, care s-a declarat de acord cu tipărirea în actuala redactare.

P R E F A Ț Ă

Lucrarea de față apare din necesități didactice, fiind destinată în primul rând studenților în filologie, cu specialitatea **Limbă și literatură română**. Ea constituie prima secțiune a cursului de **Istoria limbii române literare moderne**, autoarea fiind, din anul 1964, unul din titularii acestui curs predat la **Facultatea de limbă și literatură română, Universitatea București**.

Prima secțiune a cursului cuprinde, în afară de o **INTRODUCERE**, în care se încearcă, printre altele, o periodizare a evoluției limbii române literare în secolul al XIX-lea, două capitole: **I. DEZBATERI ASUPRA PROBLEMELOR DE NORMARE A LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE (1830—1880)** și **II. STRUCTURA STILISTICĂ A LIMBII. STILURILE FUNCȚIONALE ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE**.

În primul capitol se tratează opiniile unor reprezentanți de seamă ai culturii române din secolul al XIX-lea cu privire la procesul de fixare a unei limbi literare moderne unitare; se prezintă preocupările de impunere a unor norme ortografice cu alfabet latin, de elaborare a unei gramatici normative și a unui dicționar „tezaur” al limbii române. Încadrarea acestor opinii și preocupări în ansamblul unor orientări culturale dominante în epocă oferă posibilitatea unei aprecieri judicioase a diferitelor soluții, uneori divergente doar în aparență, în problemele atât de complexe ale constituirii normelor limbii literare moderne.

În al doilea capitol, după definirea, caracterizarea și clasificarea stilurilor funcționale ale limbii literare moderne, se urmărește procesul de constituire și consolidare a normelor limbii literare în texte care reprezintă variantele ei stilistice nonartistice: **stilul științific, stilul administrativ și stilul publicistic**, în perioada 1830—1880/1900.

Stadiul actual al cercetărilor acestor stiluri ne-a oferit posibilitatea valorificării rezultatelor obținute în studii anterioare. Materialul ilustrativ nou pe care-l aducem confirmă, dar uneori și infirmă interpretări cunoscute.

Cercetarea, în această lucrare, a stilului administrativ sau a celui științific și după 1850 poate constitui un sprijin în fixarea mai riguroasă a etapelor principale pe care limba literară le-a parcurs în procesul de unificare și modernizare a normelor ei.

Lucrarea de față urmează să fie întregită cu alte două secțiuni: una va urmări evoluția stilului artistic în secolul al XIX-lea, iar cealaltă, evoluția aceluiași stil în secolul al XX-lea.

Așadar, în ansamblu, obiectul cursului de **Istoria limbii române literare moderne** îl constituie evoluția stilurilor ei funcționale, sub raportul normelor lingvistice și al structurii lor stilistice.

S-ar putea presupune că acest curs în general și această secțiune izolată în particular ar avea un caracter exclusiv istoric. Dat fiind însă scopul lucrării de față, ea prezintă un caracter oarecum mixt; soluționarea a numeroase probleme teoretice care să ne permită încadrarea corespunzătoare a faptelor de limbă studiate nu constituie un aspect neglijabil al ei.

Deși este relativ bogată, bibliografia indicată în note sau aceea care însoțește cele mai multe subcapitole ale lucrării nu prezintă un caracter informativ exhaustiv. Unele studii recente, apărute după încheierea redactării acestei lucrări, n-au mai fost incluse în listele bibliografice.

Lucrarea a profitat de pe urma observațiilor referențelor din comisia pentru analiza cursului, numită de conducerea **Catedrei de istoria limbii române** a Facultății de limbă și literatură română, Universitatea București: prof. dr. doc. D. Macrea, conf. dr. Liviu Onu, conf. dr. Maria Rădulescu, lect. Mirela Teodorescu, lect. dr. Mihaela Mancaș, asist. Mihai Marta. Tuturor acestora le mulțumesc pentru atenția generoasă acordată lucrării.

PAULA DIACONESCU
București, februarie 1974

INTRODUCERE

1. Etape ale procesului de fixare a normelor limbii literare unice în secolul al XIX-lea. **2.** Dezvoltarea limbii române literare după 1830, în raport cu dezvoltarea societății și a culturii române moderne : dezvoltarea învățămîntului național, apariția presei în țările românești, înființarea teatrului, dezvoltarea literaturii științifice și beletristice — factori determinanți ai intensificării procesului de modernizare și unificare a limbii române literare. **3.** Diversificarea stilurilor limbii române literare **4.** Probleme de bază ale studierii limbii române literare în secolul al XIX-lea.

1. Procesul de unificare a normelor limbii literare moderne, început înainte de actul Unirii (1859), de formare și consolidare a statului român modern se desfășoară mult dincolo de perioada de după Unire, prelungindu-se chiar peste sfîrșitul deceniului al optulea. Admițînd o anume determinare a evoluției limbii de dezvoltarea economică, politică și culturală a societății, dar și o oarecare autonomie a acestei evoluții care nu reproduce mecanic etapele dezvoltării social-politice sau cultural-literare, perioadele de dezvoltare a limbii literare moderne în secolul al XIX-lea pot fi marcate convențional prin limite aproximative ale dezvoltării social-politice și cultural-literare.

În epoca de care ne ocupăm, procesul de fixare a normelor limbii române literare moderne se cuprinde în trei perioade hotărîtoare, în mare, aceleași cu perioadele de dezvoltare ale literaturii moderne în secolul al XIX-lea ¹.

Perioada pașoptistă, (1830—1860), delimitată, în general, prin date ale istoriei politice : 1829 (tratatul de la Adrianopol) — 1859 (Unirea Principatelor). Faptul nu trebuie să surprindă, întrucît, pregătita

¹ Cf. *Ist. lit. rom.* II, 1968, p. 8 ; 229 ; 635 ; *Ist. lit. rom.* III, 1973, p. 5.

și precedată de Școala ardeleană care a condus la deșteptarea conștiinței naționale, mișcarea cultural-literară devine, în această perioadă, un puternic instrument de propagandă, servind interesele politice ale poporului român, lupta pentru unitate națională. În acest cadru de militantism politic pentru înfăptuirea unității naționale, afirmarea latinității și unității limbii constituia un sprijin al luptei de emancipare națională și socială a poporului român. Momentul istoriei politice și culturale este semnificativ pentru înțelegerea trecerii problemelor normării și modernizării limbii literare în dezbateri publice, prin intermediul presei — gazete, reviste literare — al prefetelor unor cărți de popularizare a științei² etc., fapt care contribuie la consolidarea conștiinței de normă literară unică. Problema unificării normelor ortografice, precum și cea a asimilării și încorporării neologismelor, pătrunse rapid în toate sectoarele culturii moderne, constituie preocuparea învățaților de specialitate, a scriitorilor, a autorilor (medici, profesori etc.) de manuale, de cărți destinate popularizării științei.

Conștiința unității naționale și a necesității unei sincronizări cu cultura modernă determină acțiunea amplă de unificare și modernizare a limbii, însoțită de confruntări vehemente de păreri, prelungite și în deceniile următoare.

Pînă prin jurul anului 1840, I. H. Rădulescu are un rol important în acțiunea de codificare a normelor limbii literare, de impunere a unor forme muntenești și în norma scriitorilor moldoveni. Începînd mai ales cu anul 1840, ideile latinistilor, expuse în sisteme mai mult sau mai puțin diferite, se cultivă în toate țările românești; ideile „Daciei literare” sînt îmbrățișate și de cărturari munteni sau, deși mai puțin, ardeleni.

↳ Perioada de după Unire (1860—1867/1875), perioadă de relativă victorie a latinismului, prelungită peste sfîrșitul deceniului al șaptelea, cînd apar „Convorbirile literare” (1867) și se produce accentuarea spiritului critic mai ferm. Caracterizat „prin respectul adevărului, disocierea valorilor și adaptarea ideilor la realități și posibilități”,³ noul criticism se reflectă, pe plan lingvistic, mai ales prin lupta decisivă împotriva „pedantismului” filologic al latinistilor în problemele esențiale ale fixării limbii literare în această etapă (ortografia, modernizarea lexicului), luptă care se prelungește și în deceniul al optulea⁴.

Perioada marilor clasici (Eminescu, Caragiale, Creangă) se prelungește pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Dacă un criteriu precumpănitor de evaluare a semnificației perioadelor anterioare rămîne procesul de constituire și de consolidare a normelor limbii literare naționale, de precizare a structurii ei stilistice, un criteriu precumpănitor de evaluare a semnificației ultimei perioade rămîne descoperirea creatoare de către scriitori a valorilor expresive ale limbii naționale, adică apariția stilurilor individuale marcate prin puternica personalitate artistică a unor scriitori.

² Vezi *Bibliografia analitică a limbii române literare 1780—1866*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.

³ *Ist. lit. rom.* III, 1973, p. 34.

⁴ Afirmînd existența dialectelor literare românești pînă pe la 1880, G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 66—137, condiționează constituirea limbii literare moderne, aceeași în toate regiunile, de unificarea ce atinge un anumit grad a limbii naționale.

Dintre cele trei perioade, prima și ultima trebuie considerate ca momente plene ale fixării unor direcții esențiale în evoluția estetică a limbii române literare.

2. În deceniile dinaintea Unirii, aparținând la formații statale diferite, țările române manifestă particularități specifice de dezvoltare.

În Muntenia și Moldova, mai ales după pacea de la Adrianopol, se accentuează avântul economic prin intensificarea comerțului și crește activitatea politică, atingând punctul culminant, după momentul revoluționar din 1848, cu actul Unirii și constituirea statului român modern. Perioada de după 1829 și pînă prin ultimii ani de domnie ai lui Alex. I. Cuza, cînd se efectuează importante reforme (1862—1865), este marcată printr-o fermă atitudine antifeudală și rămîne semnificativă pentru consolidarea relațiilor burgheze. Din deceniul al optulea și pînă la sfîrșitul secolului, se succed, de asemenea, alte mari înfăptuiri politice: cucerirea independenței, organizarea în partid a muncitorimii de la orașe (înființarea Partidului social- democrat român în 1893)

În Ardeal, mișcarea antifeudală s-a împletit cu acțiunea împotriva tendințelor de desnaționalizare.

În perioada dinaintea Unirii și după actul Unirii Principatelor, în ciuda condițiilor specifice de dezvoltare, în ambele părți ale Carpaților se intensifică, pe căi uneori diferite, acțiunile pentru realizarea unității naționale a poporului român și pentru consolidarea culturii române moderne, în scopul sincronizării cu marile culturi europene, crește nevoia perfecționării limbii ca instrument de exprimare a gândirii și de comunicare a ideilor în toate domeniile culturii (școală, presă, teatru, știință etc.) care înregistrează o propășire rapidă.

După 1829, cultura cunoaște un puternic avînt, prin lărgirea sectoarelor și prin accelerarea dezvoltării.

Învățămîntul. În deceniul al patrulea, în Muntenia și Moldova, dezvoltarea învățămîntului se caracterizează mai ales prin mărirea numărului de școli în mediul urban, destinate unei anume specializări (școli normale, de inginerie civilă, de arte și meșteșuguri etc.), iar, după 1848, prin amploarea pe care o ia dezvoltarea învățămîntului superior. În 1860 se constituie Universitatea din Iași, în 1864, Universitatea din București. Înființarea celor două Universități este urmată de înființarea Societății Academice (1866), care va încerca, paralel cu acțiunea de relatinizare a vocabularului limbii naționale, impunerea ortografiei etimologice prin publicarea, cîțiva ani mai tîrziu, a Dicționarului limbii române sub redacția lui A. Treb. Laurian și I. C. Massim.

În Ardeal, acțiunea pentru reorganizarea învățămîntului are în vedere extinderea instrucțiunii cu româna ca limbă de predare.

Progresul învățămîntului, varietatea și amploarea instrucțiunii au determinat tipărirea de manuale care au avut un rol important în modernizarea limbii literare și a răspîndirii normelor ei.

Presă. Componentă a activității de luminare desfășurată în Muntenia, Moldova și Transilvania, publicarea primelor gazete românești, a revistelor de cultură este legată, după unele încercări mai

ales în Ardeal, de numele lui I. H. Rădulescu, Gh. Asachi și G. Barițiu.

În 1829, primul publică (8 aprilie), la București, „*Curierul românesc*“ (1829—1848; a doua serie apare în 1859). În Muntenia, tot I. H. Rădulescu scoate și „*Gazeta Teatrului Național*“ (1835—1836), „*Curierul de ambe sexe*“ (1837—1847) și sprijină apariția, sub redacția lui Florian Aaron a „*Muzeului național*“⁵ (1836—1838). Sub redacția lui Florian Aaron și a altora doi, apare primul cotidian din țara noastră, „*România*“ (1838). Dintre ziarele mai semnificative care apar la București în timpul revoluției de la 1848, semnalăm: „*Pruncul român*“ (editat de C. A. Rosetti) și „*Poporul suveran*“ care, latinizându-și titlatura, devine „*Popolul suveran*“.

În 1829 (1 iunie), la Iași, Gh. Asachi publică „*Albina românească*“, substituită, în 1850, prin „*Gazeta de Moldavia*“. Tot Gh. Asachi scoate „*Alăuta românească*“ (1837—1838), supliment literar al „*Albinei*“, precum și revistele „*Icoana lumii*“ (1840—1841; 1845—1846) și „*Spiciutorul moldo-român*“ (1841).

În 1838, la Brașov, G. Barițiu scoate „*Gazeta Transilvaniei*“ cu suplimentul „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*“. Tot în Ardeal, în 1847, Timotei Cipariu publică „*Organul luminarei*“. Dintre gazetele semnificative care mai circulau în Transilvania mai amintim: „*Amicul poporului*“ și „*Telegraful român*“ (Sibiu, 1853) care ia atitudine împotriva exagerărilor latiniste; republică, din „*România literară*“ (Iași), o serie de articole de cultivare a limbii în care erau criticate tendințele de latinizare a limbii.

I. H. Rădulescu, Gh. Asachi și G. Barițiu, editori ai unor publicații periodice, domină întreaga mișcare culturală din Muntenia, respectiv din Moldova și Transilvania, pînă la apariția marilor reviste programatice din Moldova: „*Dacia literară*“ (1840, suprimată după trei numere de apariție), „*Propășirea*“ (1844), „*România literară*“ (1855), care, în locul atitudinii îngăduitoare a lui Heliade sau Asachi, corespunzătoare unei etape incipiente a dezvoltării literaturii, așază la bazele dezvoltării literaturii române moderne principiul disocierii valorilor: în locul rolului primordial al traducerilor, promovează rolul primordial al literaturii originale cu izvoare în trecutul național, în folclor sau în realitățile locale ale epocii. Cel mai mare merit în acțiunea de unificare a normelor limbii literare revine, înainte de 1860, curentului istoric-popular, care a dispus de la 1840 pînă la 1856 de patru dintre cele mai valoroase publicații periodice românești: „*Dacia literară*“, „*Propășirea*“, „*România literară*“ și „*Steaua Dunării*“. Pe linia „*României literare*“ merge, la București, „*Revista română*“ (1861—1863), condusă de A. I. Odobescu.

În cadrul curentului istoric-popular, un factor important care a grăbit unificarea limbii a fost prioritatea elementului autohton, fără neglijarea acțiunii de modernizare a lexicului și construcțiilor, prin

⁵ În „*Muzeu național*“, București, I (1836), nr. 1, febr. 5, p. 1—2, se precizează: „*Coloanele acestii gazete vor cuprinde încă articole de literatură românească și străină cu alăturarea între ele, avînd drept scop dezvoltarea limbii românești*“.

contact mai ales cu limba și literatura franceză. Indicii semnificativi ai frazei la scriitorii români dintre 1840—1860 sînt — după cum a menționat mai întîi P. Haneș — „întînderea, claritatea și simetria“, precum și imbinarea armonioasă dintre neologisme și cuvinte din fondul vechi al limbii. ,

Deși centrul de gravitate al curentului istoric-popular a fost în Moldova, direcția procesului de unificare a normelor limbii literare, sub influența graiului muntean, n-a mai putut fi schimbată. Explicația constă în faptul că, deși diferențiată după provincii, mai ales sub aspectul pronunțării, limba literară se prezenta de la începuturile ei cu un caracter muntenesc, iar, în secolul al XIX-lea, pînă la 1840, rolul lui Heliade în impunerea unor forme muntenesti și în scrisul moldovenilor rămîne semnificativ.

După Unire, centrul politic al țării se mută la București. Cele mai importante ziare și reviste literare încep să apară aici. Atitudinea ostilă dinastiei prusace se reflectă cu multă vervă în coloanele presei satirico-umoristice, specifică acestei epoci: „Aghiută“ (1863), „Satyrul“ (1866) în care apar atacurile politice ale lui B. P. Hasdeu.

Dincolo de Carpați, începe să apară în 1865, la Pesta, sub conducerea lui Iosif Vulcan, revista „Familia“ care militează pentru valorificarea patrimoniului popular și se bucură de sprijinul lui V. Alecsandri și al lui B. P. Hasdeu. În paginile revistei „Familia“ și-a făcut debutul literar, în 1866, M. Eminescu.

+ În ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea, în cultura noastră națională se manifestă tendințe diferite, polarizate, în esență, fie în jurul revistei „Convorbiri literare“, fie mai tirziu în jurul periodicului „Contemporanul“ (1881—1891) și al „Evenimentului literar“ (1893—1894) sau în jurul „Literatorului“ (1880), care se revendică din „Curierul de ambe sexe“.

Teatrul. Dezvoltarea teatrului constituie un mijloc eficient de perfecționare a limbii. Istoria teatrului românesc începe cu primele echipe de artiști amatori. Iniințarea societății Filarmonica, în 1833, la București, de către I. Cîmpineanu și I. H. Rădulescu, a Conservatorului, în 1836, la Iași, de Gh. Asachi, constituie începuturile propriuzise ale teatrului românesc. În Ardeal, organizarea mai temeinică a teatrului apare abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Teatrul cunoaște un vădit progres între anii 1840 și 1860, cînd rolul de îndrumători revine unor scriitori și oameni de cultură ca M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negruzzi, C. A. Rosetti. Autori munteni (C. Fața, C. Bălăcescu, C. Caragiale) și moldoveni (Kogălniceanu, Negruzzi, M. Millo, V. Alecsandri) largesc, prin scrierile lor, repertoriul dramatic. În literatura dramatică, un loc important îl au comediiile, instrument de „îndreptere“, apărute ca o necesitate într-o perioadă caracterizată prin abuz neologic, preluare neselectivă și folosirea neadecvată a unor termeni și expresii noi. Prin umor sau ironie, autorii de comedii, în frunte cu Alecsandri, au contribuit la stăvilirea excesului de împrumuturi nejustificate și la impunerea unor forme corecte ale limbii literare. Odată cu I. L. Caragiale, limbajul comediei își lărgeste funcția critică și, în consecință, se diversifică modalitățile de realizare a comicului verbal.

În ceea ce privește istoria terminologiei românești referitoare la teatru (reprezentății teatrale, clădirea în care au loc spectacolele), cercetări recente⁶ au precizat că ea începe cu mult înainte de înființarea primelor teatre românești.

+ Manuale, scrieri de popularizare a științei. Organizarea învățământului național de toate gradele, apariția presei în limba română au grăbit ritmul publicării unor traduceri (mai ales din limba franceză) sau a unor lucrări originale de popularizare a științei. Manualele școlare, scrierile de popularizare⁷ a diverselor sectoare ale științei au avut o largă circulație în epocă și au impus, odată cu noțiunile exprimate, multe neologisme, îmbogățind lexicul limbii literare cu o terminologie de specialitate.

+ Literatura beletristică. După 1830, mișcarea literară ia un avânt deosebit. În Țara Românească, I. H. Rădulescu este îndrumătorul mișcării literare moderne. Înființând o editură, traduce el însuși și îndeamnă la traduceri din operele scriitorilor de seamă ai literaturii universale. Cu sprijinul lui Heliade se afirmă Vasile Cîrlova, Gr. Alecsandrescu, D. Bolintineanu. Heliade însuși a scris literatură originală în versuri și proză. În Moldova, îndrumătorul mișcării literare este Gh. Asachi. Începând cu anul 1840, rolul însemnat de îndrumător al literaturii, orientată spre scrieri originale cu izvoare naționale, revine lui M. Kogălniceanu.⁸

După 1840, deosebit de bogată este creația literară din Moldova, reprezentată de C. Negruzzi, Al. Russo, V. Alecsandri.

În perioada pașoptistă se pun bazele mai multor genuri literare, care determină o lărgire considerabilă a sferei de utilizare a limbii literare, o diferențiere a stilului artistic și a mijloacelor lui de exprimare.

Proza artistică cunoaște o nouă variantă realizată în proza dramatică (comedii, drame istorice). De asemenea, stilul prozei propriu-zise se caracterizează prin mare varietate stilistică, urmare a dezvoltării unor genuri și specii noi (nuvela — memorialistică și istorică, romanul, poemul liric etc.).

→ Tot ca urmare a apariției și dezvoltării unor specii noi, poezia se remarcă, de asemenea, prin mare varietate stilistică. Meditații, epistole în versuri, fabule și satire (cum sînt cele ale lui Gr. Alecsandrescu), poeme epice de mare amploare (de ex. *Dan, căpitan de plai*) etc. nu s-au putut realiza decît printr-o atentă prelucrare și adecvare a limbii literare. Întîlnim stilul didactic în epistole și satire, stilul familiar în fabule, stilul retoric în poeme epice, cu versuri de largă respirație etc.

↪ Autohtonizarea inspirației a determinat dezvoltarea limbii și a stilului artistic pe baza limbii din textele vechi românești (scrieri reli-

⁶ Cf. Despina Ursu, *Din istoria terminologiei românești privitoare la teatru*, în LR, IX (1960) nr. 2, p. 71—77 și în SCȘt (Iași), IX (1960), fasc. 1, p. 89—100.

⁷ Vezi prezentarea lor în ordine cronologică la N. A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 145—149.

⁸ Prin discursurile sale, el ocupă un loc de frunte în dezvoltarea genului oratoric în literatura română.

gioase, documente și mai ales cronici), din literatura folclorică sau pe baza limbii vorbite⁹. Educați în spiritul Apusului, cunoscători ai literaturii și limbii franceze, în curent cu ideile culturii și civilizației moderne, scriitorii pașoptiști au contribuit, de asemenea, la îmbogățirea vocabularului limbii literare prin folosirea neologismelor în scrierile lor, la mlădierea frazei, prin întinderea și varietatea construcțiilor.

↳ După 1860, fenomenul literar este marcat de prezența unor scriitori din generația de la 1848, precum și a unei noi generații de scriitori, ai cărei reprezentanți de seamă sînt Filimon, Odobescu, Hasdeu. Prin *Pseudo-Kinigetikos*, eseu a cărui modernitate se poate remarca nu numai în conținut, ci și în structura compozițională de cele mai felurite specii ale prozei, Odobescu se îndreaptă în literatură spre un estetism clasicizant, după ce, prin nuvela istorică, se dovedise reprezentantul romantismului erudit în literatura noastră.

Cu tact, dar condus și de orientarea sa spre un estetism clasicizant¹⁰, Maiorescu așeza „direcția nouă” sub pavăza personalității artistice a lui Alecsandri. În perioada de la întemeierea *Junimii* și pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, Eminescu, Creangă și Caragiale ating culmile creației artistice. După Eminescu, o înnoire a limbajului liric în sens modern realizează Macedonski. Într-adevăr, după 1890, cînd aderă la „instrumentalismul” european, Macedonski este preocupat de problemele tehnicii unei lirici de esență muzicală. Tot în ultimul deceniu al secolului trecut, Coșbuc impune, în presa transilvană, lirica sa, remarcată de însuși Maiorescu.

3. Existența stilurilor funcționale este condiționată A) de factori extralingvistici (de ex. domeniu determinat de activitate în care se realizează vorbirea, destinatar, împrejurările comunicării, scopul comunicării) și B) de factori lingvistici (marcarea vorbirii prin mijloace lingvistice specifice)¹¹. Schimbările petrecute la nivelul acestor două categorii de factori, care, considerate împreună, condiționează structura stilistică a limbii, pot determina schimbări de natură diferită la nivelul acestei structuri.

↳ Faza modernă a limbii române literare se deosebește de faza veche a dezvoltării sale prin mai multe tipuri de schimbări la nivelul stilurilor funcționale: a) modificarea relațiilor dintre stilurile funcționale ale limbii literare, urmare a apariției unor stiluri noi (stilul publicistic)¹²; b) modificarea relațiilor dintre subvariantele aceluiași stil (de ex. în cadrul stilului științific sau în cadrul stilului artistic), prin apariția altora noi; c) modificări interne ale structurii lingvistice la nivelul stilurilor

⁹ De ex. pentru introducerea stilului familiar cu numeroase elemente de oralitate populară în scrierile destinate teatrului, vezi Al. Niculescu. *Din vocabularul limbii române literare în secolul al XIX-lea*, în SCL XI (1960), nr. 3, p. 581—592.

¹⁰ Cf. T. Maiorescu. *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*, în „Convorbiri literare”, nr. 1. 1867. În explicarea atitudinii lui Maiorescu față de Alecsandri, vezi, printre lucrările mai recente, Al. Andriescu, *Maiorescu și Alecsandri*, în IL XVI (1965), nr. 7, p. 37—42.

¹¹ De ex. vezi Magdalena Vulpe, *Mijloace sintactice de diferențiere a stilurilor limbii în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Omag. Rosetti”, p. 1003—1006.

¹² Vezi și Al. Andriescu, *Cercetarea stilurilor limbii române literare*, în IL, XI (1960), nr. 9, p. 58.

funcționale și al variantelor lor, determinate de îmbogățirea lexicului prin incorporarea neologismelor, de eliminarea regionalismelor și arhaismelor, a cuvintelor din fondul mai vechi neogrecesc și turcesc¹³, perfecționarea construcțiilor etc.; d) diferențierea lingvistică (mai ales la nivel contextual) a stilurilor funcționale¹⁴ (de ex. între stilul științific și cel administrativ) și a variantelor lor.

Așadar, modernizarea vieții publice, dezvoltarea științei și a literaturii beletristice, apariția presei constituie factori importanți care au condiționat perfecționarea limbii literare ca mijloc de exprimare și de comunicare a ideilor unei culturi noi, constituirea stilurilor ei.

4. Studiul limbii literare din secolul al XIX-lea cuprinde aspecte variate¹⁵, dată fiind amploarea discuțiilor referitoare la căile de perfecționare a limbii literare moderne, dar mai ales dată fiind complexitatea procesului de diferențiere a fazei moderne a limbii literare de faza sa veche de dezvoltare, prin îmbogățirea și constituirea diverselor stiluri (științific, publicistic, administrativ și al literaturii artistice).

În studierea procesului complex de fixare a normelor limbii literare moderne, un loc important îl ocupă prezentarea opiniilor, privind problemele unificării și modernizării limbii literare, exprimate, adeseori, în ansamblul unor idei cu caracter programatic de către reprezentanți de seamă ai mișcării noastre culturale din secolul al XIX-lea.

Întrucât limba literară nu poate fi concepută în afara stilurilor ei funcționale, care evoluează în cursul istoriei, procesul de fixare a normelor limbii literare moderne trebuie urmărit în texte variate — opere literare, științifice etc. — în perioade diferite ale epocii moderne.

Pentru a obține o privire generală asupra modului de constituire a normelor unice ale limbii literare moderne, este necesar să înfățișăm, într-o descriere sistematică, fonetismul, structura gramaticală (morfologie și sintaxă), vocabularul diverselor monumente scrise ale epocii.

Procesul de unificare a normelor limbii literare trebuie înfățișat sub laturile lui corelative: a) eliminarea treptată a unor forme (fonetice, gramaticale) sau a unor construcții, fiind simțite neliterare (regionale, arhaice, populare), b) consolidarea, fiind considerate specific literare, a altora. Până la eliminarea definitivă a unor fapte lingvistice și înlocuirea lor cu altele, importantă este semnalarea unor stadii intermediare de evoluție, prin consemnarea formelor în raport de variație liberă (de ex. prezența fonetismelor proprii graiurilor moldovenești paralel cu cea a fonetismelor corespunzătoare graiului muntean în limba textelor diversilor scriitori moldoveni din perioada pașoptistă: *macar și măcar, moldovan și moldovean etc.*).

¹³ Vezi T. Vianu, *Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea*, în LR, III (1954), nr. 4, p. 45 și urm.

¹⁴ Vezi și I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*. București, 1961, p. 27.

¹⁵ De ex. vezi G. Istrate, *Fenomene specifice limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AUI, XI (1965), nr. 1, p. 1—9.

Cercetarea limbii textelor scrise nu se termină cu înregistrarea și clasificarea faptelor. Este necesară și explicarea lor, cu atât mai mult, cu cât modul în care scriitorii acestei epoci credeau că trebuie unificată și îmbogățită limba putea varia de la unul la altul sau cel puțin de la o provincie la alta, de multe ori în funcție de opiniile impuse de diferiții reprezentanți cu autoritate ai unor curente lingvistice sau literare.

Problemele fundamentale pe care le pune cercetării limba din secolul al XIX-lea sînt modernizarea și unificarea limbii. În funcție de aceste aspecte ale evoluției limbii literare, trebuie explicată modificarea raportului dintre elementele populare, regionale, arhaice, pe de o parte, și cele considerate ca fiind literare în procesul de codificare a normelor, pe de altă parte. Atitudinea critică față de elementele considerate învechite sau regional-populare nu exclude însă folosirea creatoare a posibilităților limbii, interesul deosebit manifestat la scriitorii secolului al XIX-lea față de limba textelor vechi sau a producțiilor folclorice. În funcție de procesul de modernizare și unificare a limbii trebuie pusă și problema influențelor străine¹⁶, încorporarea împrumuturilor din alte limbi, prezența unor construcții după modelul unor limbi străine.

Direcția generală a schimbărilor în diferite compartimente ale limbii poate fi stabilită numai în perspectivă istorică, prin raportare a stadiului de limbă din secolul al XIX-lea la cele vechi și la cel al limbii actuale. Faza modernă a limbii literare din secolul al XIX-lea este diferită față de faza mai veche a limbii literare, fie prin prezența unor fapte de limbă care pînă atunci erau simțite ca populare sau regionale, fie prin prezența unor împrumuturi dintr-o limbă străină de cultură. Deosebirile de limba actuală se explică, fie prin conservarea, în virtutea tradiției literare, sau prin introducerea intenționată a unor fapte de limbă vechi și populare¹⁷, fie prin aspectul fonetic și morfologic al unor neologisme care și-au modificat, ulterior, forma¹⁸.

Studiul operelor beletristice ridică probleme specifice: diferența dintre vorbirea autorului și a personajelor, dintre fapte de limbă neutre și fapte de limbă folosite pentru a produce un anume efect artistic¹⁹:

¹⁶ Vezi Acad. Al. Rosetti și B. Cazacu, *Probleme de fonetică*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 17—18; B. Cazacu, *Probleme ale studierii lexicului*, în SILRL, vol. I, p. 69—83.

¹⁷ Încă în 1836, Gh. Săulescu precizează următoarele în legătură cu folosirea arhaismelor de către literați: „din asămînea visterii ale vechimei, au manuscrite, au cărți tipărite, au în însă gura poporului păstrate pînă acuma, sînt culeasă toate cuvintele ce au început a întrebuița astăzi literații românimei în scriptele lor“ (Prefață la *Hronicul romano-moldo-vlahilor* alcătuit de domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir la anii 1710. Iași, II, 1836, p. IV—V).

¹⁸ O expunere asupra acestor modificări cu sublinierea detaliilor se poate găsi la G. Ivănescu, *Indrumări în cercetarea morfologiei*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 25—27.

¹⁹ Vezi Tudor Vianu, *Cercetarea stilului*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 84—107.

deosebirea dintre interpretarea lingvistică și cea stilistică²⁰; determinarea stilurilor literaturii artistice (popular, savant, familiar, solemn etc.) în funcție de formele uzuale ale limbii.

Pentru istoricul limbii literare, studiul limbii scriitorilor²¹ prezintă o importanță deosebită, întrucât, din cauza libertății mai mari a stilului beletristic, acesta contribuie mai ușor la lărgirea sferei normelor limbii literare²².

²⁰ În literatura română de specialitate, mai recent, vezi Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, 1972; Coteanu, *Stilistica*. Literatura străină de specialitate este imensă. Cităm aici câteva lucrări: Pierre Guiraud, *Essais de stylistique. Problèmes et méthodes*, Paris, 1969; Pierre Guiraud et Pierre Kuentz, *La stylistique*, Paris 1970. Lucrarea cuprinde o bună orientare bibliografică. Prin bogăția și varietatea lor, lucrările citate dau o imagine de ansamblu asupra diverselor tendințe în cercetarea stilistică contemporană. *Rhétorique générale* par le groupe „*μ*”, Paris, 1970; *Linguistics and literary style*. Edited by Donald C. Freeman, 1970; *Problèmes de l'analyse textuelle. Problems of textual analysis*, Didier, 1970 (Semnează: P. Léon, S. Levin, G. Rondeau, P. Guiraud, P. Bouissac, H. Schogt, G. Bucher, H. Mitterand, A. Chesneau, D. Jourlait, J. C. Chevalier, P. Nessebroth, M. Riffaterre, S. Doubrovsky, L. Doležel, G. Genette, Marshall Mc Luhan); B. Dupriez, *L'étude des styles*, Didier, 1971.

²¹ Vezi B. Cazacu, *Despre cercetarea limbii și stilului scriitorilor*, în „*Omag. Iordan*“.

²² Vezi și V. Guțu Romalo, *Cîteva probleme ale studierii sintaxei*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 59.

I. DEZBATERI ASUPRA PROBLEMELOR DE NORMARE A LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE (1830–1880)

A. PREOCUPĂRILE DE LIMBĂ ALE LUI I. H. RĂDULESCU PÎNĂ LA 1840

1. *Gramatică românească* [1828], „semnalul luptei în contra buchiilor și slavonismilor“. 2. Problemele unificării și modernizării limbii: *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului rumânilor* [1832]; *Scrisori către C. Negruzzi* [începînd cu anul 1836]. 3. Probleme referitoare la stil. 4. Preocupări critice: critica limbii și a versificației.

1. La începutul activității sale, Heliade este preocupat mai ales de aspecte concrete ale procesului de fixare a normelor limbii literare în acel moment istoric. În comentariile asupra unor cuvinte, în justificările alegerii unor forme în locul altora, Heliade este condus, adeseori, de bunul simț, fără să renunțe la argumentarea teoretică, ce ia amploare însă în a doua perioadă a activității sale.

Gramatică românească, tipărită la Sibiu în 1828, lucrare pusă în circulație înainte de tipărirea ei, consemnează primele idei ale lui Heliade în problema ortografiei și în cea a îmbogățirii lexicului limbii literare.

Problema ortografiei este pusă chiar în *Prefața* gramaticii și dezvoltată într-un capitol special. Ortografia propusă de Heliade la această dată este una fonetică. Continuînd eforturile lui Ionăchiță Văcărescu, care redusese numărul slovelor chirilice de la 43 la 33, Heliade simplifică alfabetul chirilic, reducîndu-l de la 33, la 29 de slove. Într-o gramatică tipărită în tipografia lui Eliade la 1835, alfabetul este redus la 27 de semne.

Reducerea alfabetului chirilic a fost un prim pas spre înlocuirea slovelor chirilice cu litere latine, pe calea mai întii a unui alfabet de franziție. În 1836, alfabetul chirilic a fost înlocuit integral cu alfabet latin. După cum a arătat D. Popovici¹, „lupta mare pentru înlăturarea

¹ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, tomul II Ediție critică, cu introducere, note și variante, București, 1943, p. 517.

alfabetului chirilic începe în 1836) și se încheie cu apariția primului număr din volumul V al „Curierului de ambe sexe“, în noiembrie 1844².

Problema neologismului constituie o altă problemă importantă pusă în Prefața gramaticii de la Sibiu. Recurgerea la neologism este determinată de o necesitate culturală: „Limba este mijlocul prin care ne arătăm ideile și cugetările noastre: acela ce cunoaște și știe mai multe lucruri, a aceluia limbă este și mai bogată de vorbe și mai plăcută“. Dezvoltarea diferitelor ramuri ale științei (gramatică, istorie, filozofie, matematică etc.) determină nevoia de îmbogățire a vöcularului cu terminologia specifică acestor științe. Căile de îmbogățire a limbii sînt două: formarea de cuvinte prin mijloace proprii³ și împrumutul din alte limbi. Heliade precizează această idee astfel: „Fieștecare limbă, cînd a început să se cultiveze, a avut trebuința de numiri nouă, pe care sau și le-a făcut de la sine, sau s-a împrumutat măcar de unde, și mai virtos de acolo de unde au văzut că este izvorul științelor și al meșteșugurilor...“ Subliniind nevoia împrumutului, Heliade recomandă introducerea de termeni noi din limba latină sau din limbile romanice, cu precizările: „Trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie, și acolo unde trebuie, și cum trebuie“. „Verbele streine trebuie să se îmfațoseze în haine rumânești și cu mască de Rumân înaintea noastră“. Astfel, trebuie să adoptăm formele: patriotism, entusiasm, cler (și nu formele „după firea limbii grecești“: patriotismos, entusiasm, cliros); nație, ocazie, comisie (și nu formele după franceză: națion, ocazia); centru, punct, privileghiu, coleghiu sau mai bine privilegiu, colegiu (și nu după latină: centrum, punctum, privilegium, collegium); soțietate, libertate, cualitate (și nu după italiană: sofieta, liberta, cualita).

În general, propunerile lui Heliade privind adaptarea fonetică și morfologică a neologismelor au fost confirmate de evoluția ulterioară a limbii române.

Problema „desăvîrșirii“ limbii. În acest scop, autorul Gramaticii de la Sibiu cerea „a se cerceta și a se învăța limba rumânească și geniul său“. După Heliade, această cercetare începuse la sfîrșitul secolului trecut, odată cu publicarea unor gramatici rumânești, iar în primele decenii ale secolului al XIX-lea, odată cu publicarea unor dicționare rumânești (1821-1825). Dintre autorii acestor lucrări, Heliade consideră vrednici de toată lauda mai ales pe Samuil Clain, Văcărescul, Petru Maior, Paul Iorgovici.

„Analisisul limbii atît grămătimește, cît și loghicește“ s-a realizat prin intermediul școlii. În școala românească, deschisă la București în 1816, „și-a luat începutul și această grămatică și s-a pus în lucrare“ precizează Heliade.

Pentru cultura limbii este nevoie și de elaborarea unor dicționare; acestea sînt necesare în primul rînd „pentru alcătuirea traducțiilor“ care

² Curierul de ambe sexe, periodul V, începuse să apară de la sfîrșitul anului 1844 cu alfabet latin.

³ Totuși, în general, Heliade respinge ideea formațiilor calchiate: cuvintelnic pentru dicționar, cuvintelnică pentru logică, asuprăgrăit pentru predicat etc.

„înfrumusețează limba“. Trebuie elaborat însă și „un dicționar rumânește cu rumânește“ : „Dar ca să se desăvârșească limba și mai bine și ca să se hotărască odată cum să rămâie terminii cei noi, aceasta nu se va putea pînă cînd nu se va întocmi o Academie de cîțiva bărbați, a căror treabă să fie numai literatura rumânească, cari cu vreme vor pune în regulă și vor desăvîrși limba prin facerea unui dicsioner“.

Prin conținutul ei și prin terminologia gramaticală modernă pe care o introduce, dar și prin problemele pe care le ridică Prefața și prin soluțiile propuse de autorul ei, *Gramatica* tipărită în 1828 dovedește că acțiunile lui Heliade se îndreaptă de la început spre făurirea unei limbi unitare și cultivate, care să fie aptă de întrebuințare ca mijloc de comunicare în diferitele domenii ale științei, ale literaturii, ale culturii în general.

La fel cu acei „bărbați care au lucrat asupra grămaticii rumânești“, citați în Prefața gramaticii ca deschizători de drumuri noi „spre cultura limbii“, Heliade, care justifică simplificarea ortografiei prin „dreptul cuvînt“, adică dreaptă rațiune⁴, care afirmă posibilitatea de a interveni în procesul de normare și fixare a unei limbi cultivate⁵, exprimă idei cunoscute în teoriile gramaticale de esență raționalistă ale veacului al XVIII-lea, cărora, mai înainte, Școala ardeleană le datorase atît de mult.

2. După publicarea *Gramaticii*, preocupările de limbă ale lui Heliade se lărgesc. Latinitatea⁶, dialectele limbii române⁷ etc. îl preocupă pe Heliade și în perioada de pînă la 1840. Totuși, între preocupările lui lingvistice, problemele limbii literare ocupă locul important : unitatea limbii și îmbogățirea lexicului.

Heliade consideră limba vechilor cărți bisericesti drept bază a unificării literare moderne: „...toată nația are dialectele sale deosebite; dar limba literală este una la toți învățații acelei nații. Limba rumânească se desparte și ea în dialectele sale, însă limba bisericască este tot aceea și la Români și la Moldoveni și la Transilvani.... Singurul mijloc ca să ne unim la scris și să ne facem o limbă generală este să urmăm limbii cei bisericesti și pe tipii ei să facem și limba filozofului, matematicului, politicului.... dicționarul nostru este acolo pentru vorbele cele vechi.“⁸

Așadar, la această dată, Heliade insistă asupra ideii de unificare și consolidare a limbii literare moderne, nu pe baza unui model abstract, creat de savanți, cum încercaseră și încercau latinistii, ci pe baza unui model concret de limbă scrisă rumânească — limba vechilor cărți religioase.

⁴ Explicația aparține lui G. Ivănescu (CILL, I, p. 179) ; vezi și L. Leonte, *Părerile despre limbă ale lui I. Eliade Rădulescu în prima perioadă a activității (pînă la 1840)*, în SCȘt (Iași), Filologie, anul XI (1960), fasc. 2, p. 178.

⁵ Heliade subliniază de repetate ori importanța intervenției în constituirea limbii literare (de ex., vezi: *Asupra traducției lui Omer*, în *Opere*, II, ed. D. Popovici, p. 98 ; scrisoarea către P. Poienaru, în „*Curier de ambe sexe*“, periodul II, nr. 16).

⁶ În *Repede aruncătură... partea I*.

⁷ Scrisoarea către C. Negruzzi, reprodușă în *Opere* II, ed. cit., p. 225 și urm.

⁸ Vezi Scrisoarea către C. Negruzzi (I), în „*Muzeul Național*“, nr. 36, 1836 ; citatul este reproduș din *Opere*, II, ed. cit., p. 220.

Limba veche trebuia prelucrată și îmbogățită pentru a putea servi ca mijloc de exprimare și comunicare a culturii noi materiale și spirituale.

Pentru îmbogățirea lexicului literar cu termeni noi, Heliade a propus derivarea⁹ și împrumutul din limba latină sau din limbile românești. Pentru îmbogățirea lexicului literar, cu termeni vechi, Heliade admitea selectarea cuvintelor din limba vechilor cărți bisericești¹⁰ sau din dialecte și graiuri¹¹.

După Heliade, toate provinciile românești trebuie să-și dea contribuția la făurirea unei limbi unitare a românilor. El propune o selectare a formelor „mai curate și mai clasice”, adică mai apropiate de latină, din toate graiurile românești. Așadar, criteriul alegerii este în primul rând, dar nu exclusiv, unul de etimologie.

Iată câteva recomandări:¹² cu toate că în textele bisericești există văz (auz, puiu), sint preferate văd (aud), pun ale mold. și ung.; e preferat superlativul muntenilor cu foarte sau prea, în locul superlativului cu tare al moldovenilor; este mai bună pronunțarea bănațenilor cu diferențierea de număr ei cîntau, ei vorbeau, față de ei cînta, ei vorbea, forme pe care Eliade le atribuia altor regiuni; este preferată forma din Muntenia m-am dus, în locul pleonasmului m-am dusu-m-am din Moldova etc.

Așadar, unitatea limbii literare putea fi realizată pe baza limbii bisericești, a selectării formelor din graiuri, a introducerii neologismelor latină-românești. În acest scop, neologismele trebuiau să se înfățișeze cu aceeași formă pentru românii de pretutindeni. Criteriul de adaptare rămîne cel enunțat și în Prefața gramaticii: „orice împrumutare se va face este lege obștească la toate națiunile ca zicerea streină să se conformeze după însușirea limbii” (Repede aruncătură... Opere, II, ed. cit., p. 209). Astfel, după pronunțarea unor cuvinte latinești moștenite¹³ (tace, face, ginere, ger etc.) recomandă formele general, geografie, geometrie în loc de gheneral, gheografie; centru în loc de țentru¹⁴.

Trei factori îl călăuzesc pe Heliade în acțiunea de perfectare și îmbogățire a limbii: dreptul cuvînt, armonia și energiă (Scrisoare către C. Negruzzi (I), Opere, II, ed. cit., p. 214).

Dreptul cuvînt l-a determinat să rumânească toate zicerile împrumutate.

Armonia l-a îndemnat să respecte și un criteriu estetic în modificarea formei cuvintelor.

Energiă l-a îndemnat să evite lungimea zicerilor, întrucît o limbă polisilabă nu poate avea „acea distoinție și putere ca una ale căreia”

⁹ Vezi Repede aruncătură... În această direcție, Heliade continuă în primul rând pe Paul Iorgovici. Heliade recurge la derivare mai ales în Paralelism...

¹⁰ Vezi, de ex., sfîrșitul citatului reproduș din scrisoarea către C. Negruzzi.

¹¹ Vezi Scrisoare către C. Negruzzi (II), reprodușă în Opere, II, ed. cit., p. 238.

¹² Vezi și L. Leonte, op. cit., p. 172.

¹³ Se recurge, de asemenea, la modelul altor limbi romanice, al limbii italiene în primul rând, și chiar la modelul limbii latine.

¹⁴ Pentru un comentariu asupra criteriilor de adaptare a neologismelor la Heliade, vezi L. Leonte, op. cit., p. 176 și urm.

ziceri sînt scurte, lesne de pronunțat și cu îmbelșugare în fiecare rînd“.
(Opere, II, p. 214).

Aspectul semanticii al neologismelor l-a preocupat pe Heliade în aceeași măsură, ca aspectul lor fonetic sau morfologic. De exemplu, după o analiză a raporturilor semantice dintre dărăpănătură, năruitură (năruire, dărăpănare, surpare) și neologicul ruină (ruinare), Heliade îl acceptă ca literar pe ultimul, socotindu-l „scurt, lesne de pronunțat și dulce“.

În concluzie, iată cum exprima Heliade, pînă la 1840, conceptul de cultivare a limbii: „să se cultive limba, adică să i se adaoge ce-i lipsește, să i se lepede ce este de prisos, să i se pue tot lucru la locul său, să i se aleagă ce este bun și clasic din orice provincie română și să aibă drept fiecare rumân a o înavuți cu ceea ce a păstrat mai curat și mai clasic“ (I. Eliad, Răspuns : Domnul meu [1840]. În scrisoarea către Negruzii (I) [1836], același concept apărea definit într-un mod asemănător: „A cultiva o limbă va să zică a o curăți de tot ce nu o face ca să înainteze, de tot ce nu este al său și nici nu poate simpatiza cu dînsa; a pune tot lucrul și toată vorba la locul său, a boteza fiecare idee cu numele său, a o scăpa de tot ce poate să fie echivoc și a o face să exprime aceea ce se gîndește cineva, iar nu alta“. (Opere II, p. 223).

3. Problemele referitoare la stil l-au preocupat pe Heliade în primul rînd în cadrul lecțiilor de literatură ținute la Societatea Filarmonică¹⁵, publicate în „Curierul românesc“. Clasificările stilurilor în aspru, mijlociu și înflorit; în strîns (fr. *concis*) și întîns (fr. *étendu*) etc. derivă atît de la clasici, cît și de la moderni.

4. Preocuparea critică a scriitorului s-a limitat la critica limbii și a versificației¹⁶, două domenii de care Heliade se ocupă pînă tîrziu.

În concluzia la această succintă prezentare reținem faptul că, încă înainte de 1840, se conturează posibilitățile unității limbii pe baza unei sinteze dintre elementele de tradiție (limba scrisă a textelor religioase, forme și cuvinte din grăurile populare) și cele de inovatie (încorporarea neologismelor latino-romance). În acest moment istoric, I. H. Rădulescu a avut un rol determinant în procesul de unificare și modernizare a limbii române literare. La fel ca Heliade, în Moldova, Gh. Asachi a recomandat și practicat împrumuțul; a atras atenția asupra termenilor vechi dispăruți sau păstrați în vechile scrieri românești sau unele graiuri populare.

¹⁵ Vezi și *Regulile sau Gramatica poezii*. Traduse în românește de I. Eliad, București, 1831. Asupra raportului dintre traducerea lui Heliade și originalul francez, vezi D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, p. 21 și urm.

¹⁶ Îndemnat de alții să scrie critică, Heliade răspunde în „Curierul românesc“, 1837, nr. 37 (vezi *Critică*, în *Opere* II, p. 120): „...m-am supus în fine a lua și această sarcină. Însă ce să critic? — Cîteva traducții. — Atita mai bine, că scap de analizul operei, și de pericolul de a încurca mai mult fața în loc de o analiza“. La baza acțiunii sale critice, Heliade pune și principiile următoare: să se bucure de critică numai „cărțile ce merită considerație și stimă“; „la traducții a se face numai observații de limbă“; „la versuri a se observa limba și versificația“.

BIBLIOGRAFIE

La lucrările din note, mai adăugăm: Ecaterina Teodorescu, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu*, AUI, I (1955): 1—2, p. 127—138; Mircea Seche, *Cîteva păreri despre limba literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. (I) LR, VII (1958), nr. 2, p. 93—95; (II) LR, VIII (1959), nr. 1, p. 102—106. N. A. Ursu, *O polemică filologică din anul 1839, între I. Eliade Rădulescu și J. A. Vaillant*, în *Omagiu Rosetti*, p. 955—958; G. Călinescu, *I. Heliade Rădulescu*, București, Ed. tineretului, 1966; Petre Zugun, *Polemica filologică dintre Gh. Săulescu și I. Eliade Rădulescu*, în AUI, XII (1966), nr. 2, p. 183—202; D. Macrea, *St. lingu. rom.*, p. 133—153. Ion Gheție, *I. H. Rădulescu și selecția cuvintelor românești „clasice“*, în LR, XVI, 1967, nr. 3; Ion Gheție, *Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în LR, XXI, 1972, nr. 2.

B. CURENTUL LINGVISTIC RAȚIONALIST DIN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI PROBLEMELE UNIFICĂRII ȘI MODERNIZĂRII LIMBII ROMÂNE LITERARE

1. Faze, direcții ale curentului lingvistic raționalist (latinismul); concepția care le generează.
2. Probleme și aspecte ale unificării și modernizării limbii literare în cadrul diferitelor direcții ale latinismului. **A.** Etimologismul latin. **B.** „Fonetismul“ etimologic român. **C.** Italianismul. **3.** Concluzii.

1. Preocupările *Școlii ardelenne* dintre 1780—1825 referitoare la procesul complex de înnoire a culturii românești se continuă și după apariția *Lexiconului de la Buda* și se intensifică între anii 1840—1880, perioadă în care ideile reprezentanților *Școlii ardelenne* sint îmbrățișate de numeroși intelectuali din toate ținuturile românești. Astfel, lucrări filozofice și istorice de impresionantă erudiție, cărți de popularizare a științei care pun probleme de cultivare a limbii, reviste care înscriu în programul lor publicarea unor largi dezbateri asupra aspectelor teoretice și practice ale modernizării limbii, corespunzătoare progresului culturii, prelungesc într-un fel sau altul ideile marilor cărturari ardeleni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea. Preocupările pentru fixarea regulilor ortografice pentru elaborarea gramaticii și a dicționarului limbii române sau determinat în această ultimă fază a latinismului o spargere a unității lui prin puternice ciocniri de opinii care constituiau tot atâtea încercări de impunere a unor direcții de perfecționare a limbii literare moderne.

Deși diversele direcții ale latinismului prezintă divergențe în ceea ce privește mai ales soluțiile practice propuse pentru apărarea și „îndreptarea“ limbii potrivit „genului“ ei, totuși toate au la bază concepția raționalistă asupra limbajului, promovată de iluminismul secolului al XVIII-lea¹ care-și menține influența, mai ales prin

¹ Vezi L. Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967; Mario Ruffini, *La scuola latinista rumena (1780—1871)*, Roma, 1941.

reprezentanții lui germani, și în cercetările filologice românești din cursul secolului al XIX-lea. Reducându-le la o concepție unitară, ni se pare potrivit să prezentăm tendințele divergente fundamentale (*etimologism latin*, „*fonetism*“ *etimologic român*, *italienism*) ale latinismului ca principalele lui direcții și nu drept curente diferite.

Ideea cultivată în lingvistica iluministă a secolului al XVIII-lea, că fiecare limbă evoluează în forme specifice potrivit „*geniului*“, „*spiritului*“ ei stă la baza concepției lingvistice a latinistilor din secolul al XIX-lea, a căror activitate continuă să rămână în cultura română ca un simbol al năzuințelor de a evidenția latinitatea și puritatea limbii, atât prin modul de a scrie, cât și prin modul de a-i selecta și îmbogăți materialul lexical sau chiar prin modul de a-i reconstitui uneori formele. Așadar, în problemele de dezvoltare și de perfectare a limbii române ca limbă de cultură, teoriile latiniste sînt în concordanță cu cele din domeniul filologic: limba română e de origine curat latină. De aceea, dezvoltarea limbii române trebuie să se realizeze prin revenirea la izvorul ei original latin pentru a i se restabili puritatea și omogenitatea. În acest scop se preconizează: a) ortografia etimologică, b) tendința puristă în vocabular. Pe lângă latinitatea limbii, latinistii din secolul al XIX-lea caută, și sub impulsul concepțiilor romantice, să precizeze mai mult ceea ce ar fi „*geniul*“, „*natura*“ sau „*spiritul*“ unei limbi, iar unii să și evidențieze independența limbii române în raport cu latina sau cu celelalte limbi romanice. Faptul era posibil, desigur, și datorită progresului metodei comparative în studiul limbilor romanice prin apariția, la Bonn, în 1836, a volumului I din *Gramatica limbilor romanice* a lui Fr. Diez, pe care Cipariu îl și citează în studiile sale asupra limbii române².

Astfel, la T. Cipariu apare clar expusă ideea, pusă în circulație și de Heliade, că o limbă nu trebuie judecată după „*materia*“ ei, ci după „*formă*“, întrucît materia (de ex. cuvintele, sunetele) mai curînd se poate schimba decît forma limbii, care-i precizează natura ei; „*a schimba forma și formele vreunei limbi după forma și formele alteia, atîta însemnează, cit a-și părăsi limba proprie și a adopta pe cea străină, iar asimilarea materialului străin după forma și formele propriei limbe nu însemnează a-și schimba limba*“ (*Principia*, p. 254—255). Mai departe, autorul precizează: „*Ciți au luat în dreaptă considerațiune forma limbei românești, deși prea puțini³ sînt pînă acuma, nu s-au îndoit a o număra în clasa limbilor romanice*“ (*ibid*).

Ideea justă despre modul cum evoluează o limbă, confirmată prin cercetări profunde asupra istoriei limbii române (Cipariu) sau asupra specificului ei pe baza sublinierii deosebirilor în raport cu celelalte limbi romanice (Laurian, Cipariu, Pumnul), a întărit și la noi credința că, pentru asigurarea evoluției unei limbi în direcția „geniului“ ei, sînt necesare inițiativa și intervenția unor personalități care, cunoscînd structura limbii, pot fixa regulile și stabili principiile de „reformare“ a limbii în concordanță cu geniul, cu specificul ei național. Așadar, deși punctul de plecare este just, se promovează totuși subiectivismul

² Cf. T. Cipariu, *Principia*, p. 254—255.

³ Sînt menționați Kopitar, Diez.

și arbitrarul odată cu ideea că limbile sînt perfectibile prin intervenția conștientă a unei autorități diriguitoare.

Concepția raționalistă asupra dezvoltării limbii a luat un caracter antiistoric și în teoriile de „reformare” a limbii la latinistii din secolul al XIX-lea, ori de cîte ori calea preconizată pentru îndreptarea limbii venea în contradicție cu evoluția, cu istoria limbii române. Astfel, tendința puristă (modalitatea de a curăți limba de cuvintele nelatine prin îndepărtarea forțată a acestora din uz și înlocuirea lor cu împrumuturi din latină sau cu cuvinte vechi românești de origine latină ieșite din uz dar prezente în textele românești vechi), precum și adaptarea mijlocită (după modelul cuvintelor latinești moștenite) a neologismelor cu scopul de a le aduce la „spiritul” limbii române constituie, de cele mai multe ori, cazuri tipice de ignorare a legilor de evoluție specifice limbii române.

2. După 1825 în cadrul preocupărilor unor acțiuni regeneratoare ale culturii românești, crește și interesul pentru crearea limbii literare moderne, ca mijloc de vehiculare a noilor idei. Principiile de cultură a limbii, în înțelesul pe care-l dădeau acestei expresii latinistii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea, se impun stăruitor chiar în lucrări care nu aveau caracter filologic, dar care tratau mai realist problemele înnoirii limbii literare. Astfel, în *Anthropologia* (1830) lui Pavel Vasici⁴ se pun unele probleme privind scrierea cu litere latine, înnoirea vocabularului cu împrumuturi din alte limbi, autorul cărții menționate dovedindu-se un latinist moderat, ca și Ion Maiorescu⁵, doctorul Vasilie Popp⁶, Ion Rusu sau chiar ca G. Barițiu⁷ la ale cărui „foi” a colaborat. Spre deosebire de acesta din urmă, Pavel Vasici rămîne însă un latinist ponderat chiar după 1848, cînd exagerările unor erudiți ardeleni provoacă reacția unor oameni de cultură din principate⁸. Așadar, pentru a găsi calea pe care trebuiau să fie îndreptate eforturile în vederea stabilirii unei limbi literare unitare, unii latinisti (Laurian, Cipariu, Pumnul), mai mult sau mai puțin radicali, au promovat, în lucrări de adîncă erudiție, apropieri forțate de latină, precum și de unele limbi romanice (mai ales italiană) sau de uzul arhaic al limbii scrise în primele texte românești; alții, mai realiști și moderați, au pledat pentru impunerea uzului limbii vorbite, eliminînd excesele analogice de orice natură ar fi fost ele.

⁴ Vezi I. Breazu, *Pavel Vasici și problemele limbii*, în CL, X, nr. 1, 1965, p. 53—65.

⁵ Vezi N. A. Ursu, *Preocupările lingvistice ale lui Ion Maiorescu*, în SCȘt (Iași), Filologie, XII, 1961, p. 203—220.

⁶ Vezi N. A. Ursu, *Părerile doctorului Vasilie Popp asupra ortografiei românești cu litere latine*, în SCȘt (Iași), Filologie, VII, 1956, fasc. 2, p. 35—49.

⁷ Vezi Vasile Netea, *Ideile despre limbă ale lui George Barițiu pînă la 1848*, în LR, VI, nr. 5, 1957, p. 49—63; Gavril Istrate, *Preocupări de limbă în activitatea lui George Barițiu, Omagiu Rosetti*, p. 418—421; V. Netea, *Gheorghe Barițiu. Viața și activitatea*, 1966; Iosif Pervain, *Un manuscris al lui Gheorghe Barițiu din 1937*, în CL, XII, nr. 2, 1967, p. 307—313; Gabriel Tepelea, *Studii*, p. 126—144.

⁸ Comp. atitudinea critică, formulată polemic în *Cugetări* de A. I. Russo, care a determinat replicile lui Barițiu și Cipariu, pentru care cf. anexa la A. I. Russo, *Scrieri*, Ed. P. V. Haneș, București, 1908.

Rezolvarea problemei unificării și a problemei modernizării limbii literare reclama ca punct de plecare originea latină a limbii române, precum și cercetarea ei în comparație cu celelalte limbi romanice, pentru a-i stabili „geniul” în conformitate cu care trebuiau orientate unificarea și innoirea ei.

Vom urmări, în cele ce urmează, sistemele filologice ale unor reprezentanți de seamă ai numitelor direcții care au impus concepții complexe, mai mult sau mai puțin unitare, cu sau fără consecințe practice în procesul de unificare și de continuă modernizare a limbii române literare.

A. ETIMOLOGISMUL LATIN : A. T. Laurian⁹ ; T. Cipariu¹⁰

Ca reprezentant al etimologismului latin (purismul latin sau școala etimologică) de nuanță extremistă, din faza 1840—1880, este menționat deseori August Treboniu Laurian, a cărui orientare extremist latinizantă apare încă de la începutul activității sale prin tipărirea, în 1840 la Viena a lucrării *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Daciae vigentis vulgo valachicae (Incercare critică asupra originii, derivării și formei limbii române vorbite în amindouă părțile Daciei, numită popular valahică)*.

(Scopul lucrării) a fost, pe de o parte, acela de a întări, prin noi argumente față de cele aduse de reprezentanții Școlii ardelenne, latinitatea limbii române; pe de altă parte, acela de a fixa o serie de principii cu caracter normativ în sensul latinizării, pentru formarea unei limbi literare unitare.

Ortografia cuprinsă în capitolul *Analitica* (fonetica și morfologia) are la bază un principiu etimologic extremist, care n-a fost urmat de nici un alt latinist al vremii¹¹. Modalitatea de ortografiere a cuvintelor¹² dovedește încercarea autorului de a reconstrui formele gramaticale ale limbii române după modelul limbii latine (de ex. numeralele cardinale sînt scrise aproape că în latină: *quatuor, septem, octo, decem*).

⁹ Ion Bianu, *A. Treb. Laurian*, în RN, II (1889), 2. 41—45; D. Macrea, *A. T. Laurian*, în CL, XII, 1967, nr. 2, p. 169—187; Același, *St. lingv. rom.*, p. 67—94; Ilie Popescu Teiușan, *Vasile Netea, August Treboniu Laurian. Viața și activitatea lui*. București, 1970.

¹⁰ Ion Bianu, *Timotei Cipariu*, în RN, I (1888), 2. 46—50; I. Rațiu, *Timotei Cipariu, viața și activitatea*, Blaj, 1905; I. Breazu, *Timotei Cipariu și Italia*, în „Studii literare”, II, 1943, p. 208; G. Istrate, *Timotei Cipariu*, în An ȘtUI, Secțiunea III, tom I, 1956, fasc. 1—2; D. Macrea, LFR, p. 66—78; M. Protase, *Timotei Cipariu. Copilăria și anii de studii*, în STUBB, ser. Philologia, fasc. 1, 1962, p. 93—107; Rosa del Conte, *Le „invenzioni” di Timotei Cipariu*, în „Cultura neolatina”, XXII, 1962, fasc. 1—2; I. Coteanu, *160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*, în LR, XVI, 1965, nr. 3, p. 295—300; D. Tcaciu și St. Cuciureanu, *Gramatica latină a lui T. Cipariu*, în ALI t. XI (1965) sIIIc, fasc. 2 p. 185—198; Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în LR, XV, 1966, nr. 5, p. 487—502; Flora Șuteu, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în LR, XV, 1966, nr. 5, p. 503—518; Victor V. Grecu, *Timotei Cipariu și latinismul*, în LR, XIX, 1970, nr. 6, p. 503—514.

¹¹ Cf. D. Macrea, *op. cit.*, în CL, XII, 1967, nr. 2, p. 177.

¹² Comp. și exemplele de propoziții citate în cele ce urmează.

sau după un presupus model al limbii române înainte de apariția textelor scrise. Aceste exagerări ale etimologismului latin sînt amplificate prin modificări arbitrare pe care le operează autorul în morfologie, inventînd forme (mai ales în paradigma verbală) care n-au existat sau cel puțin nu se poate ști dacă ele au existat vreodată în limba română. Exagerările sînt manifestate și în utilizarea vocabularului prin introducerea directă a unor cuvinte latinești în locul altora existente în limbă și nu numai în locul celor de origine nelatină : *mundu' lui, agnell' lu, cente. Retru patre, Infra dignitate' la umana* etc.

Exemple de propoziții : „*Traianu imperatiu vinse Dacia e la suppose Romani'lor. Stantiu bebe aqua. Intellecti'li omni nu verbescu fora a cogitare. Lamina'la stelle'laru nu e asi clara qua ella sole' lui. Mi la spose de sesse cente de ori. Li fu sociu pino a morte. Nu volu venire cu mene pino in selva. Popilu' lu sali disculciu in neue. Venibiti cu noi in ciuetate ? Tota septimana nu li abiu vedutu.*”

Exagerările în direcția latinizării în ortografie, gramatică și vocabular au făcut din *Tentamen criticum* o lucrare în care găsim un model de limbă ideală îndepărtată de uzul limbii române, nu numai prin ortografie, dar și prin forme și material lexical.

După publicarea lucrării *Tentamen criticum*, A. T. Laurian continuă să fie preocupat de problemele ortografiei și ale înnoirii vocabularului. În unele traduceri, manuale școlare publicate după 1840, Laurian folosește o ortografie etimologică modernă și introduce multe neologisme necesare culturii moderne. Totuși, în cadrul *Societății Academice* împreună cu T. Cipariu și I. C. Massim, el revine la un grad mai înalt de „perfecțiune etimologică rațională” prin care „să se conserve legătura de familie cu limba latină și cu limbile surori care stau în fruntea civilizațiunii moderne”.¹³

Cu privire la perfecționarea vocabularului limbii române moderne, A. T. Laurian „a avut idei bogate și originale, însoțite însă de mari exagerări, inconsecvențe și contradicții, ca și în ortografie și gramatică”.¹⁴ D. Macrea¹⁵ sintetizează astfel principalele probleme care au preocupat pe eruditul cărturar român : crearea terminologiei românești necesare exprimării noțiunilor culturii moderne¹⁶ ; păstrarea și asigurarea caracterului latin al vocabularului românesc prin împrumuturi din limba latină și din limbile romanice și prin îmăturarea cuvintelor de alte origini ; elaborarea unui dicționar general al limbii române.

Contribuția de seamă a lui A. T. Laurian la dezvoltarea limbii literare rămîne modernizarea lexicului cu termeni necesari progresului culturii la jumătatea secolului al XIX-lea.

Un alt reprezentant de seamă al etimologismului este T. Cipariu care publică studii asupra limbii române între 1847—1848 în „*Organulu*

¹³ Vezi „Analele Societății Academice Române”, vol. I, p. 243—244.

¹⁴ Cf. D. Macrea, *op. cit.*, p. 181.

¹⁵ *Ibid.*, p. 181.

¹⁶ Vezi prefața traducerii manualului de filozofie al lui Delavigne, publicată, cu litere chirilice, în 1846.

Luminarei¹⁷ și le tipărește apoi în volumul *Principia de limba și de scriptura*¹⁸ (1866).

Pentru perfecționarea limbii, în sensul unificării, modernizării și asigurării integrității ei latine, Cipariu pleacă de la convingerea că limba română „era cu mult mai curată în forme și mai curată în cuvinte române, de cum este astăzi” (*Principia*, p. 3). Drept mărturie, el menționează cărțile vechi de la anul 1570 pînă către 1700, în care „se află un număr mare de forme, cuvinte de origine latină care astăzi au dispărut din limba vorbită sau scrisă” (*ibid.*, p. 3).

În ceea ce privește unificarea limbii, Cipariu pleacă de la uzul vorbirii (usus loquendi), pe care-l urmărește, însă, ca și G. Barițiu, mai ales în textele vechi. Cît privește aprecierea uzului curent, în sensul de normă a limbii cultivate, el urmează pe Quintilian, după care uzul vorbirii depinde de consensul învățaților (*consensus eruditorum*).

Acest consens — precizează Cipariu — în cultura română lipsește. Deci nu poate observa și intemeia principiile pe uzul vorbirii curente, care, sub aspectul considerat (normă a limbii cultivate) de Quintilian, pentru română, în acel timp — după Cipariu — nu exista (*Principia*, p. 347). „E timpul venit — menționează el — ca să ne fixăm limba, cum o au fixată și alte națiuni civilizate, ca să nu mai avem acea libertate ... de a scrie care cum îi place, ci fiecare și toți unul ca altul după o normă (sub. n.) fixă și certă” (*Principia*, p. 349).

Pentru păstrarea și asigurarea omogenității limbii, indicația este de a curăți limba de cuvinte nelatine prin eliminarea acestora din uz și înlocuirea lor cu împrumuturi din latină sau din italiană¹⁹ și franceză, precum și prin reintroducerea cuvintelor de origine latină existente în textele românești vechi (*Principia*, p. 5 ; 264).

Este de reținut că înlăturarea cuvintelor de origine nelatină (turcești, negrecești, ungurești, nemțești etc.) nu are la bază atît un principiu purist, cît mai ales unul al unificării vocabularului, al stabilirii unui lexic comun pentru toți românii. Astfel, Cipariu afirmă (*Principia*, p. 258) că în scrierile sale nu adoptă cuvinte „esotice” neînțelese în Transilvania (termeni turcești, negrecești etc.) sau în Țara Românească și Moldova (termeni ungurești, nemțești). De asemenea, în privința cuvintelor slavonești, el face distincție între cele care apar numai în cărțile bisericești, necunoscute de popor, și cele de largă circulație în limba vorbită populară.

Nu numai slavonismele din prima categorie pot fi eliminate (*Principia*, p. 260) ; într-adevăr, dezvoltarea ulterioară a limbii le-a înlăturat. Ca o

¹⁷ Pentru a începe un organ de publicitate cu scopul de a ajuta „la îndreptarea, înăvuirea și cultura limbei române”, autorul își ia ca principii : „litere latine” și „limba cît se are putea mai curată”. „Organul luminării” (1847) apare, așadar, tipărit cu litere latine. Multe idei exprimate aici de T. Cipariu fuseseră puse în circulație și de Heliade sau de Asachi.

¹⁸ Alte opere fundamentale ale lui Cipariu, scrise tot cu litere latine, sînt : *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (1854), *Crestomatia sau Analecte literare* (1858).

¹⁹ Afirmția lui I. Ștefan (*Ecouri ale curentelor italianizant și latinist în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL s XIX, vol. I, p. 312) că „aria geografică a italianismului nu depășește suprafața Țării Românești” are probe contrarii.

concluzie generală, Cipariu precizează (*ibid.*, p. 261) că numai cuvintele străine care nu sînt fixate se pot estermina“.

Trebuie reținută, de asemenea, ideea înaintată a lui Cipariu cu privire la înnoirea lexicului și subliniată atitudinea sa față de neologismul latino-romanic. Autorul *Principiilor* e de părere că limba bisericească „se poate considera ca un pas către cultura limbii românești“, dar nu și ca „un model de limbă bună sau demnă de a se fixa și în afară de biserică, pentru toate ramurile de știință și de poezie“ (*Principia*, p. 8). Drept concluzie, Cipariu arată că „limba bisericească să fie numai bază pentru ridicarea edificiului limbii de cultură, ale cărei reguli și reformare trebuie fixate pe alte principii“ (*ibid.*, p. 8). În privința introducerii de termeni noi, Cipariu adoptă o atitudine moderată: să se împrumute numai cuvintele necesare, „acolo unde avem lipsă“ (*ibid.*, p. 12). Limbile din care recomandă împrumutul sînt în primul rînd latina, în al doilea italiana, apoi franceza. Adaptarea neologismelor trebuie realizată „după principii clare“, luîndu-se ca model „formele și exemplele ce ne înfățișează structura limbii“ (*ibid.*, p. 5). Aceasta din motivul că limba română se constituie ca limbă independentă în raport atît cu latina, cît și cu celelalte limbi romanice: „limbă română nu e latină după cum nu e nici italiană, deși seamănă mult și în multe și cu una și cu alta, dar în multe diferă de amîndouă“ (*ibid.*, p. 12). Așadar, Cipariu exprimă aici idei care se opun tendințelor extremiste de latinizare sau de italianizare a limbii și precizează just totodată că modelul latin sau italian trebuie preferat celui francez în adaptarea neologismelor romanice, „spre a le români cum se cuvine“, întrucît formele limbii române sînt mai asemănătoare cu ale latinei și limbii italiene (*ibid.*, p. 14). Spre deosebire de A. Pumnul, Cipariu nu a avut atitudinea extremistă a acestuia în „românizarea“ împrumuturilor din latină sau din italiană. De ex. el scrie *conscientia* (lat. *conscientia*) și nu *cuscientia*²⁰, *comunicatiune* și nu *cumenecatiune* sau, după o latinizare ori italianizare extremistă, nu scrie nici *comunicatione*. Totuși, în practică, sistemul său de adaptare a neologismelor nu este lipsit de contradicții și inconsecvențe. Astfel, el scrie *cufratele* (*Principia*, p. 1) sau *confracții* (*ibid.*, p. 271) din cuntra (*ibid.*, p. 2) sau *contra* (*ibid.*, p. 265), *contrarii* (*ibid.*, p. 6). La fel, *consolidată* (*ibid.*, p. 6) (it. vb. *consolidare*), dar *considerațiune* (*ibid.*, p. 23) (it. *considerazione*) unde grupul *ns* nu mai este redus la *s*; *numinativ* (prin raportare la verbul *numi*) și *nominativ* (*ibid.*, p. 30) etc.

Orientarea italianistă în materie de neologism apare în toate scrierile lui Cipariu²¹.

În analogia cu italiana, Cipariu găsea de multe ori, așa cum vom arăta, un sprijin pentru „românizarea“ împrumuturilor.

Astfel, pentru lat. *x*, it. *ss* sau *s*, echivalentul românesc este *s*: *cercufles* (*Principia*, p. 333) și *circufles* (*ibid.*, p. 326) (lat. *circumflexus*,

²⁰ Cipariu (*Principia*, p. 16) consideră că nu este necesară rostirea *cuscientia*, întrucît în românește există nu numai pronunțarea *cu*, dar și *con* (pentru care dă exemplul *contenesc*).

²¹ Cf. St. Cucușoreanu, *Analogii cu italiana la T. Cipariu în Omagiu Rosetti*, p. 155–156. Autorul a urmărit această influență numai în *Gramatica latină* (I, 1857).

it. *circonflesso*); *esemplu* (mai frecvent apare sinonimul *probă*) (*ibid.*, p. 279) (it. *esempio*, lat. *exemplum*); numai foarte rar pentru lat. *x*, it. *ss*, echivalentul românesc este *ps*: *fipsa* (*ibid.*, p. 349), *fipsarea* (*ibid.*, p. 348) (it. *fissare*). În *Principia*, aproape negliabile prin raritatea lor sînt, de asemenea, formele cu *x*: *luxul* (p. 23) (lat. *luxus*, it. *lusso*). Analogia cu italiana sprijină și forme ca: *oscur* (*ibid.*, p. 279) (it. *oscuro*, lat. *obscurus*), *oserbează* (*ibid.*, p. 313) (it. *osservare*, lat. *observare*); tot italiana explică și forme ca: *punt* (*ibid.*, p. 279) (it. *punto*, lat. *punctum*), *distintă* (*ibid.*, p. 343) (it. *distinto*, lat. *distinctus*), dar modelul latin s-a impus pentru forme ca *obiect*, *tractat* (*ibid.*, p. 5) (lat. *obiectus*, it. *obietto*, respectiv lat. *tractatus*. it. *trattato*).

Forma *demustra* (*ibid.*, p. 17) cu *s* și nu cu grupul *ns* are analog în italiană (it. *dimostrare*, lat. *demonstrare*). Alteori regula scrierii cu *s* este independentă de modelul italian: sg. *cosunante* (*ibid.*, p. 25), pl. *cosunanti* (*ibid.*, p. 386) (it. *consonante*), *cosolidată* (*ibid.*, p. 6) (comp. it. *consolidare*).

Din exemplele discutate se poate observa că în adaptarea fonetică a neologismelor latino-romanice, Cipariu s-a orientat după formele din latină sau italiană, uneori cuvîntul împrumutat fiind supus concomitent unor modificări după model latin și italian, precum și după modelul cuvîntelor românești moștenite. Un astfel de exemplu poate fi *demustra* (pentru pronunția cu *e* comp. lat. *demonstrare*, pentru pronunția cu *s* comp. it. *dimostrare* și chiar cuvinte românești moștenite la care lat. *ns* > rom. *s*, după cum pronunția cu *u* se explică tot prin analogie cu cuvinte românești moștenite).

În ceea ce privește adaptarea la un sistem de forme modelul rămîne de multe ori tot italiană. Astfel, terminația *-iunē* utilizată și de Cipariu la substantivele neologice de origine latino-romanică cu corespondentul francez terminat în *-ion*, cel italian în *-ione*, latin în *-io/-ionis*²² (*ocupațiuni*, *prefațiune* (it. *prefazione*), *considerațiune*, *observațiuni*, *opiniune* etc.) urmează norma lat. *ionem* > rom. *iune* (it. *ione*).

O parte din latinisti²³, printre care se numără și Cipariu, devin, prin alegerea formelor în *iune*, adepții unui proces de adaptare a neologismelor din această categorie, după modelul unor cuvinte vechi românești de tipul *rugăciune* în care terminația — *ionem* din latină a devenit în românește — *iune*. În *Principiile* sale, p. 223, Cipariu pune în evidență existența unui mare număr de cuvinte terminate în *-iune* în textele

²² La începutul secolului al XIX-lea, neologismele romanice de acest tip apar cu terminația *ie* (*nație*), considerată uneori derivată direct din nominativul latin *-io* (comp. scrierea *natiō*) sau, după model german ori francez, cu terminația *-ion* (*națion*). Pentru rom. *-ie* < lat. *-io* în scrierile din Transilvania, vezi R. Todoran, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILL, vol. III, p. 132—133.

²³ Paul Iorgovici (*Observații de limbă românească*, 1799) recomandă formele *condițiune*, *intențiune* etc., în timp ce Șincai și Maior foloseau formele *condiție*, *intenție* etc. Cf. de ex. Gh. Bulgăr, *Neologismele romanice la începutul secolului trecut*, în CL, X, 1965, nr. 1, p. 113.

românești vechi (*adevericiune, albiciune, asupriciune, cume-necăciune*). Constatarea devine un argument hotărâtor al auto-rului împotriva „*celor care se miră*“ văzind această terminație reintrodusă în scrierile „*celor mai noi*“, cu toate că „*numărul acestora pare acum a se fi împuținat* — precizează el — *de cum era pe la începutul apariției Organului*“. Astfel, pe bună dreptate, G. Ivănescu²⁴ susține că, după 1840, o parte dintre latiniști, plecând de la forma pe care a luat-o terminația *-ionem* din limba latină în cuvintele vechi românești de tipul *rugăciune*, au început să folosească și *națiune, rațiune* etc. Menționăm, însă, că la considerarea modelului vechi românesc a contribuit și analogia cu *italiana*, care prezintă la substantivele de tipul celor discutate terminație vocalică (-e).

De asemenea, alte terminații ale unor termeni neologici indică un model italian (sau latin). De ex. terminația *-ante, -ente*: edificiu *important* (*Principia*, p. 8) (it. *importante*); *periodul precedent* (*ibid.*, p. 8). Gerunzii acordate: formele reinviende (după modelul participiilor prezente în limbile romanice), *ibid.*, p. 8.

NR. Adjectivele neologice cu corespondentul latin terminat în *(alis/e)* (*immortalis-e*), cel italian în *(ale)* (*immortale*) sau adjectivele neologice cu corespondentul latin terminat în *(abilis/e)* (*memorabilis-e*), cel italian în *-abile* (*memorabile*) au sg. în *-e*, pl. în *-i*: operele *immortali* (*Principia*, p. 6), limba *natiunale* (*ibid.*, p. 7) (it. *nazionale*), limba *nemutabile* (*ibid.*, p. 6), limba *ideale* (*ibid.*, p. 328), provinciile *occidentali* (*ibid.*, p. 7), *orientali* (*ibid.*, p. 14), imperiul *orientale* (*Crestomatia seau Analecte literarie*, Blaj, 1858, p. X), *occidentale* (*ibid.*, p. 11), *formele speciali* (*Principia*, p. 343). *omniscibili* (*ibid.*, p. 13). În *Principia*, p. 12, Cipariu se arată împotriva terminației *abil* (> lat. *abilis*), pentru care citează: *abominabil, confortabil*, condamnând mai ales formații ca *aflabil, simțibil* „și alte asemenea, cu carele pînă astăzi — arată el — nu ne-am putut împăca de mulți ani“. Substantive cu sg. în *-e*, pl. în *-i*: *materialelui* (*Principia*, prefața) (it. masc. *materiale*), sg. *vocale*, pl. *vocali* (*Principia*, p. 313), sg. *cosunante*, pl. *cosunanti* (it. *consonante*). Genul unor substantive (cu forma după modelul latin) trimit la genul cuvintelor corespunzătoare în italiană: *seculi* *nenumărați* (*Principia*, p. 3) (it. masc. *secolo*, lat. *saeculum* și *seculum-i*).

Ca și alți latiniști, Cipariu utilizează un număr relativ mare de latinisme sau italienisme care n-au rămas ulterior în limba literară: *belul dacic, deșige și deșipt* (lat. *defigere*), *edare, futur, murii*²⁵, *ocurre*²⁶

²⁴ *Indrumări în cercetarea morfologiei*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 42. Ion Ștefan (*Modelul latin al declinării unor substantive neologice în scrieri din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în LR, nr. 6, 1970, p. 515) aduce însă precizarea că Heliade nu se numără în jurul anului 1840 printre adepții formelor neologice în *-iune* de tipul celor în discuție aici. „Formele în *-iune* — precizează autorul studiului citat — nu apar în scrierile lui Heliade dinainte de 1850“. Totuși, Heliade face concesie formelor în *iune* (alături de cele în *-ie*) în „*Curierul Românesc*“ 1847—1848. Înclinăm a crede că cel puțin în această direcție Heliade imită pe ardeleni (G. Barițiu, T. Cipariu) și nu invers.

²⁵ Comp. ar. Gardul ari ocl'i, *murlu* ari urecl'i.

²⁶ Comp. în limba actuală neologismul *ocurență*, împrumutat pe altă cale.

(lat. *occurro-ěre*): „*În exemplele aduse adese ocurre* ↑ în loc de *N nasale*“ (*Principia*, p. 146), *ocurind* (scris: *ocurendu*, p. 151), *ocurru* (*ibid.*, p. 224), *preponderă* (lat. *praeponderare*, it. *preponderare*), *recepte* etc.

Se cuvine însă a menționa contribuția lui Cipariu, alături de a altor latinști, la înnoirea lexicului cu un mare număr de cuvinte necesare culturii moderne. Acestea nu aparțin numai unei terminologii tehnice sau unei terminologii științifice propriu-zise, ci în general unui limbaj cultivat al cărui scop este și „*eleganța spresiunei*“: *abilitate, animosități, cote* (scris *quote-le*, *Principia*, p. 232) *determineze, deviațiunile, erori, eufonice, formalități, probabilitate, securitate* etc.

Cititorul actual este surprins de asocierile dintre forme vechi, reintroduse în stilul modern al autorului, și neologisme romanice: *dede ocașiune* (*Principia*, p. 24), *de la mânu amice* (*ibid.*, p. 266), *a venit minutul de a începerea* (*ibid.*, p. 2), de exemplu.

Relatinizarea limbii literare moderne s-a realizat la Cipariu, mai mult decât la alți latinști, nu numai prin introducerea neologismelor latino-romanice, dar și prin reintroducerea cuvintelor latinești-din texte românești vechi, prin reactualizarea unor sensuri învechite, precum și a formelor arhaice „*mai curate și mai corecte*“, adică mai apropiate de prototipul lor latin: *meseretatea* limbei (*Principia*, p. 9), *greafă* (*ibid.*, p. 12), cu sensul, ca în limba veche, „*greutate*“, *custă* (*Crestomatia*, p. XXXI) etc. Este de semnalat faptul că, deși autorul *Principiilor* reintroduce în scriere o serie de forme verbale arhaice (*dede, nu feceră* etc.), totuși el respectă o normă a diferențierii formelor de număr pers. a III-a la imperfect și perfect compus (textele bisericesti nu ofereau această distincție): *înțelegeau, unii ziceau* (*Principia*, p. 19), *erau* (*ibid.*, p. 5, 17) etc.; „*au nu a venit și pentru ea timpul?*“ (*ibid.*, p. 6), dar „*bătrînii au zis*“ (*ibid.*, p. 15).

Unificarea limbii prin unitatea ortografiei l-a preocupat și pe Cipariu²⁷. Constatarea faptului că se scria cu litere latine fie după ortografia germană, fie după cea italiană, fie după maghiară, fie după toate aceste limbi, îl conduce la formularea unor principii de scriere cu litere latine. În acest scop, Cipariu pornește de la tradiția fixată în Transilvania, unde celor cu o cultură latină „*le-a plăcut — cum mărturiseste el însuși — a-și forma o ortografie mai aproape de cea latină sau italiană*“.

Cipariu se arată împotriva etimologismului extremist al lui A. T. Laurian (*Tentamen criticum*), considerînd ortografia acestuia concepută „*pentru o limbă românească ideală*“ (*Principia*, p. 328), ortografie pe care nici autorul ei nu o folosește pentru cea reală. Într-adevăr, concepția lingvistică care stă la baza sistemului ortografic etimologizant al lui Cipariu diferă de cea a lui Laurian și se apropie într-un anume sens de cea a lui P. Maior. Astfel, ca și înaintașul său, Cipariu consideră că limba română este urmașa latinei populare care a suferit în cursul istoriei ei o serie de transformări (pe care eruditul ardelean nu le consideră „*stricări*“ ale limbii latine), o mulțime de pierderi, precum și

²⁷ Tipărește la Blaj, în 1841, *Extract de ortografie pe temeiul limbii și ortografiei bisericesti și deosebirea dialectelor*.

împrumuturi de la popoarele învecinate (*Principia*, p. 251). Întrucât textele românești vechi au o limbă mai unitară — „forme mai corecte și mai regulate“ — înseamnă că cele mai multe schimbări s-au petrecut mai ales în perioadele următoare apariției primelor texte românești. Astfel, remediul pentru perfecționarea limbii prin scriere este orientarea spre o ortografie cu reguli după „legile gramaticale românești analitice-comparative și după date adevărate cum s-au pronunțat și scris la cei vechi mai bine“ (*Principia*, p. 258). Orientarea spre textele românești vechi s-ar justifica și prin aceea că „nu există un dialect defapt recunoscut de toată românimea“, adică nu există fixată, spre jumătatea secolului al XIX-lea, o normă supradialectată unică. Așadar, pentru unificarea ortografiei, afară de suplînirea literelor ce lipsesc din limba română, devine necesară stabilirea formelor gramaticale și lexicale mai corecte și adoptarea generală în scris a acestor reguli (*Principia*, p. 298).

Sistemul ortografic al lui Cipariu are la bază următoarele patru principii (vezi *Principia*, p. 278): (a) principiul etimologic; (b) adoptarea accentelor în loc de semne cu valoare fonetică; drept consecință a acestor două principii se mai pot adăuga (c) -u final pretutindeni, afară de unele prepoziții (*în*, *sub*), de unele forme verbale (de ex. pers. I sg. imperfect sau mai mult ca perfect: *eram*, *lăudasem*); (d) reduplicarea (în compusele cu *în* — (citit *în*-): *în -notu*, *în -noescu* etc.), „după uzul limbii române“.

a) Punctul de plecare în fixarea formelor gramaticale și lexicale corecte îl constituie principiul etimologic. A scrie după acest principiu însemnează a păstra în scriere forma originală a cuvintelor.

După principiul etimologic adoptat de Cipariu, regulile scrierii sînt următoarele (vezi *Principia*, p. 353): fiecare sunet se scrie cu literă latină originală sau etimologică; între mai multe forme fonetice sau gramaticale se alege cea mai apropiată de forma originală; sunetele derivate (*ă*, *i*, *ea*, *oa*, *č*, *ğ*, *ț*, *ș*) se reduc la sunetele originare și se scriu cu literele corespunzătoare acestora.

În aplicarea principiului etimologic, Cipariu ține seamă și de uzul limbii, astfel încît scrierea sa constituie un compromis între etimologism și fonetism²⁸. El adoptă „Principiul etimologic ca principiu primar, însă cu tot respectul ce se cuvine și principiului fonetic ca unui principiu secundar“.

b) Ortografia adoptată de Cipariu a preluat din sistemele ortografice etimologice ale reprezentanților Școlii ardelenе numai semnele accentelor; Cipariu a renunțat, așadar, — cum singur arată în *Principia*,

²⁸ De exemplu, s-ar putea aminti în acest sens că Cipariu este împotriva adoptării reduplicării după uzul limbii latine sau al limbii italiene, aducînd ca argument faptul că, în română, limba vorbită nu are reduplicare. Cazul de reduplicare — după uzul limbii române — indicat de Cipariu însuși — a fost menționat mai sus.

p. 279 — la „sedilele“ sub c, d, t, s sau la „semilunele“ deasupra vocalelor etc. Cipariu simplifică, de asemenea, întrebuițarea accentelor.

Semnele accentelor sînt trei : ascuțit (acut), grav (greu) și circumflex (cercurles). Primele două²⁹ au și funcția de a marca o gradare a tonurilor în limba română³⁰. Funcția principală a accentelor este aceea de a ușura lectura, indicînd pronunțarea reală a sunetelor, acolo unde notarea lor o lasă neclară. De exemplu, se apelează la accent atunci cînd nu s-ar putea ști din context dacă litera *a* reprezintă sunetul *a*, *ă* sau *i*. Astfel se scrie *măna*³¹ (citit *mînă*), pentru a nu fi confundat cuvîntul cu *mana* (citit *mană*). Se scrie *lăuda* (citit : *laudă*) pentru a nu se cofunda cu *laudá* (citit : *lăuda*). Notarea accentelor nu este riguroasă. De exemplu forma verbală *voi lăuda* se poate scrie fie *voliu laudá*, fie *voliu lauda*. Se recomandă mai ales prima formă, pentru a nu se înțelege în loc de „*voi lăuda*“, „*voi* (vreau) *laudă*“ (scris *voliu lăuda*). De aici, apariția unor inconsecvențe grafice : *cându*, *candu* (*Principia*, p. 2) ; *antâniu* (*ibid.*, p. 43), *antaniu* (*ibid.*, p. 2, 14), *cātu* (*ibid.*, p. 3, 7), *in catu-va* (*ibid.*, p. 1), *funtâne* (*ibid.*, p. 5), *funtane* (*ibid.*, p. 264).

Cîteva reguli de folosire a accentelor³² : Ultima silabă terminată în vocală tonică este notată prin accent ascuțit (inf. a *laudá*, imperf. *laudá*), grav (notează sunetul *ă* accentuat : perfect simplu *laudà*, iar prin analogie : *vediù* „văzu“, *făcù* „făcu“, *veni* „veni“, dar *audi*, *sentî*, *esî* „el auzi, simți, ieși“ cu accent circumflex ; notează pe *e* cu valoare de *ea* : *bè* „bea“, *stè* „stea“).

Pe penultima (sau pe antepenultima) silabă se marchează accentul numai în cazuri cînd există îndoială asupra accentuării lor (de ex. *îndurâte*, citit : „îndurate“, pentru a nu fi citit „îndură-te“). Monosilabele pot fi accentuate : *dá* (vb. inf.) și *dà* (el *dă*), *cá* (adv.) și *că* (*că*).

După această prezentare succintă a principiilor lui Cipariu, iată un model de scriere și de utilizare a neologismelor pe care ni-l oferă un text din *Extract de ortografie...* 1841 :

„Cugetele si sentimentele omenesci se potu manifestá si prein alte semne, precum suntu ale surdomutiloru seau si prein sunetele nearticulate precum suntu risulu si vaietele si chiaru ale unoru animalí. De aceea inse aste modure de spresiune totu nu facu limba de cátu intru unu întielesu mai latu si nepropriu.

²⁹ Accentul circumflex nu are această funcție, nu notează, de ex. ca la greci, lungimea vocalei pe care era pus.

³⁰ În *Elemente de limba română după Dialecte și monumente vechi* (1854), paragrafele XXXVI, XLI, XLIV, Cipariu a tratat pe larg despre folosirea accentelor.

³¹ Accentul circumflex se pune deasupra literei a cu valoare de *i* și uneori deasupra lui *i*.

³² Merită să fie subliniate și prin faptul că ele au fost adoptate de gazetele ce se publicau în Transilvania : *Gazeta Transilvaniei*, *Telegraful român*, *Amicul poporului*.

Dar' limb'a³³ omenesca nece nu este un'a si aceeasi, nece macaru la unulu si acelasi poporu totu deun'a pre totu loculu si in tote partile ei; ci scaimbarile s'au facutu si se facu necontentitu in câtu limb'a unuia si aceluasi poporu de multe ori s'a impartitu in mai multi rami de limba seu dialecte dupa provincie. Si cu câtu vre-una limba este mai vechia si teritoriulu ei mai amplu si vastu cu atâtu scaimbarile suntu mai multe si mai mari in forma si in materiale. Variabilitatea inse depende si de la natur'a poporaloru si organului loru de vorbire."

Personalitate de seamă printre adepții direcției de perfecționare a limbii de către „gramatici“ cunoscători ai specificului ei, Cipariu a răspuns necesităților de orientare modernă a culturii românești în spirit latin și romanic: scrierea cu alfabet latin; promovarea neologismului latino-romanic. Principiile lui Cipariu au avut o largă răspîndire în epocă. Scrierea adoptată de „Organul luminării“ a avut larg ecou, subliniat astfel de Cipariu însuși: „limba și stilul nostru de atunci e astăzi limba și stilul tuturor jurnalelor românești de din coace de Carpați“ (*Principia*, p. 266). Criticînd latinismul extremist, Cipariu a îndreptat implicit unificarea limbii literare moderne și pe bazele limbii vorbite. Aproximarea de uzul limbii vechi l-a determinat pe Cipariu la studiul riguros al primelor monumente de limbă română scrisă: el pune astfel bazele filologiei românești și ale cercetării istorice a limbii.

B. „FONETISMUL“ ETIMOLOGIC ROMÂN: A. Pumnul³⁴.

Ca reprezentant al fonetismului³⁵ (purismul român sau școala fonetică bucovineană) este considerat A. Pumnul (vezi Cipariu, *Principia*, p. 300). Autorul *Principiilor* consideră însă că A. Pumnul nu are un sistem fonetic propriu-zis, ci tot unul etimologic, căruia îi aduce unele modificări conforme cu normele de regularitate ale sistemului său lingvistic.

Preocupat de probleme ale cultivării limbii, de istorie, filozofie și literatură, A. Pumnul rămîne un animator al vieții spirituale românești alături de reprezentanții latinismului din ultima lui fază de manifestare.

³³ Din cauză că la sfîrșitul cuvintelor a simplu înseamnă ă, articolul se separă de restul cuvîntului prin apostrof.

³⁴ O. Lugoșianu, *Aron Pumnul*, în RN, II (1889): 8, 281—286; I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare*. Cernăuți, 1889. Pentru această lucrare vom folosi abrevierea *Voci*; Leca Morariu, *Din vremea ereziilor lingvistice: O scrisoare inedită a lui A. Pumnul*, în „*Convorbiri literare*“, 1921; C. Loghin, *Aron Pumnul și Eminescu*, Gherla, 1943; Ioana Petrescu, *Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul*, în CL, XI, 1966, nr. 2, p. 175—183. Aceeași, *Un discipol pașoptist al lui W. T. Krug: Aron Pumnul*, în StUBB Philologia, Fasciculus I, 1968, p. 89—97; Luiza Seche, *O lucrare puțin cunoscută a lui Aron Pumnul*, în LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 79—83; D. Macrea, *St. lingv. rom.*, p. 95—132.

³⁵ D. Macrea, *op. cit.*, p. 114, folosește expresia „*fonetism*“ etimologic românesc, iar la p. 115. *etimologism românesc*, în opoziție cu *etimologism latin*.

Ideile lui A. Pumnul, ca și cele ale contemporanilor săi: A. T. Laurian, T. Cipariu, Heliade Rădulescu, pot fi înțelese numai raportate la contextul social și cultural de regenerare în direcție latină și romanică.

Întors de la Viena în 1846, Pumnul activează ca profesor de filozofie la Blaj, unde profesaseră, la aceeași catedră, T. Cipariu și Simion Bărnuțiu, căruia Pumnul îi fusese elev. Personalitatea culturală cea mai reprezentativă în acel timp la Blaj era T. Cipariu, alături de care Pumnul colaborează la ziarul cu preocupări științifice și culturale (istorie, literatură, limbă, religie, filozofie, morală etc.), „*Organul luminarei*“. În această perioadă, A. Pumnul aderase la principiile lui Cipariu, de la care ulterior se va îndepărta mai ales prin aplicarea riguroasă, în scopul perfecționării limbii moderne, a regulilor de adaptare a împrumuturilor latino-romanice după modelul cuvintelor românești moștenite. Ca reprezentant al sistemului de „românire“ a neologismelor prin aplicarea riguroasă a regulilor analogice, tendința pumnistă poate fi într-adevăr numită etimologism românesc. Fonetismul promovat de A. Pumnul este total diferit, ca sistem, de cel adoptat, după uzul limbii curente, de ex., la „*Convorbiri literare*“.

În 1848, A. Pumnul se află la Cernăuți, unde, în 1849, devine profesor de limbă și literatură română la liceul german. La ziarul „*Bucovina*“ publică, pe lângă articole politice și literare, numeroase studii lingvistice. După trecerea sa în Bucovina, Pumnul adoptă principiile schițate mai sus pe care le pune la baza noului său sistem ortografic.

Ca toți latinistii, Pumnul este preocupat, de asemenea, de latinitatea și romanitatea limbii române³⁶. În ceea ce privește originea latină a limbii române, el susține părerea lui P. Ma'or, adoptată și de Cipariu, că limba română, împreună cu toate celelalte limbi romanice, continuă latina populară. Afirmă, ca și Cipariu, structura individuală, specifică a limbii române³⁷ în raport cu latina și cu limbile romanice; de aici, la el, ca și la Cipariu, atitudinea critică față de cei ce vor să relatinizeze limba (prin raportarea riguroasă la latina clasică — Laurian) sau să o italianizeze (prin raportarea riguroasă la italiană, mai apropiată prin „*material*“ și „*formă*“ de română decît celelalte limbi romanice — Heliade). De aici Pumnul ajunge însă la ideea, cel puțin tot atît de eronată, a îndreptării evoluției limbii „pe calea ei proprie“, independentă de cea a altor limbi. Altfel spus, Pumnul ajunge să dezvolte cu rigoare tendința îmbrățișată cu atîta convingere și de T. Cipariu, de întoarcere spre fondul vechi latin al limbii române, cu toate exagerările-i cunoscute mai ales în privința adaptării neologismelor.

Problemele unificării și modernizării limbii l-au preocupat și pe A. Pumnul; să le urmărim în legătură cu ortografia și înnoirea vocabularului.

Adept al scrierii cu litere latine, Pumnul are convingerea, ca toți latinistii, că scrierea cu litere latine nu înseamnă numai decît „*îdrepre-*

³⁶ *Voci*, p. 229—353, p. 270—315.

³⁷ Vezi studiul său *Neatîrnarea limbei românești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie* (1850), publicat în ziarul „*Bucovina*“, reprodus în *Voci*... p. 192.

tarea“ limbii; simpla introducere a literelor latine nu aduce unitatea prin care să „ne înălțăm peste toate provincialismele și particularitățile“. Așadar, pentru unificarea limbii, este necesar un anumit sistem de scriere, ale cărui reguli să ducă la omogenitatea formelor și rostirii.

În 1845, Pumnul publică primul său studiu asupra ortografiei, căruia îi urmează altele, propunând apoi în *Gramatica* sa, apărută în limba germană (*Grammatik der rumänischen Sprache*) la Viena, 1864, ultimul său sistem de ortografie³⁸ pe care-l exemplificăm mai jos :

Aceia lampae magicae este mintea, carea e daetoriu omul sae si-o aprindae cu oloiul tuturor sciintelor, ca sae nu se stingae nici uae datae, ca asa la lumina ei sae vadae si sae strabatae toatae naetura fisicae, spiritualae si moralae, sae cunoascae tot adevaerul, si tot ce este bun, frumos si inalt, si sae se mire de maeretul op all lui Dumnezaeu si sae-l prea maereascae cu toatae puterea si ardoarea sufletului saeu (p. 21).

Putem desprinde de aici regulile de bază ale ortografiei lui Pumnul: 1. pentru sunetele specifice românești se întrebuințează semne diacritice (liniuță și semicerc), totdeauna deasupra literelor: astfel, *d*, *t*, *s* ca să se citească *z*, *ț*, *ș* au o liniuță deasupra; pentru *ć* și *ğ* se întrebuințează aceeași liniuță deasupra semnelor *c*, *g*; 2. sunetele *ă*³⁹ și *î* se reprezintă totdeauna prin semne diferite; 3. rareori se notează tonul (accentul ascuțit); 4. uneori se folosește reduplicarea consoanelor.

Analogismul în ortografia lui Pumnul vizează rostirea și scrierea neologismelor românești. Acestea trebuie să ia forma pe care ar fi putut s-o aibă dacă ele ar fi fost moștenite din latină odată cu cuvintele din fondul vechi românesc. Altfel spus, se cerea aplicarea, în adaptarea împrumuturilor lexicale recente, a legilor fonetice la care au fost supuse cuvintele vechi de origine latină. Fondul lexical latin al limbii române servea drept model în procesul de adaptare fonetică a neologismelor. Spre exemplu, fiindcă grupul *ct* s-a transformat în cuvintele românești moștenite din latină în *pt* (comp. *luptă* din *lucta*), Pumnul propunea să se scrie și să se rostască *obiect*, *subiect*, *victorie*, nu *obiect*, *subiect*, *victorie*. Potrivit principiilor lui, fiindcă o accentuat în poziție nazală a devenit *u* în toate cuvintele moștenite din latină (comp. *munte* din *montem*), cărturarul bucovinean și-a schimbat numele *Aron* în *Arune*.

Atât etimologismul latin (reprezentat mai ales de Laurian), cât și etimologismul român (reprezentat mai ales de Pumnul) constituie

³⁸ Pentru evoluția sistemului ortografic al lui A. Pumnul vezi Cipariu, *Principia*, p. 300—304; Romulus Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine*, ed. a II-a, București, 1894; Ioana Petrescu, CL, XI, 1966, nr. 2, p. 173 și urm.; D. Macrea, *op. cit.*, p. 114. În această ultimă lucrare se subliniază ideea că sistemul ortografic al lui Pumnul a evoluat „de la un etimologism latinist temperat la un „fonetism“ etimologic românesc cu numeroase inconsecvențe și în această formă“.

³⁹ Semnul *ae* cu valoare de *ă* fusese întrebuințat și de Molnar.

exagerări extremiste în istoria scrisului românesc în faza ultimă de manifestare a curentului latinist. Principiile școlii etimologice, care urmărea să realizeze unitatea limbii printr-un etimologism latin, ca și cele ale școlii fonetice bucovinene, care urmărea să realizeze unitatea limbii printr-un etimologism românesc, nu s-au dovedit viabile în istoria scrisului românesc. Nici reprezentanții școlii etimologice, nici cei ai școlii „fonetice“ n-au înțeles importanța transformărilor fonetice în evoluția limbii. Primii le-au considerat ca pe o „stricăre“ a limbii, pe care ei au crezut că trebuie și pot s-o îndrepte. Ultimii, dimpotrivă, au absolutizat aceste legi de transformare a sunetelor în cuvinte moștenite din latină și, generalizându-le peste perioada lor de acțiune, le-au aplicat împrumuturilor recente din limbă. Ambele tendințe se găseau în imposibilitatea de a da o rezolvare satisfăcătoare problemei ortografiei, atât de viu dezbătută după 1840, sarcină care va intra în programul de acțiune al *Societății Academice Române* (1866).

Analogia și regularitatea după modelul cuvintelor vechi moștenite erau mijloace de aducere a cuvintelor noi la „spiritul“ original al limbii. Aceleași mijloace devin, pentru A. Pumnul⁴⁰, covârșitoare în acțiunea de înnoire a vocabularului modern și de creare a terminologiei științifice moderne⁴¹. Astfel, el susține ideea că, pentru a exprima noțiunile impuse de progresul culturii, în primul rând să formăm cuvinte prin mijloacele pe care le oferă limba română și, numai în al doilea rând, să împrumutăm din latină și din celelalte limbi romanice.

Procedeu folosit de Pumnul pentru „îmbogățirea“ vocabularului prin derivare de termeni noi cu sufixe și prefixe românești adăugate la rădăcini ale cuvintelor românești existente a fost aproape un eșec total⁴².

După modelul cuvintelor moștenite din latină mai ales de felul celor terminate în (-int (-mint)) — de exemplu *mormînt* din *monumentum* — Pumnul propune formații noi ca: *limbămînt* (gramatică), *borbămînt* (etimologie), *ășezămînt limbariu* (sintaxă), *scriemînt* (ortografie), *timplămînt* (istorie), *propunemînt* (metodică), *cintămînt* (poetică), *cuvîntămînt* (retorică)⁴³ etc.

Prin acest procedeu de îmbogățire a vocabularului, Pumnul dădea limbii noastre un caracter vetust și greoi. Același procedeu folosit în crearea terminologiei științifice românești îndepărta, în plus, limba noastră de limbile de cultură, cu tendință spre unificare a terminologiei tehnice și științifice⁴⁴.

⁴⁰ Paul Iorgovici propusese să se recurgă la cuvintele latine ca la un prototip de derivație.

⁴¹ Vezi articolul *Formăciunea cuvintelor românești în Voci...*, p. 254.

⁴² Cf. Petre P. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Ed. a II-a, București, 1926, p. 130 și urm.; D. Macrea, *op. cit.*, p. 120.

⁴³ Cf. *Voci...*, p. 199, 254, 261; Lazăr Săineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1895, p. 172.

⁴⁴ Pentru activitatea de istoric literar a lui Aron Pumnul, vezi D. Macrea, *op. cit.*, p. 122—132.

După cum Laurian este socotit reprezentantul latinismului extremist, tot așa I. Heliade Rădulescu este considerat reprezentantul italianismului extremist care se manifestă după 1840 și mai ales după 1860. Direcția italianistă, inclusiv cea reprezentată de Heliade, nu înseamnă altceva decât un episod al procesului de relatinizare a limbii, care, început în Transilvania către sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-a perpetuat, sub diverse tendințe, pînă către sfârșitul secolului al XIX-lea.

După 1840, dată care ar marca — după cum precizează toți cercetătorii săi — a doua perioadă de activitate a lui Heliade, ca toți latinisti, autorul *Paralelismului între limba română și italiană* (1840) — lucrare urmată de *Vocabular de vorbe streine în limba română* (1847) și *Geniul limbilor în genere și al celei române în parte* (1868) — este preocupat de problema unei ortografii îndreptate pe calea unei reforme raționale, de formarea terminologiei științifice și îmbogățirea vocabularului, precum și de curățirea lui de elemente nelatine, ca mijloc de perfecționare a limbii după „natura“ după „firea“ sau „geniul“ ei.

Delimitarea în două perioade a activității lui Heliade luînd drept criteriu tendința italianistă, ni se pare cel puțin rigidă ⁴⁶ și, în orice caz, compromisă pentru încercarea de a opune net un aspect pozitiv (pînă la 1840) și altul negativ (după 1840) în teoriile ⁴⁷ și practica ⁴⁸ scrisului său.

⁴⁵ Vezi Lazăr Săineanu, *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic și filolog*, 1892; Același, *Istoria filologiei române*, București, 1895, p. 141—163; C. Radu, *Italianismul lui Ioan Heliade Rădulescu*, ALA, VI (1925): 216. 6; C. Tagliavini, *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX (L'italianismo di Ion Heliade Rădulescu)*, Roma, 1926; D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, 1935, p. 245—296; Același, I. Heliade Rădulescu, *Opere*, tom I—II, București, 1939—1943, ediție critică, cu introducere, note și variante: *Note și comentarii la Opere*, II, p. 512—567. Citatele din I. H. Rădulescu, după această ediție, se indică în text prin volum (I—II) și pagina respectivă. Paul Cornea, *Ion Heliade Rădulescu sau „Echilibru între antiteze“ în teorie și practică*, în *Studii de literatură română modernă*, București, 1962; acad. Al. Rosetti și Ion Gheșie, *Limba și stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în SILRL, s. XIX, vol. II, p. 7—35; D. Macrea, *St. lingv. rom.*, p. 133—153; I. Ștefan, *op. cit.*, în SILRL s. XIX, vol. I, p. 309—334; Ion Ștefan, *Modelul latin al declinării unor substantive neologice în scrieri din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în LR, XIX (1970), nr. 6, p. 515—521.

⁴⁶ Așa cum demonstrează D. Popovici în *Note și comentarii* (II, 512 și urm.), tendința italianistă a lui Heliade începe chiar cu prefața *Gramaticii* de la 1828, se continuă în lucrări de pînă la 1840, cînd italianismul său trece treptat pe calea exagerărilor și pentru că această tendință devine — socotim noi — într-un anume fel, o reacție la alte manifestări ale latinismului (de ex. analogismul pumnist) în ultima sa fază.

⁴⁷ Heliade își reafirmă multe din ideile fructuoase în materie de cultivare a limbii și după 1840. În plus, combaterea unor tendințe latinizante, mai ales a celor de nuanță pumnistă, a jargonului franțuzit, precum și recomandarea celui „Să începem de la bunul simț al tuturor oamenilor“ (*Geniul limbilor în genere și al celei române în parte*, II, p. 391) trebuie delimitate de exagerările teoreticianului Heliade italianist.

⁴⁸ De ex. poezia *Zburătorul* apare în 1844. Exagerările italianiste în scrisul lui Heliade se manifestă mai ales în traduceri.

Italienismul lui Heliade trebuie reinterpretat în contextul larg al secolului al XIX-lea de regenerare a culturii românești și de cultivare a limbii în sens modern, adică în sens latin și romanic, direcție impusă de autoritatea Școlii ardeleni încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Raționalismul care stă la baza preocupărilor lingvistice ale lui Heliade înainte și după 1840 nu constituie o atitudine intelectuală întâmplătoare. Spiritul raționalist pătrunsese în școala grecească, unde învățământul era orientat și spre autoritățile „Luminilor“ din secolul al XVIII-lea. Sub acest aspect, școala lui Lazăr, el însuși un „Aufklärer“, nu se opunea celei grecești. Lazăr aducea însă la școala sa ideile iluministe din Ardeal, care au condus la trezirea conștiinței naționale. „În această școală și în contactul direct cu profesorul, Heliade nu putea decît să continue pregătirea sa de luminător, ale cărei începuturi datau de pe vremea studiilor în școala grecească“⁴⁹.

Cunoscător al operei reprezentanților Școlii ardeleni, Heliade le-a urmat preocupările de cultivare a limbii române bazate pe ideea de latinitate a structurii ei și a influențat, la rîndu-i, pe unii învățați ardeleni din secolul al XIX-lea, dintre care nu lipsesc G. Barițiu și T. Cipariu.

+ Îndreptarea rațională a limbii prin intervenția unui „legiuitor“ care să-i determine evoluția conform cu structura ei este o idee comună tuturor latinistilor. Scara succesiunii ei urcă pînă la retorii antichității, pe care legiuitorii luminați ai secolului al XVIII-lea de atîtea ori i-au urmat. Această idee apare la Heliade, de cele mai multe ori, nu în cadrul unui sistem, ci în cazuri izolate, cînd el „ia în cercetare“ cuvinte, forme, pentru a le supune „sănătoasei judecări“. Heliade continuă să fie condus în aprecierile sale de un surprinzător bun simț: „dacă e cunoscută vorba *public* și va voi cineva să facă un verb, să nu zică nici *publicarisește* nici *publicuește*, nici *publicăuește*, nici *publiciază*, nici *publicează*, ci *publică* (așa mi se pare)“⁵⁰. Alteori este supusă dreptei judecări presupusa alegere a unei forme după tiparul unor limbi cultivate, cu reguli logice, dar nespecifice structurii limbii române: „Ce *predică oare ar aduce înțelesului cînd, viîndu-le în cap scriitorilor români din ziua de astăzi să se ia dupe limbile vechi și să-și facă cazuri, ar trage rădăcina bonita din bonitate și ar zice: aceasta este o bonita însemnată, efect al bonității, bonității, pe bonita, de la bonitate? Dar alte veacuri, alte gusturi pe vremea cultivării limbii latine, alte veacuri, alte gusturi în zilele noastre*“⁵¹. Tot în *Paralelism* (II, 294), după ce stabilește că terminația *-ie* din cuvinte ca *declamație* are corespondentul latin *io*, Heliade precizează că „*dupe idioma de obște a limbii românești, făcînd numinativul ca în ablativ, ar trebui să se facă IONE sau IUNE: educatio, educațiune, educățiune, educăciune*“. Adaugă apoi că în limba română sînt folosite formele în *-ie* (lat. *io*), singurele utilizate și de Heliade în lucrarea menționată. Cîțiva

⁴⁹ Vezi D. Popovici, I, p. 17.

⁵⁰ Cf. *Vocabular de vorbe streine în limba română*, II, 327.

⁵¹ Cf. *Paralelism între limba română și italiană*, II, 248.

ani mai târziu⁵², Heliade acceptă ca terminația latină *io* > rom. *ie*, *iune*⁵³. Însă, mai ales în a doua fază a italianismului său, când acesta ia — cum precizează D. Popovici — o tentă pur latinizantă, Heliade se îndepărtează din ce în ce mai mult de atitudinea critică bazată pe observația aspectului vorbit al limbii și pe înțelegerea mecanismului structurii ei. Astfel, în *Geniul limbilor...* Heliade opune unor exagerări în maniera analogismului pumnist alte exagerări de orientare extremist latinizantă proprie: „*Învățații ... vin și în ziua de astăzi să ne combată și să ne puie piedice de a intra în regenerațiunea limbii pe calea naturală prin care au intrat toți popolii când s-au regenerat în națiune. Aceștia zicindu-și singuri **nacionali**, vin cu corupțiuni ca **nacione, lepciune, aptori și aptuali** etc. să susție pînă la fanatism că în asemenea gîscănării stă geniul limbii, și că ablativul, după cel mai straniu paradox, este **nominativ**“.* (II, 391). „*Tot asemenea, fiindcă s-au guturăit vorbe ca **sementă**, în **semăntă**, zișii regeneratori ai limbii să vie a o lua de model, după tipul acesteia să fie una și cu **speranță, constanță, aliianță!** și tot așa să urmeze înainte și cu **testament, element, fundament, regulament, guturăindu-le pe toate după disformatul mormînt ...** Și tot asemenea, pentru că ruga sau **rogația clasică a devenit rugăciune ...**, după jargonul logofeșilor vechi, să corumpem și **oratia în orăciune, după nația în năciune, și lecția în lepciune?**“ (II, 393—394). Și, într-adevăr, Heliade a încercat să distingă „*ablativii*“⁵⁴ de „*numinativi*“ în cazul neologismelor care aveau corespondent latin cu terminația *-io*, *-ionis*. Astfel, în ultimele sale scrieri, el a dat, după model latin, întrebuintare casuală diferită variantelor în *-ie* și *-iune* de tipul *nație-națiune*⁵⁵: *nație* (nominativ), *națiunii* (genitiv).*

Și pentru Heliade, îndreptarea limbii, potrivit cu specificul ei latin, pune acut problema scrierii cu litere latine și a curățirii materialului lexical de elemente nelatine.

După ce a elaborat o gramatică a limbii române, în prefața căreia este preocupat de problema simplificării ortografiei⁵⁷ cu alfabet cirilic

⁵² Vezi *Prospect de regule ce sînt a se propune întru priimirea și aprobația d-lor soți colaboratori ai Societății pentru tipărirea cărților*, „*Curierul Românesc*“, 1843, nr. 19—20.

⁵³ Abuzul utilizării formelor în *-iune*, dar mai ales folosirea celor în *ciune* sînt combătute de Heliade în repetate rînduri. Vezi, de ex., *Fiziologia poetului*, I, 467; 476; *Geniul limbilor în genere și al celei române în parte*, II, 394, 387.

⁵⁴ Trebuie să înțelegem terminația formei de acuzativ a cuvintelor latinești terminate la nominativ în *-io*, păstrată în limbile romanice: it. *-ione*, rom. *-iune*, fr. *-ion*.

⁵⁵ Vezi Ion Ștefan, *op. cit.*, p. 519. Aducem următoarele rectificări exemplelor citate de autor: în exemplul: „*aparțin la națiune*“ substantivul nu ilustrează dativul singular, ci acuzativul cu prepoziție a cărei valoare este dativul. În exemplul: „*de unde putea ieși o nouă creație*“ substantivul nu este acuzativ singular, ci nominativ singular. Aceeași rectificare pentru substantivul *constituția* din exemplul „*s-a modificat constituția*“.

⁵⁶ În *Paralelism...* Heliade folosește termenii *materie* și *formă* a limbii (II, 248).

⁵⁷ *Gramatica* (1828) tratează ortografia și într-un capitol special (*Pentru ortografie*).

și a introducerii neologismelor, Heliade a trecut apoi la substituirea slovelor cirilice cu litere latine, precum și la promovarea, începînd mai ales cu anii 1838—1840, a unei tendințe puriste în vocabular.

Inlăturarea alfabetului cirilic începe în 1836 și se încheie cu apariția primului număr din vol. V al Curierului de ambe sexe, în noiembrie 1844.

În *Paralelism...* (II, 250), Heliade stabilea corespondența dintre alfabetul cu litere latine și cel cu slove cirilice și preciza regulile generale de folosire a primului.

Ultimul an (1844) al *Curierului* începea astfel: „*cîți din domnii literați vor binevoi a-și publica vreun articol prin această foaie, îl va scrie cu litere romane*“. În același număr apare și un „*Vocabular de vorbe de origine română și necesarii la curățirea și cultura limbei române*“⁵⁸.

Tendința italianistă a lui Heliade se manifestă mai întîi în ortografie.

Intr-adevăr, odată cu introducerea literelor latine, anumite sunete derivate sînt redată prin mai multe semne. De ex. sunetul *ă* este redat prin trei semne (*ă, e, o*), iar sunetul *î*, prin cinci (*â, e, î, o, u*). Mărirea numărului de semne pentru același sunet conduce spre un sistem ortografic etimologic. „Acestă cucerire la etimologism este un proces de lungă durată și italianismul se înscrie ca una dintre fazele sale de căpetenie“⁵⁹.

Reproducem din Periodul V, nr. 1, *Curieru de ambe sexe* (noiembrie 1844), un fragment, pentru a ilustra sistemul ortografic al lui Heliade propus la această dată.

„*Esiodu fu unul din quei mai antici poeți ai Greciei alle quărorra scrieri prinvenirō pînō la noi. Ellu s-a născut în Cyma în Elida, provincie a Asiei Mici; de micu ânsē își parasi patria și'și petrecu quea mai mare parte a vieței în Ascra burgu al beoției în pōlele muntelui Elicon. Puține se scriu asupra persōnei salle; è indoială și despre secolul în quare a viețuitu*“.

D. Popovici (II, 521) a arătat că aspectul italienist al ortografiei lui Heliade se întemeiază în primul rînd pe trei particularități: *qu = c* (citit *č*) în *questa, quella, quea, que, querere* etc.; reduplicarea consoanelor⁶⁰; vocalizarea finalilor (reintroducerea lui *-u* final, mai ales din necesitatea de a consolida scrierea cu consoană dublă: *ellu, allu* etc.).

Pornind de la vechile-i principii asupra aspectului unitar pe care scrierea limbii române îl prezenta în vechile texte bisericești, apoi reținînd, din dialecte, și formele cele mai apropiate de corespondentele

⁵⁸ În 1847, Cipariu ia ca principii pentru a începe *Organul* său de publicitate: „*litere latine*“ și „*limba cit se are putea mai curată*“.

⁵⁹ Cf. D. Popovici, II, 521.

⁶⁰ Reduplicarea consoanelor rămîne o preocupare constantă în modificările ulterioare aduse ortografiei cu litere latine de către Heliade.

lor latine, limba română trebuia să arate, prin scriere, caracterul ei unitar și latin⁶¹. Această unitate se realiza la Heliade printr-o concesie făcută treptat etimologismului. În *Principie de orthographia romana*, București, 1870, găsim ultima fază din evoluția sistemului ortografic al lui Heliade la care autorul ei ajunge în urma îndelungatelor discuții asupra ortografiei în ședințele Academiei Române.

Această reformă ortografică reprezintă în fapt o orientare latinistă pură și se caracterizează în special prin introducerea semnului *ae*⁶² cu valoare de *e* :

„Astăzi membri unaei academiae nu potun lua drept model vorbae corruptae ca rugăciune, tăciune, spurcăciune, spre a face și vorbae conservatae de părinți ca orațiō in orăciune . . . Pentru que să luăm de model, când ne occupăm de cultura și regenerarea limbai, pre quaellae degeneratae, și mai virtos când quaellae classicae după cum se scrie așa se și pronunță și lae înțelegun toți ?“.

Propunând modificări în sistemul de forme gramaticale al limbii (de ex. pentru substantiv, verb) atât prin scriere, cât și prin adoptarea unor cuvinte neologice cu variante specifice după întrebuințarea lor gramaticală (de ex. nominativ /non-nominativ), etimologismul lui Heliade de orientare latinistă este mai radical decât etimologismul lui Cipariu, care nu acceptă revizuirea sistemului de forme al limbii. Sub același aspect, etimologismul lui Laurian impune, însă, un radicalism mult mai accentuat.

Heliade este preocupat de unificarea limbii atât prin adoptarea unui sistem de scriere cu elemente etimologizante, cât și prin promovarea îmbogățirii și modernizării lexicului prin derivare, dar mai ales prin împrumutul latino-romanic (vezi *Paralelism . . .* II, 290—318).

Într-adevăr, pentru Heliade, ca și pentru contemporanii săi în general, faptul de a recurge la neologism era subordonat unei necesități de ordin cultural (introducerea de termeni necesari progresului culturii), dar și unei necesități de ordin național⁶³ (crearea unui vocabular unitar al limbii literare moderne). Ultimul aspect determină concesii tot mai largi neologismului, precum și tendinței de purificare a lexicului limbii române de elemente de alte origini decât latina. Cuvintele străine a căror eliminare din limbă o cere Eliade sînt indicate de el în *Vocabular*

⁶¹ Cf. D. Popovici, II, 523. Aceeași idee ne întîmpină stăruitor și în *Principiile* lui T. Cipariu.

⁶² Introducerea acestui semn nu este străină de intenția lui Heliade de a restabili și pe această cale legătura cu terminația latină corespunzătoare în flexiunea substantivelor, adjectivelor etc. românești.

⁶³ Vezi *Vocabular de vorbe streine în limba română*, II, p. 319—338. Comp. de ex.: „*Beteag, ung. de o putere cu bolnav, slav. Noi zicem bolnav, și dincolo de Carpați beteag. Ca să nu zicem unul una și altul alta, sau unul să înțeleagă alta de ceea ce înțelege altul, putem să ne dăm mina și să zicem toți: infirm, invalid, ammalat, morbid, morbos*“ (II, p. 340).

de vorbe streine în limba română. Acestea pot fi înlocuite prin termeni din fondul vechi latin — selectați la nevoie din texte vechi sau din graiurile care i-au păstrat — (de ex. *timp* pentru *vreme*, *aratru* pentru *plug*, *pecurar* pentru *cioban*, *mare* pentru *vel*, *fără* pentru *bezi* etc.), prin formații în interiorul limbii (de ex. *grânariu*, *fâinariu*, *orzariu* pentru *hambar*, *pînar* (*pînărie*) pentru *brutar* (*brutărie*), *încîntămînt*, *încîntătură* (alături de *farmec*) pentru *vrajă* etc.), dar mai ales prin neologisme latino-romanice (de ex. *proprietate* pentru *acaret*, *emigrare* pentru *băjenire*, *jovial* (alături de *voios*) pentru *vesel*, *anunție* pentru *veste*, *perfid* pentru *viclean*, *pelerinagiu* pentru *hagealic* etc.). Substantivele propuse de Heliade vădesc intenția de realizare a unității lexicului prin accentuarea caracterului lui latin și romanic.

Evident, acțiunea puristă a lui Heliade nu este lipsită de exagerări. Acestea se manifestă, de exemplu, prin tratarea identică a cuvintelor nelatine de largă circulație (*griță*, *hotar*, *harnic*, *sîrmă*, *sărac*, *taină*, *treaz*, *zid* etc.) sau fixate în vorbirea populară (*ursită*, *pridvor*, *blid*, *adăstare* etc.) cu cuvintele nelatine de circulație restrînsă (*tist* etc.) sau învechite, trecute în vocabularul pasiv al limbii (*olac*, *otnoșenie*, *pihotă*, *pihotaș* etc.), precum și prin recomandarea, în scopul substituirii lor, a unor formații proprii (*fâinariu*, *orzariu*, *pînărie*, *rumegătoriu* (pentru *iesle*) etc.) sau a unor neologisme care nu s-au impus în limbă (*ammalat*, *diviție* (pentru *bogație*) etc.). De reținut, însă, că Heliade a contribuit, prin autoritatea sa, la punerea în circulație a unui mare număr de neologisme latino-romanice. Acestea au înlocuit unii termeni învechiți (s-au impus *abecedar* pentru *bucovună*, *vocal* pentru *glasnic*, *lege* pentru *pravilă* etc.) sau au continuat să fie utilizate alături de termeni uzuali consacrați, precizîndu-se, delimitîndu-se astfel sensuri speciale sau funcții stilistice specifice pentru termenii unor serii sinonimice din vocabularul limbii române moderne (*adînc-profund*; *beteag-infîrm*, *invalid*; *băjenie-emigrație*; *bănuială-prepus*; *veac-secol*; *vedenie-viziune*; *vină-culpă*; *vrajbă-discordie*; *vremelnic-temporal-provizoriu-nestabil*; *ialbă-petiție*; *isvodi(re)-a inventa*; *corăbier-marinar-matlot*; *rană-plagă*⁶⁴ etc.). Trebuie subliniat faptul că Heliade însuși, în prefața *Vocabularului de vorbe streine*, exprimă ideea de a tolera elementele neromane în vocabularul limbii române, dacă acestea răspund cerințelor artei. Această părere a lui Heliade implică ideea că înlocuirea unui cuvînt printr-altul nu poate fi mecanică, întrucît valorile unuia nu sînt preluate automat de celălalt. Termenul vechi și neologismul își creează astfel contexte specifice de existență. Diferențierea funcțional-stilistică a termenilor sinonimici a preocupat pe Heliade înainte și după publicarea *Vocabularului*.

Prezentarea unor aspecte ale preocupărilor de unificare și modernizare a limbii în activitatea lui Heliade din perioada de manifestare a tendințelor sale italianizante sau letinizante probează caracterul lor contradictoriu. De aceea, după 1840, părerile lui Heliade în problemele

⁶⁴ Exemplificările de mai sus dovedesc importanța *Vocabularului de vorbe streine în limba română* al lui Heliade în precizarea unor lanțuri sinonimice pentru vocabularul limbii române moderne spre jumătatea secolului al XIX-lea.

dezvoltării limbii române literare nu pot fi socotite, în ansamblul lor, ca aspecte negative care au condus exclusiv la exagerări.

3. În concluzie, reținem că preocupările de unificare și modernizare a limbii române în secolul al XIX-lea se integrează unor sisteme de reformare a limbii, în intenția autorilor lor fiind evidențierea specificului ei național.

În problemele perfecționării limbii, curentul lingvistic raționalist, continuat în secolul al XIX-lea, îmbrățișează, sub diversele lui orientări, concepția după care fiecare limbă are forma, structura sa proprie. De aici afirmarea și apărarea principiului că evoluția unei limbi trebuie să se realizeze în direcția „geniului”, specificului ei național. Se admite chiar faptul că, pentru asigurarea evoluției limbii în „spiritul” ei, inițiativa și intervenția unor personalități sînt necesare.

Ideea perfecționării limbii determină divergențe ale curentului lingvistic raționalist atunci cînd reprezentanții lui propun soluțiile, mijloacele concrete pentru păstrarea integrității limbii și pentru asigurarea evoluției limbii potrivit specificului ei.

Dezvoltarea limbii române trebuie să se realizeze prin revenirea la izvorul ei original latin. În acest scop se preconizează: a) ortografia etimologică; b) tendința puristă în vocabular c) îmbogățirea vocabularului prin derivație de la cuvinte vechi moștenite sau prin împrumuturi în primul rînd din latină și italiană, în al doilea rînd din franceză. În adaptarea neologismelor latino-romanice, modelul italian sprijinea, adeseori, analogia cu cuvintele vechi moștenite.

Chestiunea ortografiei nu este separată de cea gramaticală; dimpotrivă, ea se leagă de problema fixării formelor, care implică reconstrucția după model latin sau unul vechi românesc.

Dincolo de exagerările, uneori inerente, ale diverselor lui direcții, curentul lingvistic raționalist din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a constituit un factor activ în procesul de unificare și modernizare a limbii literare, mai ales prin promovarea neologismelor latino-romanice în terminologia științifică modernă, precum și în vocabularul limbii literare curente. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rolul latinismului nu este neglijabil în fixarea unui vocabular unitar, cu termeni preponderent latino-romanici, al limbii române literare moderne.

Pentru a proba influența latinismului în epocă, reproducem un text scris la 1869, al cărui autor adoptă, potrivit gustului de alegere format prin studiu, vocabularul, formele și construcțiile fixate și reglementate pentru uzul limbii scrise la acea dată :

Cursu de algebra elementara, professatu de El. Angelescu, ingineru civile, vechiu elevu allu scolei centrale din Paris, professore. Prima editiune. Bucuresci. Noua tipografia a laboratorilor romani, 1869. Prefatiune ⁶⁵.

⁶⁵ Autorul folosește în prefață un grad mai înalt de „perfectiune etimologică rațională” decît cel utilizat în expunerea materiei din acest curs. Pentru a fi înțeles de publicul cititor (în primul rînd de elevi), chiar Laurian a utilizat, în manualele sale școlare, o ortografie apropiată de cea fonetică. Vezi D. Macrea. *St. lingv. rom.*, p. 86.

Programma actuale de mathematece pentru classile inferiori lyceali si pentru classile gymnasiali coprinde, incependu de la classea II inclusive, pe lunga Arithmeteca rationata si Geometria, pucine notiuni de Algebra. Cartea de facia nu este de catu essecutarea fidele a acestei programme, in ceea ce se attinge de materiile coprinse intr'ensa. In ceea ce se attinge ense de studiulu acestei sciintie inca din classea II, fia-ne permissu a osserva impreuna cu toti omenii competenti in scientiele essacte, ca ellu este defectuosu. In addeveru, Algebra este unu studiu multu mai abstractu de catu Arithmeteca si Geometria, si prin urmare este incontestabile ca se va intiellege mai bine de nisce scolari, cari au trecutu cursulu de Arithmetica rationata; apoi, ce e mai multu, Algebra se considera de toti in partea sea elementara ca o urmare a acesteia. Pentru aceste cuvinte noi, de candu suntemu professori de cursulu inferiore lyceale, n'amu facutu Algebra, de catu in classea IV, dandu in celle inferiori acesteia o mai mare intindere Geometriei.

Ecce celle ce aveamu a dice despre acesta carte. Vomu adauge ca imprimandu-o, n'amu avutu in vedere, de catu a mai inlatura din pedicele ce se adducu Instructiunii prin lipsa de carti didactice.

E. A.

BIBLIOGRAFIE

Pe lângă studiile bibliografice din note, mai semnalăm: Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramatecei limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914; Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. I, București, 1920; I. Breazu, *Succesul sistemului etimologic în Transilvania*, în „*Studii literare*“, III (1944), p. 197; Iorgu Jordan, *Un dicționar de neologisme românesc din anul 1862*, în SCL, 1950, fasc. 1; G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în CILL, I, București, 1956, p. 171—204; I. Gheție și M. Seche, *Discuții despre limba română literară între anii 1830—1860*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 261—290; Virgil Cîndea, *Les lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Les lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen*, Bucarest, 1970; *Bibliografia analitică a limbii române literare 1780—1866*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.

C. CURENTUL ISTORIC - POPULAR (1840—1870) ȘI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE MODERNE

1. Programul curentului istoric-popular, promovat prin publicarea de către M. Kogălniceanu a primei reviste literare propriu-zise, „*Dacia literară*“ (1840). 2. Continuarea, sub diferite forme, a ideilor „*Daciei literare*“ în publicațiile românești periodice mai importante de cultură din secolul al XIX-lea; concretizarea acestor idei în operele artistice ale scriitorilor pașoptiști.

1.1. Noua orientare istorică¹. Influența *Scolii ardeleni*, al cărei scop era deșteptarea conștiinței naționale la lumina latinității noastre, o găsim la reprezentanții din a doua fază ai latinismului și, sub altă formă, chiar la reprezentanții noii orientări istorice în secolul al XIX-lea, M. Kogălniceanu și N. Bălcescu, pentru care activitatea istorică este, de asemenea, legată de cea politică. Ca și învățații ardeleni, cei doi cărturari din principate au convingerea că istoria trebuie să fie expresia gloriei trecutului, pentru a putea servi realizarea aspirațiilor naționale în prezent. Distanțarea dintre ei provine din faptul că, pe când cei dinții au avut în vedere măreția trecutului român, ultimii au căutat soluții pentru problemele epocii lor reînviind paginile de glorie ale trecutului românesc. Suscitată de factori locali specifici, impulsul acestei noi direc-tive în istoriografia noastră din secolul al XIX-lea venea din apus, unde curentul romantic impunea o concepție nouă asupra istoriei. Astfel, în Franța, mai ales prin Jules Michelet (1798—1874), se impune ideea că istoricul trebuie să se preocupe de trecutul național în tot ce are el specific, pentru a putea apoi, ca un apostol iluminat, să indice calea înălțării poporului său. La această influență franceză, care se exercită

¹ Pentru istoriografia luminilor și istoriografia romantică, vezi Pompiliu Teodor, *Introducere la Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 427—433; 458—498

mai ales asupra lui Nicolae Bălcescu, se adaugă influența școlii istorice germane, care prin spiritul ei mai riguros, mai mult intelectual decât sentimental, se reflectă în opera lui M. Kogălniceanu.

De la primele lucrări², M. Kogălniceanu afirmă ideea unității românilor. De la primele lucrări³, el este preocupat de istoria culturală a poporului său. A conceput, încă din anul apariției primului volum al revistei „Arhiva românească”⁴ (1841), planul tipăririi cronicilor Moldovei și ale Țării Românești. Scopul acestei publicații era să ofere izvoarele necesare scrierii istoriei patriei, dar, totodată, să aducă și regenerarea vieții naționale prin contactul cu trecutul: „*Suvenirurile strămoșești nu pot să ni strice. [...] Să ne ținem de obiceiurile strămoșești, atât cât nu sînt împotriva dreptei cugetări. Să ne ținem de limba, de istoria noastră, cum se ține un om în primejdie de a se îneca de prăjina ce i se aruncă spre scăpare... Istoria românească mai ales să ne fie cartea de căpetenie, să ne fie paladiul naționalității noastre*” (Introducere la „Arhiva românească”).

O concepție asemănătoare despre istorie are și Bălcescu, pe care a înțeles-o, de asemenea, ca un instrument de educație morală și politică. Nici pentru istoricul muntean istoria nu înseamnă în primul rînd „*un șir de oarecare întîmplări politice sau militare, uscate, fără nici o culoare, fără nici un adevăr local*”; istoria „*nu trebuie să se ocupe de oarecare persoane privilegiate, dar să ne arăte poporul român cu instituțiile, ideile, sentimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri*”. În „Magazin istoric pentru Dacia”, București, tom. I,⁵ 1845, p. 1—2, Bălcescu sublinia că „*o adunare a poeziilor și poveștilor ce se află în gura poporului, este de trebuință*”. Preocupat de istoria tuturor românilor, Bălcescu își scrie opera istorică înțeleasă ca un argument al unității culturale tradiționale care justifică și impunea lupta pentru unitatea națională.

1.2. Noua orientare a literaturii și a limbii române literare. Personalitate impunătoare, cu spirit de inițiativă și de largă cuprindere a fenomenului de cultură, Kogălniceanu determină, de asemenea, spre mijlocul secolului al XIX-lea, o nouă orientare a literaturii și totodată a limbii noastre literare.

Îndreptînd literatura noastră spre traduceri, I. Heliade Rădulescu avusese în vedere pregătirea gustului public. Această orientare putea conduce (însă) nestăvilită, la crearea unei literaturi de imitație, fără legătură cu spiritul poporului nostru și, în parte, cu o limbă artificială. Conștient de faptul că imitația în literatură „*omoaară duhul național*” și că sistemele lingvistice ale reformatorilor de orientare latinistă pot aduce, prin exagerările cunoscute, primejdia unei izolări între cărturari și popor, Kogălniceanu se ridică atît împotriva traducerilor și a imitațiilor, cît și

² Vezi M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, Berlin, 1837.

³ *Ibid.*

⁴ Este cea dintîi publicație periodică de scrieri și acte vechi privitoare la istoria românilor.

⁵ II, 1846; III, 1846; IV, 1847; V, 1847 (cu A. T. Laurian). Titlul revistei subliniază, ca și cel al revistei lui Kogălniceanu, „*Dacia literară*” (1840), ideea unității noastre etnice. Printre izvoarele istorice, Bălcescu consideră și producțiile populare, mai ales cîntecele bătrînești cu reminiscențe istorice.

împotriva exagerărilor latiniste de orice nuanță. El îndrumă literatura noastră spre creația originală, recomandând scriitorilor izvoare naționale de inspirație. Motive de inspirație și adevărata limbă românească se găsesc în literatura populară păstrătoare a spiritului național, precum și în textele românești vechi (cronici). Acestea din urmă dovedesc că și istoria patriei „are întâmplări și portreturi care nicidecum n-ar rămânea mai jos decât eroii celor vechi”.⁶

Paralel cu orientarea spre o literatură cu caracter unitar și național, Kogălniceanu a subliniat ideea necesității realizării unei limbi literare unice, prin efortul scriitorilor din toate provinciile locuite de români.

Aceste idei, exprimate mai înainte incidental atît de I. H. Rădulescu, cît și de Gh. Asachi, G. Barițiu, alcătuiesc un program, ilustrează principiile noului curent istoric și popular⁷, expuse laolaltă în *Introducție la „Dacia literară”*,⁸ semnată de M. Kogălniceanu⁹.

În această *Introducție*, după o privire retrospectivă asupra începuturilor presei românești și a dezvoltării ei pînă la 1840, M. Kogălniceanu stăruie asupra celor mai semnificative periodice ale timpului: „*Curierul românesc*”, „*Foaia inimii*” și „*Albina românească*”. El face constatarea că aceste trei reviste nu mai corespund noii mișcări culturale românești, întrucît ele au mai mult sau mai puțin „o coloră locală”. În opoziție cu publicațiile menționate, „*Dacia literară*” are drept scop „o limbă și o literatură comună pentru toți”, precum și promovarea unei literaturi originale. Motivele de inspirație pot fi variate, întrucît „*istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sînt destul de mari, obiceiurile noastre sînt destul de pitorești și poetice, pentru ca să putem găsi și la noi sugeturi de scris, fără să avem pentru aceasta trebuință să ne împrumutăm de la alte nații*”. În vederea realizării scopului propus se proclamă principiul criticii obiective.

Afirmarea unității limbii și a literaturii era expresia, pe plan lingvistic și literar, a luptei politice pentru unitatea și libertatea națională a țărilor române.

Introducția la „*Dacia literară*” anunța colaborarea scriitorilor din toate provinciile românești. La revistă au colaborat: C. Negruzzi, Gr. Alecsandrescu, V. Alecsandri, Al. Donici, C. Stamate.

2.1. Programul unitar al celor trei reviste ale epocii: „*Dacia literară*” (1840), „*Propășirea*” sau „*Foaie științifică și literară*” (1844) și „*România literară*” (1855). Prin ideile exprimate în

⁶ Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit în 24 nov. 1843, Iași, 1843, publicat în „*Propășirea*”, anul I, 1844 și reprodus înaintea vol. I din colecția de Cronici ed. I (*Letopisețele Țării Moldovei*, publicate la Iași în trei volume între 1845 și 1852) și a II-a (*Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, București, vol. I—III, 1872—1874). Tipărirea cronicilor oferea izvoare necesare scrierii istoriei naționale, dar și izvoare de inspirație pentru literatura beletristică.

⁷ Petre V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, București, 1926, p. 143—194, numește tendința literară promovată de „*Dacia literară*” curent istoric și popular estetic. Vezi și D. Macrea, *St. lingv. rom.*, p. 11.

⁸ Publicată în „*Dacia literară*”, 1840, tom. I, p. 1—8 și reprodusă odată cu reeditarea revistei în 1859, p. VII—XII.

⁹ Ideile sale critice au mai fost exprimate în „*Alăuta Românească*”, „*Propășirea*”, „*România literară*” și „*Steaua Dunării*”.

Introducție, „Dacia literară“ rămîne o revistă programatică, constituind baza curentului istoric și popular în literatură. Afirmarea specificului național sub forma tradiției în limbă și literatură constituie, de asemenea, crezul revistelor care apar după suprimarea „Daciei literare“.¹⁰

În anul 1844, Kogălniceanu, Ghica și Alecsandri scot revista „Pro-pășirea“, reluînd programul literar al „Daciei“. Suprimată numai după 10 luni de apariție (2 ianuarie — 29 octombrie 1844), aceiași scriitori se regroupează mai târziu în jurul revistei „România literară“ (1855) de sub direcția lui V. Alecsandri.

Publicațiile din epocă influențate de spiritul „Daciei literare“ sînt numeroase : „Magazin istoric pentru Dacia“, „Arhiva românească“ (reviste de istorie) ; „Steaua Dunării“ (revistă de largă informare politică și culturală) ; „Revista română“ (Odobescu) sau revistele lui B. P. Hasdeu, care apar începînd cu anul 1858. În Transilvania, „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, „Gazeta de Transilvania“ susțin principiul unei literaturi cu caracter unitar și național. Ecoul „Daciei literare“ se prelungește în critica de la „Convorbiri literare“ sau în critica științifică a „Contemporanului“. Izvoarele de inspirație indicate de reprezentanții curentului istoric și popular rămîn fundamentale și în opera artistică a scriitorilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. |

2.2. Părerii privind baza dezvoltării limbii literare moderne (*Negruzzi, Al. Russo*). Combaterea exagerărilor manifestate paralel cu tendința de modernizare a limbii literare (*Negruzzi, Al. Russo, V. Alecsandri*). Avînd ca temelie principiul că limba română are o istorie a ei, /că elementele nelatine din vocabularul limbii române sînt determinate istoricește, scriitorii de la 1848 au susținut ideea unei limbi literare care să aibă la bază limba vorbită de popor și au subliniat, în același timp, necesitatea neologismului impus de cultura modernă. Astfel, refuzînd tendința puristă a latiniștilor, Al. Russo se exprima : „Lăsați-ne să lucrăm în voia sa limbușoara as a turcită, greacă, ungarită, slavonită și ce-a mai fi, ce o înțelegem toți, și vom ajunge și noi din cînd în cînd a naște cite un clăcișor“.

Adept al ideilor lui Heliade în materie de ortografie și de unificare a formelor, Negruzzi¹¹ dovedise simț de orientare lingvistică în polemicile cu Asachi sau cu Bariț. Intervențiile lui în materie de limbă rămîn, ca și cele exprimate de Alecsandri, ale unui amator cu bun simț. Într-un

¹⁰ Vezi, în legătură cu opiniile despre limbă ale scriitorilor din jurul „Daciei literare“ și al „României literare“ : S. Dănescu, *Preocupările lui Kogălniceanu despre limbă*, în LR, II (1953), nr. 6, p. 29—36 ; Lucia Pop, *Probleme de limbă la cercul Kogălniceanu*, în SCȘt (Iași), VI (1955), p. 63—73 ; D. Ursu, *Probleme de limbă în revista „România literară“ din 1855*, în LR, IV (1955), nr. 1, p. 40—50 ; Gh. Bulgăr, *Scriitorii români despre limbă și stil*, București, 1957 sau *id.*, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, București, 1966.

¹¹ Pentru părerile lui C. Negruzzi în problemele limbii literare, vezi E. Lovinescu, *Costache Negruzzi, viața și opera lui*, București, 1913 ; Gh. Bulgăr, *Despre contribuția lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii noastre literare*, în LL, I (1955), p. 46—63 ; Gr. Brîncuș, *Părerile lui Costache Negruzzi despre limbă*, în LR, V (1956), nr. 4, p. 19—34.

ciclu de patru *Scrisori* (XIV, XV, XVI, XVII)¹², intitulată *Critică, Negruzzi* își exprimă atitudinea în problemele dezvoltării limbii române literare moderne. De la început (*Scrisoarea XIV*), el recomandă limba vorbită a poporului și limba scrisă a cărților vechi drept bază a limbii literare moderne. În același timp, combate excesul de arhaisme, latinismele sau franțuzismele, dar este adeptul neologismelor necesare. Potrivnic tendințelor puriste, el explică, la fel ca mai târziu Al. Russo, istoricește prezența slavonismelor în limbă (*Scrisoarea XVIII*, apărută în „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*“ a lui G. Barițiu din 16 nov. 1841). Ca și V. Alecsandri (*Rusaliele*) sau mai târziu B. P. Hasdeu (*Trei crai de la răsărit*), Negruzzi folosește teatrul (*Muza de la Burdujani*) pentru combaterea exagerărilor lingvistice.

Teoreticianul reprezentativ al „*României literare*“ a fost Al. Russo¹³, care într-o suită de articole polemice împotriva mai ales „*a haosului limbistic din Ardeal*“ și a reformatorilor de limbă în general (Heliade, Laurian, Pumnul), intitulată *Cugetări*¹⁴, se arată pătruns de dragoste pentru obiceiurile poporului și limba populară.

În ceea ce privește slavonismele Al. Russo le consideră drept o necesitate istorică pentru limba română, cum sînt germanismele pentru franceză. În ceea ce privește neologismele, el le admite numai în măsura în care acestea se dovedesc necesare.

În *Cugetări*, Al. Russo nu s-a ridicat numai împotriva „pedantis-mului“ latinist, ci a făcut și critică literară propriu-zisă. S-a arătat împotriva imitațiilor și s-a pronunțat pentru inspirația din realitățile românești. Față de critica îngăduitoare a lui Heliade, critica lui Russo, ca și cea a lui Kogălniceanu, a devenit selectivă. Fiind perioada de fixare a limbii literare moderne, Russo și-a îndreptat critica mai ales asupra formei operei literare, combătînd franțuzismele și latinismele în limbă. Critica lui Russo, ca și cea a lui Kogălniceanu, a pregătit apariția ideilor de la „*Junimea*“.

V. Alecsandri colaborează la „*Dacia literară*“, la „*Propășirea*“¹⁵ și conduce „*România literară*“,¹⁶ care a dispărut după un an de la apariție. Și această ultimă revistă intenționa să fie „*cîmpul de întîlnire frățească a tuturor talentelor din țările noastre*“. Revista anunță „*numai articole originale de literatură*“, dar acceptă traduceri în domeniul științelor.

Dacă Al. Russo a combătut latinismul dintr-un unghi mai mult gramatical decît estetic, Alecsandri a luat atitudine împotriva exagerărilor

¹² Vezi *Scrisorile lui Costache Negruzzi*, București, 1872—1873, p. 243—349.

¹³ Vezi P. V. Haneș, *Al. Russo, o pagină ignorată din literatura română*, București, 1901; A. Dima, *Alecu Russo*, București, 1957, mai ales pp. 142—174.

¹⁴ În „*România literară*“, 1855, nr. 7, 8, 10, 17, 18, 19, 21, 23, 29, 30, 41, 43 (studiu neterminat); ultimele pagini ale acestui studiu au fost publicate de Odobescu sub titlul de *Cugetări asupra limbei și nației române* în „*Revista română*“, București, 1863, vol. III, pp. 355—361.

¹⁵ La această revistă mai colaboreaseră Kogălniceanu, Negruzzi, Bolliac, Gr. Alecsandrescu, Polintineanu, Bălcescu și A. Mureșanu.

¹⁶ În această revistă (I, 1855, nr. 2, 3, 4, 9, 13, 14) Alecsandri a publicat articole privitoare la ortografie și la alte aspecte ale limbii literare.

latiniste¹⁷ călăuzit fiind și de un criteriu estetic. „Lipsiți de orice simț estetic“, „pedanții români“ au introdus în limbă unele cuvinte create de ei. „E timpul — preciza Alecsandri — a curăți cîmpul literaturii noastre de asemenea termeni disonanți, care, înmulțindu-se, lovesc delicatetea auzului și armonia limbii române“.

2.3. Valorificarea limbii și stilului vechilor texte românești, a limbii și stilului producțiilor noastre populare în creațiile literare ale generației de scriitori de la 1848. Ideile curentului istoric și popular promovate în deosebi în cele trei reviste („*Dacia literară*“, „*Propășirea*“, „*România literară*“) sînt susținute prin scrieri literare, mai ales prin acelea în care trecutul, așa cum este el reflectat în cronici sau în literatura populară orală, constituie unul din motivele de inspirație din realitățile românești. De aceea, izvoarele cele mai importante de îmbogățire a stilului beletristic din secolul al XIX-lea rămîn cronicile și literatura populară. Dacă scrierile cronicarilor, precum și o serie de alte documente românești vechi au fost publicate de Kogălniceanu și Bălcescu, interesul pentru adunarea și publicarea producțiilor populare revine în special lui V. Alecsandri și Al. Russo.)

Preocupările pentru producțiile populare apar, ca urmare și a mișcărilor populare de după 1820, la scriitorii din perioada ce l-a precedat pe Alecsandri sau pe Al. Russo: A. Pann, *Cîntece de stea* (1822), *Povestea vorbei* (1833), *Poezii deosebite* (1837). Elementele folclorice pot fi identificate în scrierile lui Ienăchiță Văcărescu sau ale lui Iancu Văcărescu, în poezia lui Conachi, la I. H. Rădulescu sau la A. Pann.

În jurul anului 1840 și după această dată, interesul pentru folclor venea, însă, dintr-o concepție nouă asupra istoriei popoarelor din secolul trecut. Lupta pentru formarea și dezvoltarea conștiinței naționale constituie, în esență, factorul generator al preocupărilor pentru folclor la scriitorii: M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, V. Alecsandri, Al. Russo. Față de scriitorii care i-au precedat, aceștia manifestă și o atitudine teoretică în aprecierea folclorului. M. Kogălniceanu (*Scene pitorești din obiceiurile poporului*) dar mai ales C. Negruzzi (*Scene pitorești din obiceiurile Moldaviei: Cîntece populare a Moldaviei*) au atras atenția asupra valorilor etice și etnografice ale poeziei populare. Al. Russo și V. Alecsandri apreciază folclorul și sub raport estetic, considerîndu-l adevăratul model al poeziei culte autentice. După 1840, întîlnim o înțelegere

¹⁷ Vezi V. Alecsandri, *Dicționar grotesc*, în CL, III (1869), nr. 11, p. 173—178; nr. 18, p. 305—309. Despre Alecsandri în problemele limbii, vezi Hasdeu, *Alecsandri linguist*, în *Col. Tr.* VIII (1877), nr. 2, p. 83—89; A. Iordan, *Preocupările lingvistice și gramaticale ale lui V. Alecsandri*, în RFR, VII (1940), nr. 1, p. 111—127; I. Șiadbei, *Alecsandri gramatic*, LL, II (1956), p. 313—319; Ion Diaconescu, *Vasile Alecsandri și problemele limbii române literare din vremea sa*, în AUB (1960), nr. 18, p. 351—362; Petre E. Zugun, *Alecsandri și purismul*, în IL, XVI (1965), nr. 7, p. 62—70; G. Istrate, *Vasile Alecsandri și limba literară*, în ALIL, (Iași), tom. XVII (1966), p. 59—71.

mai profundă a tot ce putea oferi creația populară unei literaturi culte. În această direcție, Alecsandri se detașează net nu numai de înaintași, dar și de contemporanii săi. De aceea, întoarcerea la tradiția național-populară, la folclor, este ilustrată, în cadrul curentului istoric și popular, în primul rând prin poezia bardului de la Mircești. Fără să-l egaleze, Al. Russo manifestă, din punctul de vedere al caracterului popular în scrierile sale, unele aspecte comune cu V. Alecsandri. Ecoul preocupărilor asupra folclorului, privit sub valoarea lui estetică sau ca sursă a poeziei culte, s-a prelungit atât prin teoria critică a lui Maiorescu, cât și prin publicarea creațiilor populare la „*Convorbiri literare*“.

Adunarea de material folcloric¹⁸ se concretizează la Alecsandri prin colecția de poezii populare: *Balade adunate și îndreptate*, partea II, Iași, 1853. În culegerea lui Alecsandri sunt reprezentate toate regiunile românești, așa încît ea constituie un argument al unității tradiției românești, care putea motiva și impune cristalizarea statului național¹⁹. În interpretarea materialului folcloric, Alecsandri prezintă unele exagerări latiniste²⁰. Astfel, el afirmă că „*într-o țară ca a noastră, plină de urme romane, nu ar fi de mirare ca numele zeului Pan să se fi păstrat în memoria poporului... Păunașul codrilor ar putea prea bine să nu fie alt decît Pan, zeul codrilor*“ (V. Alecsandri, *Balade adunate și îndreptate*, partea I, p. 96). Culegerea lui Alecsandri nu alcătuiește o colecție științifică de material folcloric. Asemenea culegeri apar abia spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd începe să se manifeste spiritul modern obiectiv în culegerea și cercetarea folclorului. Grija pentru veridicitate în culegerea de literatură populară este manifestă, de ex., la revista „*Contemporanul*“ care publică atît culegeri, cît și studii referitoare la folclor²¹.

2.3.1. Limba și stilul textelor vechi puteau exercita, prin scrierile inspirate din trecut, o influență și asupra limbii și stilului altor opere literare, care nu aveau o sursă istorică²².

Interesul pentru izvoarele de inspirație istorică este anterior „*Daciei literare*“. Se manifestă, de ex., în unele scrieri ale lui Gh. Asachi, care folosește cuvinte și construcții ce amintesc de vechile cronici, adesea într-un context lingvistic contrastant²³.

¹⁸ Pe care Alecsandri l-a cules — după propria-i mărturisire — „*ajutat de cîteva persoane și mai cu seamă de Al. Russo*“.

¹⁹ Cf. V. Adascăliței, *Alecsandri folclorist*, în IL, XVI (1965), nr. 7, p. 43—53.

²⁰ *Ibid.*, p. 50—51.

²¹ Vezi Al. Teodorescu, *Folclorul la revista Contemporanul*, în SC Șt (Iași), VII (1956), fascicola 2.

²² Cf. Al. Andriescu, *Valorificarea limbii și stilului vechilor texte românești (cronici, texte religioase etc.) în creația scriitorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în SILRL secolul XIX*, vol. I, p. 336.

²³ Cf. Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 337—339.

2.3.1.1. Prin publicarea nuvelei istorice *Alexandru Lăpușneanul* în primul număr al „*Daciei literare*“, C. Negruzzi realizează, și sub aspectul valorificării artistice a limbii din textele vechi, mai ales din cronici, adevăratul model de povestire istorică. A u t e n t i c i t a t e a p o v e s t i r i i și a dialogurilor este redată prin utilizarea unor forme fonetice și gramaticale arhaice, păstrate și în limba vorbită, prin fraza ușor retorică a stilului cronicăresc²⁴, printr-un vocabular îmbogățit prin contact cu izvoare cronicărești. În afara termenilor tehnici, referitori la viața social-politică, la îmbrăcăminte etc., obligatorii într-o povestire istorică, ne rețin atenția termeni ca : *burzuliseră* [răsculaseră] *norodul, deșănțată* [ciudată] cuvîntare, *de istov* [cu desăvîrșire], *catifea stacoșie* [roșu deschis], *ticăitul* [nenorocitul] boier etc.

— Împrumutînd fragmente din cronici, Negruzzi le prelucrează în vederea obținerii unor efecte artistice, ca de ex., caracterul dramatic al narațiunii. Astfel, așa cum menționează și Al. Andriescu²⁵, „cuvintele lui Alexandru Lăpușneanul, rostite în fața solilor trimiși de Tomșa, sînt reproduse aproape fidel din cronica lui Gr. Ureche“ : „*Dece au mersu solii Tomșii și-i i-au spus, zic să le fie zis Alexandru-vodă : „De nu mă vor, eu îi voi pre ei și de nu mă iubescu, ei îi iubescu pre dînșii și tot voi merge, ori cu voie, ori fără voie“* (Gr. Ureche). „*Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau, răspunse Lăpușneanul, a căruia ochi scînteiază ca un fulger, și dacă voi nu mă iubiți, eu vă iubesc pre voi, și voi merge ori cu voie ori fără voia voastră*“ (Negruzzi). Aici, prin schimbarea persoanei, boierii sînt angajați direct în replica lui Lăpușneanul.

Acțiunea nuvelei se conformează în general stilului laconic din cronici. Rareori autorul se folosește de descrieri care să amplifice cursul povestirii (înfățișarea sobră a veșmintelor eroului la slujba de la mitropolie, a veșmintelor Doamnei Ruxandra, masa oferită de Lăpușneanul boierilor). Descrierile rețin prin pitorescul amănuntelor care fixează culoarea vremii : „*Peste zobonul de stofă aurită, purta un benişel de felendreș albastru, blănit cu samur...*“ ; „*Pinza mesii și servetele erau de filaliu țesute în casă. Tipsiile pe care aduceau bucatele, talgerile și păharele erau de argint. Pe lîngă părete sta așezate în rînd mai multe ulcioare pîntecoase, pline de vin de Odobești și de Cotnar, și la spatele fieștecăruia boier dvorea cîte o slugă care dregea*“.

2.3.1.2. Nicolae Bălcescu ilustrează influența textelor vechi într-o scriere de fericit amestec între știință și literatură, între adevăr istoric și retorism : *România sub Mihai Voevod Viteazul*. N. Bălcescu scrie cartea concepiind-o, nu ca o istorie în care se succed pur și simplu evenimente întîmplute, ci, în spirit romantic, ca o predică, o lucrare de propagandă, o armă de luptă, un argument pentru putința unor nouă lupte naționale, la care să ia parte poporul întreg, însuflețit pentru libertate“ (N. Iorga). Autorul cărții face din Mihai un șîmbol al independenței și unirii, iar din nararea faptelor lui, un fragment de epopee :

²⁴ *Ibid.*, p. 345. Pentru parametrii care intervin în precizarea funcției arhaismelor într-un text, vezi Carmen Vlad, *Conceptul de arhaism*, în LR, nr. 3 1973.

²⁵ *Ibid.*, p. 344. Comp. și descrierea morții lui Alex. Lăpușneanul cu aceeași descriere la Ureche : *De moartea lui Alexandru Vodă Lăpușneanul*, în *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. de Const. Giurescu, Buc., 1916, p. 213—214.

„Bălcescu a vrut să scrie o istorie în gen antic: un erou principal, o scriere strălucind prin puritatea stilului, o prezentare cu totul literară... unde nimic nu trebuie să tulbure curgerea senină a epopeei“ (P. P. Panaitescu). Concepută astfel reconstruirea unui moment al istoriei, folosirea unor elemente de limbă se subordonează unui efect artistic. Deși particularitățile fonetice, morfologice și lexicale caracteristice limbii literare vechi pot fi explicate și prin norma limbii literare la începutul secolului al XIX-lea, care păstrează numeroase elemente arhaice și populare, motivarea lor artistică nu poate fi ignorată²⁶.

Constituirea stilurilor limbii nu poate fi separată de precizarea sistemului de norme uzuale la un moment dat, întrucât valorile stilistice (arhaic, modern; savant, familiar, „style uni, sec“ sau „style poli, élégant“ etc.) ale faptelor de limbă se creează mai ales prin opoziție cu norme de limbă existente. În perioada de fixare a normelor limbii române literare moderne 1840—1850, variantele socio-culturale ale limbii (popular/literar), cu elemente lingvistice specifice raportate la un factor temporal (popular-arhaic/literar-neologic), nu intră totdeauna într-o opoziție caracterizată prin elemente strict marcate, în sensul că elemente arhaice și populare continuă să fie utilizate în norma literară neutră. Cu toate acestea, posibilitatea unei alegeri între arhaic-popular și neologic-literar conferă acestor fapte de limbă valori distinctive precise, cu efecte determinate, în cadrul unui stil al limbii. În *Românii subț Mihai Voevod Viteazul*, punerea în echivalență, prin intermediul parantezelor, a termenilor arhaici și neologici (aceștia, și nu primii, având funcția explicativă) demonstrează orientarea autorului spre stratul vechi și popular al limbii: *vrăjmășii (ostilități), cinstiri (demnități)* etc. Aceeași orientare dovedește și selectarea unor locuțiuni, ca: *a bate o cetate, a lua limbă, a sta de război* etc.

Influența textelor vechi, în special cronici, poate fi identificată cu mai multă siguranță în reproducerile cu cuvinte păstrate din cronici²⁷. În modalitatea de alcătuire a frazei (inversiuni, interferența vorbirii directe cu cea indirectă etc.). Deși însumează arhaisme, expresii populare, fraza lui Bălcescu este mult mai firească decât construcțiile în scrierile istorice anterioare. Limba istoricului muntean, inspirată din cronici și folclor, prezintă un aspect ușor arhaizant, dar alternarea frazei ample și solemne, uneori cu procedee retorice, cu construcția laconică a exploziei lirice sau a unei constatări îi imprimă o factură modernă: „*Umbrele acestor eroici războinici parcă le vezi înălțându-se singuratice și tăcute împrejurul acestei ruine; adierea vântului ce suflă, din Carpați, șuierând în pustiul turn, ne pomenește numele lor și undele mărețe ale Ialomiței par a cînta neconținut un cîntec de mărire la gloria lor*“. Iată și fraza lapidară a unei constatări: „*În vreme ce Mihai se străduia cu atîta virtute împotriva dușmanului dinafară, zavistia boierilor semăna sămînța împerecherilor dinăuntru*“.

²⁶ Vezi Tudor Vianu, *Nicolae Bălcescu, artist al cuvîntului*, în *SILRL* secolul XIX, vol. II, p. 144—162. Pentru utilizarea izvoarelor istorice de către Bălcescu, vezi Valeria Guțu-Romalo, *Utilizarea izvoarelor istorice în Românii subț Mihai Voevod Viteazul*, în *Studii despre Nicolae Bălcescu*, București, 1969, p. 101—114.

²⁷ Vezi Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 349.

Prin scrierea *Românii sub Mihai Voevod Viteazul*, Bălcescu poate fi considerat un pionier al prozei moderne din Muntenia. Scriitorul și istoricul de la 1848 a influențat creația artistică a scriitorilor contemporani cu el și a celor de mai târziu : Al. Russo, D. Bolintineanu, Al. Odobescu²⁸, B. P. Hasdeu ș.a.

2.3.1.3. În *Cugetări*, Al. Russo amintea pe cronicarii moldoveni care „*au scris în limba obștească*“ și de aceea „*sînt mari, nemuritori și vrednici*“. De asemenea, el a insistat asupra cunoașterii literaturii populare și utilizării ei „*ca îndreptar pentru literatura cultă*“²⁹.

În *Cîntarea României*³⁰, operă cu un pronunțat caracter liric, în care lipsește acțiunea propriu-zisă, iar galeria de tablouri ale trecutului este lipsită de precizia caracteristică faptelor istorice, elementele cronicești (ca dența frazei, cu inversiuni expresive specifice, forme și cuvinte arhaice, expresia sentențioasă) apar împletite cu cele folclorice : „*Se zice în carte că domnul pre cei fără de lege, cînd voiește a-i prăpădi, îi orbește și le însuflă cugete nebune și neînțelepte de mîndrie*“... Iată și pasajul despre cîntecul bătrînesc, cu reminiscențe ale stilului unei doine de jale : „*Doina și iar doina!... cînticul meu e viersul de moarte a poporului la șazătoarea priveghiului... pămîntul îi e de lipsă... și aerul îl înecă... Văzut-am flăcări scuturîndu-și pletele... și fruntea lor a se încreși fără de vreme... florile de pe capul copilelor a se vesteji...*“

În comparație cu proza, poezia prezintă în general posibilități limitate de valorificare a limbii textelor vechi. Nici Bolintineanu, și nici Alecsandri, care au scris legende istorice, nu au un merit deosebit în această privință³¹. Abia cu poezia lui Eminescu limbajul poetic își lărgește posibilitățile expresive și prin valorificarea limbii textelor vechi.

În concluzie, pe la mijlocul secolului trecut, motivele de inspirație din istoria națională determină îmbogățirea stilului artistic, în special stilul prozei, prin valorificarea limbii cronicilor, a literaturii populare și a limbii vorbite. Rezultatul artistic este folosirea unei limbi de factură modernă, bogată în neologisme și variată în construcție, care dispune în forme, vocabular și sintaxă de numeroase elemente arhaice și populare. Baza populară a unui stil modern constituia un argument decisiv împotriva tentativelor puriste, latinizante, italianizante etc. în fixarea limbii române literare moderne.

2.3.2. Istoria poporului și tradiția folclorică sînt, în concepția romanticilor, două izvoare fundamentale ale adîncirii particularului în artă. Originalitatea unei literaturi trebuie să se manifeste nu numai printr-o tematică inspirată din realitățile patriei, ci și printr-o limbă care să fie expresia specificului național. După 1840, întîlnim o înțelegere

²⁸ Odobescu editează, în 1878, *Istoria românilor sub Mihai-Vodă Viteazul* de Bălcescu.

²⁹ Vezi și lucrarea sa *Poezia populară*, publicată postum de către V. Alecsandri în „*Foaia Societății pentru literatura și cultura românească*“, 1868, nr. 8.

³⁰ În „*România literară*“, 1855, nr. 38, 39, 40, 42, 45, 47.

³¹ Vezi Al. Andriescu, op. cit., p. 351.

mai profundă a tot ce putea oferi creația populară literaturii culte. Influența producțiilor populare este dominantă în scrierile lui Alecsandri și Al. Russo³².

Precizările de metodă în cercetarea influenței literaturii populare asupra celei culte pot fi limitate, în esență, la două aspecte: a) distincția dintre elementele de limbă vorbită populară și elementele folclorice în literatura cultă³³; b) modul particular de selectare și de valorificare a elementelor folclorice în sinteza proprie realizată de un scriitor.

Urmărirea, pe axa selecției și pe axa combinării³⁴, a faptelor de limbă specifice creațiilor populare în literatura cultă poate conduce la distincții pertinente din punct de vedere stilistic.

Astfel, în raport cu planul selecției, se poate pune în evidență caracterul omogen sau eterogen al sistemului de termeni, de forme, de construcții în opera scriitorului studiat. În raport cu planul combinării, se poate reliefa caracterul omogen sau eterogen al contextului în care se realizează schemele de asociere (semantică sau sintactică), preluate direct din creațiile folclorice, pentru care se utilizează sau nu termeni din afara modelului popular.

Stabilirea caracterului uniform sau compozit al limbii și stilului la nivelul selecției sau al combinării înseamnă un plus de precizare al gradului de apropiere sau îndepărtare de modelul popular, un plus de precizare în evaluarea elementelor populare într-o nouă configurație contextuală, datorită căreia relațiile dintre termeni se modifică și, în consecință, se obține un nou efect stilistic.

2.3.2.1. Influența folclorului în modul de exprimare artistică a lui

V. Alecsandri nu a fost cercetată sistematic. Observații disparate s-au făcut în legătură cu ritmul, cu rimele realizate prin diminutive, prin

³² Pentru atitudinea față de folclor a lui Kogălniceanu, vezi Dan Simonescu, *Baza folclorică a operei literare a lui Mihail Kogălniceanu*, în LL, XVII (1968).

³³ Pe baza următoarelor criterii: a) funcția dominantă (*poetică/non-poetică*) a actului comunicării (cf. Roman Jakobson, *Lingvistică și poetică*, în „*Probleme de stilistică*”, București, 1966, p. 95), b) întrebuințarea (*conștientă/spontană*) a mijloacelor verbale, c) modul de existență și de înregistrare (*scrisă/orală*) a mesajului (cf. M. Riffaterre, *Încercări de definire lingvistică a stilului*, în culegerea citată, p. 68—69), Carmen Vlad, *Componenta folclorică în stilul povestirii lui Gala Galaction*, în LR, nr. 5, 1968, încearcă o diferențiere a faptelor de limbă în trei planuri: *vorbire populară*, *folclor* și *literatură cultă*. Deși opozițiile operate după cele trei criterii menționate nu sînt absolute, ele pot fi totuși luate ca puncte de reper în stabilirea distincțiilor în planurile lingvistice considerate.

³⁴ De exemplu, prin constatarea afluenței de diminutive luate direct din poezia populară de către Alecsandri, indicăm una din preferințele poetului în materie de selecție a vocabularului. Prin constatarea monorimei realizate cu ajutorul diminutivelor — la fel ca în creațiile populare — indicăm una din preferințele poetului în materie de combinare a acestor termeni.

verbe la timpul imperfect sau în legătură cu unele forme gramaticale, construcții și cuvinte prezente și în creațiile folclorice. Chiar pentru aceste observații, nu s-a avut în vedere, de cele mai multe ori, distincția evidentă dintre limba folclorului — cu procedee deliberat expresive — și limba populară uzuală³⁵.

Elementul folcloric în ciclul Doine (1842—1852).

Se știe că Doinele marchează faza populară a romantismului românesc³⁶. Ciclul cuprinde poezii foarte apropiate de cîntecele populare, scrise între anii 1842—1852. Tot aici sînt integrate și cîteva balade cu motive luate din cîntecele, baladele, credințele și datinele poporului: balade haiducești, balade care ilustrează credințe și superstiții ale poporului (*Crai nou, Zburătorul, Ursiții*). În unele balade, motivul popular se conjugă cu nota romantică (*Groza, Baba Cloanța*). În acest volum³⁷, influența folclorului este covârșitoare și sub aspect stilistic.

Vocabularul este selectat la nivelul limbii comune, cu numeroși termeni populari, dintre care unii au caracter regional și arhaic. Neologismele sînt absente. Excepțiile (comp. *fantasmă, amor, namorată*, în poezia *Strigoii*; *popor* în *Groza*; *căpitan* în *Ceasul rău*; *juniei* în *Dorul*; adj. *june* în *Cinel-Cinel*) confirmă regula³⁸. Deci vocabularul se caracterizează prin simplicitate și uniformitate.

În ceea ce privește utilizarea cuvintelor grupate în părți de vorbire, se observă un echilibru între verb și substantiv. Prezența verbului reliefează filonul epic. Adjectivetele nu sînt frecvent utilizate. Se caracterizează, sub raportul funcției lor de calificare, prin generalitate și convenționalitate. Interjecția, alături de formule exclamative, este, ca în vorbirea curentă și în creația populară, mijlocul obișnuit de exteriorizare a unor stări afective.

Sub raport semantic aproape toate cuvintele sînt folosite cu sens propriu sau în imagini-clîșee.

Cimpurile semantice la care pot fi grupate cuvintele sînt puțin variate. Din poezia populară provin termeni care se referă la diferite aspecte din natură (*codru, pădure, potică, grădină, flori, stea, lună, căprioară*), termeni cu colorit social (*cușma, hangerul, paloș, durda, bir, robie, ciocoi*), termeni care se referă la superstiții, credințe populare (*zmeu, zinișoară, crai-nou, vîrcolaciul, ursiți, strigoii, zburător*), diminutive cu funcție hipocoristică etc.

Contextul stilistic în care sînt integrați termenii de limbă comună este asemănător cu cel din poezia populară. Rareori, unele epitete, com-

³⁵ Pentru regulile de organizare ale diferitelor variante în care se realizează limbajul popular, vezi Coteanu, *Stilistica*, p. 100 și urm.

³⁶ Cf. Boris Cazacu, Liliana Ionescu, Maria Mărdărescu, Mihai Zamfir, *Limba și stilul operei lui V. Alecsandri*, în SILRL, sec. XIX, vol. II, p. 179.

³⁷ Paginile indicate trimit la V. Alecsandri, *Poezii*. Ediție îngrijită, adnotată de G. C. Nicolescu, cu o prefață de N. I. Popa ESPLA, 1955, vol. I.

³⁸ Cuvintele *juniei, june* nu sînt sigur neologisme. În *Pasteluri, Legende, glas de armonie, pinza-i diafană, boltă de opal, codrul antic* etc.

Privitor la lexicul poeziilor lui Alecsandri vezi Ștefan Munteanu, *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri* (II), în „*Orizont*“, anul XVI (139), nr. 11, 1965, p. 67—72.

parații sînt exprimate prin termeni care amintesc de repertoriul poetic în manieră romantică.

Adjectivul-epitet notează, în general, însușiri fizice ale obiectelor: flori *galbine* (p. 51); luna cea *balaie* (p. 54); codrul cel *frunzos* (p. 54); în codrii *merei*, *pustii* (p. 71). Epitetul apreciativ este stereotip: **frumos**: *frumoasă* fetiță (p. 98), *frumoasă* lăcirmioară (p. 61) etc.; **gingaș**: *gingașa* fată (p. 64; 105), *gingașa* minune (p. 133) sau ca determinare adverbială expresivă: suna *gingaș* (p. 65); **mîndru**: *mîndri-s* ochii ca din rai (p. 69), străin *mîndru* (p. 65, 67), *mîndrele* fete (p. 84), Mult ești *mîndră*, Mult ești *dalbă* / Ca o porumbiță albă (p. 125); **falnic**: *falnic* ca un zmeu (p. 110), *falnic* ca un stîlp de pară (p. 77) etc.

Țădar, epitetul se caracterizează, sub raportul asocierilor semantice, în general, prin convenționalitate, iar sub raportul varietății, prin stereotipie (repetare frecventă a unui număr redus de epitete).

Unele epitete (*jalnic*, *mîndru*³⁹, *lin*, *dulce*, *blînd*, *duios* (ultimele patru sînt sinonime aproximative), *tainic* etc.), folosite⁴⁰ de Alecsandri în ciclul *Doine*, sînt reluate, în contexte asemănătoare sau nu, de Eminescu. Iată cîteva contexte ale acestor epitete la Alecsandri: țipăt *jalnic* (p. 64), glasul *jalnic* (p. 65), comp. glas de *jale* (p. 67); tăcere *lină* (p. 130), comp. și determinările adverbiale expresive: pluteau *lin* (p. 83), adoarme *lin* (p. 64), *jalnic* geme (p. 85); *dulci* flori (p. 65), *dulce* șoaptă (p. 86), *dulce* minune (p. 62), *dulce* *jale* (p. 86), *dulce* dor (p. 107, 128), comp. și cînta *dulce* (p. 65); glasul *blînd* (p. 65), *blînde* șoapte (p. 66, 108, 111), *Blînzi* erau ochii, *blîndă* era fața / *Blînd* era glasul celui străin (p. 67); *duioase* șoapte (p. 133), comp. și *duios* sufletu-mi te cere (p. 111); doruri *tainici* (p. 65).

Comparația. Ca structură logică, are trei termeni: două obiecte în raport de asemănare și însușirea lor comună, exprimată sau nu, în baza căreia se realizează comparația. În plan lingvistic însușirea este redată de obicei printr-un adjectiv sau printr-un verb predicativ identic⁴¹ pentru obiectele comparate: *Naltă*, *veselă*, *ușoară* / *Ca un pui de căprioară* (p. 51); *Un cal aprig ca un leu* (p. 52); *Cu-ai tăi ochi ca două mure* (p. 61); *Părul său negru ca nori de ploaie* (p. 64); *Galbîn ca săclia de galbînă ceară* (p. 80); *Ea cînta dulce ca ciocîrlia* (p. 65); *Zimbea*⁴² *ca floarea de pe cîmpii* (p. 64); *Fug cum fuge-o rîndunică* / *Fug ca fulgerul cînd pică* (p. 77).

Ultimul exemplu este semnificativ pentru a ilustra o particularitate de construcție a comparației: eliziunea unui cuvînt [fuge] care

³⁹ Vezi exemple mai sus.

⁴⁰ Unele frecvente și în poezia populară. De ex., *dulce* (cf. Coteanu, *op. cit.*, p. 158), *mîndru*. Adjectivele *dulce*, *blînd*, *lin*, *duios*, *falnic* sînt frecvente și în ciclul *Lăcirmioare*.

⁴¹ Suprimarea verbului și adjectivului poate determina uneori o construcție atributivă, destul de apropiată de apozitie, a termenului comparant: *De cînd mîndra, ca o stea/S-au ivit în calea mea* (p. 130).

⁴² Verbul realizează o personificare pentru termenul de referință al comparației. Este utilizat simultan, într-o dublă relație semantică (în sens propriu, pe lîngă termenul comparat, și în sens figurat, pe lîngă termenul comparant).

s-ar repeta⁴³. În ciuda neexprimării verbului, în ultimul vers, figura de sunet continuă să se realizeze prin succesiunea : Fug... fulgerul. Suprimarea este compensată, în schimb, de dezvoltarea (cînd pică) ce reliefează expresivitatea construcției comparative. Ultimele două versuri flustrează schema unei comparații bazate pe repetiție, realizată de multe ori în cadrul unui paralelism (tiparele lui pot fi variate), schemă frecventă în lirica populară.

Ca și în poezia populară, funcția comparației este una de intensificare. Mai rar apare comparația sensibilizatoare : *Pin'ce viața-mi se sfîrșește / Viața-mi cade fără vreme* (p. 61).

Mai tirziu, în *Pasteluri*, pentru realitatea reprezentată fantastic se folosesc imagini exprimate prin termeni împrumutați folclorului : „*noiri negri plini de geruri*“ sînt comparați cu „*balauri din poveste*“ (*Sfîrșit de toamnă*); un foc tainic strălucește „*ca un ochi roș de balaur*“ (*Noaptea*); *Riul luciu se-nconvoaie sub copaci ca un balaur / Ce în raza dimineții mișcă solzii lui de aur* (*Malul Siretului*); în poezia *Bradul*, iarna este comparată cu o vrăjitoare etc. Acest tip de comparații oferă un exemplu de folosire a termenilor împrumutați folclorului într-un context poetic independent, sub raportul efectului stilistic, de cel al modelului popular.

— Frecvent, termenul de referință al comparației este concret.

Pentru comparant se recurge frecvent, ca în lirica populară⁴⁴, la termeni de felul : *floare, crin, mură* (regnul vegetal), *căprioară, leu* (regnul animal), *soare, stea, nor, fulger* (zona astrală), *foc, făclie* (diverse obiecte din zona înconjurătoare), *zmeu* (superstiții, credințe populare).

Nu lipsesc nici structuri comparative surprinzătoare : *Am o piatră nestimată / Care noaptea viu lucește / Precum ochiu-ți ce pîndește / Fericirea depărtată* (p. 63). De obicei comparația se face în sens invers. *Lună plină și voioasă / Ca o frunte de mireasă!* (p. 123). Probabil „*luna gînditoare ca o frunte de poet*“ este „o replică“ la imaginea „*lunei voioase*“ a lui Alecsandri.

Construcția comparativă în care comparantul este un termen abstract apare rar. *Un cal negru ca un leu / Negru ca păcatul greu* (p. 52); *Și de vrei a fi voioasă / Ca o zi de voinicie* (p. 63). Împreună cu unele epitete (*trist, tainic, fioros, fantasmă-nfricoșată, duios, blind, falnic*), unii termeni prin care se exprimă comparantul amintesc de repertoriul lexical din poezia romantică : *Ș-un glas blind ca un suspîn* (p. 133).

Comparația este figura dominantă a limbajului poetic popular⁴⁵. În *Doinele* lui Alecsandri, comparația este, de asemenea, principala figură de stil la nivel lexical.

Metafora. Ca și comparațiile, metaforele sînt transparente. Dat fiind caracterul concret al limbajului popular, sînt preferate metaforele explicite. Dintre acestea, frecvente sînt cele în care termenul

⁴³ Pentru poezia populară, vezi Coteanu, op. cit., p. 96.

⁴⁴ Vezi Coteanu, op. cit., p. 141 și urm.

⁴⁵ Coteanu, op. cit., p. 28.

comparant este o apozitie (realizează o identificare) sau un atribut prepozițional (realizează o calificare), de obicei, precedat de prepoziția de: *Două sorioare, / Albe lăcrimioare* (p. 88); *De când mîndra, ca o stea, / S-au ivit în calea mea! / Dalb lucefăr aurit / Crin ceresc și mult iubit!* (p. 130—131); *De-aș avea o mîndruliță / Cu ochișori de porumbică* (p. 51); *față de crin* (p. 97). Uneori, comparantul devine termenul determinat: *Un bujor de copiliță* (p. 121).

O specie de metaforă explicită, caracteristică limbajului poetic popular, este paralelismul negativ⁴⁶, prin care se realizează, subliniind contrastul dintre cei doi termeni ai construcției metaforice, a) negarea stării metaforice în favoarea stării reale⁴⁷ sau b) negarea stării reale în favoarea stării metaforice⁴⁸. Specific poeziei populare și asemănător pe plan sintactic și expresiv cu paralelismul negativ este, dacă-l putem numi așa, paralelismul interogativ, a) construcție în care termenul metaforic este reluat, dintr-un enunț anterior, într-o propoziție interogativă, urmată de un răspuns care dă dezlegarea metaforei⁴⁹ sau b) o propoziție interogativă în care termenul propriu se leagă de termenul figurat printr-un raport de opoziție⁵⁰.

Paralelismul negativ sau interogativ (nu) apare în ciclul Doine și se realizează rar în celelalte cicluri de poezii ale poetului.

Ca și în poezia populară⁵¹, sub raportul conținutului, remarcăm prezența metaforei cu funcția unui apelativ și a metaforei exprimate prin nume de persoană, indicînd dependența sub forma raporturilor de înrudire, de prietenie etc., pentru a marca familiaritatea, subordonarea sau filiația.

— Metafora - apelativ este realizată mai ales ca poreclă: *Oliolio, măi Taie-babă!*⁵² (p. 93); *Duh de spaimă! Piei-nălucă*⁵³ (p. 99).

— Metafora care indică dependența: *Daleu! Codre, frățioare* (p. 94); *Mărioara / Florioara / zînișoara munților / Sorioara florilor* (115) etc.

⁴⁶ Numit la Coteanu, *op. cit.*, p. 135, *contrast relevant*.

⁴⁷ Exemplu: *Pe de-o lature de sat / Mere-un păun retezat, / Dar nu-i păun rețezat, / Că-i bădița fermecat* (ap. Coteanu, *op. cit.*, p. 138). Monica Brătulescu, *Cîteva tipuri de metaforă în folclor*, în SPS, 81—93, a numit acest paralelism negativ metaforă infirmată.

⁴⁸ Exemplu: *Pe drumul Aradului / Merg carăle Iancului... / Ce nu merg ca carăle, Ci scîpesc ca soarele* (ap. Coteanu, *op. cit.*, p. 135).

⁴⁹ Exemplu: *De la mine pin'la tine / Numai stele și lumine! / Dar ce sînt acele stele? Sînt chiar lacrimile mele* (Alecsandri, *Mărgăritărele. Stelele*, p. 255). Construcția este mai expresivă cînd în răspuns este negat termenul metaforic: *Sînt zîne ce se scaldă în fragedele ziori? / Nu-s zîne, dărcopile, a zinelor surori* (*Pasteluri. Flori de nufăr*, p. 373).

⁵⁰ *La podul cu zalele, / Un' răsare soarele, / Nu știu-i soare răsărit, / Ori e neica-mpodobit?* (citat la Monica Brătulescu, *reprodus de Coteanu, op. cit.*, p. 137).

⁵¹ Cf. Monica Brătulescu, *op. cit.*

⁵² Poreclă haiducească.

⁵³ Porcele date țiganilor lăutari.

Metonimia are la bază raporturi asemănătoare cu cele ale aceleiași figuri din poezia populară : *Căci au intrat iară / Sabie în țară, Paloș de tatar ; Căci tata bătrînul / Nu cruță păgînul* (p. 89).

Structura gramaticală înregistrează forme și construcții, în general cu caracter arhaic, întilnite frecvent și în poezia populară. Frecvența ridicată a unor categorii gramaticale se explică prin utilizarea mijloacelor expresive în maniera textului popular. De ex., adresarea, care imprimă caracter dramatic textului, motivează, în plan lingvistic, frecvența vocativelor, a formulilor interogative sau imperative. Atitudinea de participare intensă a autorului la întâmplările povestite, de a-și exprima direct interesul pentru acțiunile, tablourile înfățișate, se redă cu ajutorul formei neaccentuate a pronumelui personal de pers. I *mi* (dativ etic), pronume care satisfac și preferința pentru dramatizare.

Sintaxa propoziției Preferința pentru dramatizare explică întrebarea cu răspuns în locul unei propoziții enunțiative afirmative : *Sus, la munte, ce videa ? / Un nor negru ca un zmeu / Ce venea, venea mereu* (p. 131).

Figurile de construcție obișnuite sînt repetiția și anacolutul. Un exemplu pentru ultima figură : *Ș-are frați de cruce șapte / Și nu-i pasă de nimic, / Andrii-Popa cel voinic !* (p. 76).

Este de remarcat frecvența repetiției imediate a verbului, cu insistență asupra nucleului comunicării și, în același timp, indicînd aspectul durativ al acțiunii⁵⁴, intensitatea ei : *Și fugea, mări, fugea... ; Și trecea, mări, trecea* (p. 127) ; *Ce venea, venea mereu ; Iată vine, vine-un zmeu* (p. 131). Specifică limbajului poetic popular este, de asemenea, utilizarea lui și copulativ cu funcție enumerativă și intensificatoare, de obicei la începutul versurilor și înaintea unor părți de propoziție. Aproximativ cu aceeași funcție apare și adverbul cînd, exprimînd și ideea de alternanță și periodicitate ; *C-amîndoi ne potrivim / Și la dalbe tinerețe, / Și la suflete mărețe, / Și la gînduri trecătoare / Și la inimi iubitoare !* (p. 126) ; *Mii de sărutări îmi da / Cînd pe fețe rumioare, / Cînd pe buze-ndulcitoare, / Cînd pe unda părului, / Cînd pe valul pieptului* (p. 125).

Sintaxa frazei Schema frazei este simplă și uniformă. Fenomenul de simplitate și uniformitate sintactică, specific limbajului popular⁵⁵, este marcat prin frecvența ridicată a unui număr relativ redus de conjuncții, precum și prin numărul limitat de subordonate, care, în același timp, nu reprezintă nici categorii prea diferite⁵⁶.

Intrucît același element regent poate avea mai multe tipuri de propoziții subordonate circumstanțiale, cu caracter mai mult sau mai puțin concret, pentru a răspunde unei nevoi de precizie, în limba literară, propozițiile subordonate circumstanțiale au, în general, conjuncții specifice fiecărei categorii de propoziții. În această situație, nеспецифичitatea conjuncțiilor și adverbilor relative constituie o particularitate mai ales a limbajului popular. Uneori este încălcată chiar granița dintre coordonare și subordonare. Astfel, conjuncțiile *de, că, căci* pot fi echiva-

⁵⁴ Vezi Valeria Guțu-Romalo, *Semiauxiliare de aspect ?* în LR, X, 1961, nr. 1, p. 3-15.

⁵⁵ Cf. Coteanu, *op. cit.*, p. 93.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 93.

lente, în unele contexte, cu și copulativ. Cîteva ilustrații. Același adv. *cît* introduce categorii diferite de propoziții circumstanțiale de timp: *Cît mi-a sta mina voinică / Pe-a mea pală ostășească, / N-aibă grijă de nimică / Țara mea cea românească* (p. 110); *Iar cît munții o zărea / Cu străinu-alătura, / De verziș se despoiau, / Cu nori negri se-nvăleau* (p. 128). Adv. *cînd* echivalent cu și: *Cînd deodată se ivea / Și la ei ușor venea / Un bujor de copiliță / Cu ris vesel pe guriță* (p. 121). Conjunctia de introducere propoziții condițional-optative, consecutive, finale, atributive. Mai ales propozițiile consecutive și finale pot fi, uneori, echivalente și cu o propoziție coordonată copulativă: *În dușmani vom da năvală / De s-a duce vestea-n lume!* (p. 110); *Spre răsărit se-ntoarcea, / Un sămnaținic de făcea* (p. 127); *Face-m-aș privighetoare, De-aș cînta noaptea-n răcoare / Doina cea dezmierdătoare!* (p. 51). Conjunctiile *că, căci*, par a fi echivalente cu conjuncția *și* în următoarele contexte: *Vin' la mine, voinicele, / Că eu noaptea ți-oi cînta* (p. 56); *Adă-mi fața ta voioasă / Că mă jur în ceas curat / Să-ți torc haină de matasă, / Haine mîndre de-npărat* (p. 56) etc.

Așadar, o structură de adîncime constînd dintr-un raport de coordonare copulativă, stabilit între două unități prezentate de vorbitor ca asociate și, raportate la categoria timpului, de cele mai multe ori succesive, este convertită într-o structură exterioară de subordonare. Conjunctiile sînt *de, că, căci*. De asemenea, unele adverbe relative cu sens temporal (de ex. *cînd*) sau local⁵⁷ pot avea aceeași funcție.

Morfologie. Vocative în *-e viteze vestite* (p. 98); *O! Făt-Logofete! O! tînăr semețe* (p. 97); *Călător nenorocite* (p. 85); *Daleu! codre, frățioare* (p. 94). Dativul posesiv: *Pușculița-mi* (p. 93); *Și pe plete-i se juca* (p. 128). Dativul etic: *Mărioara mi-l oprea; / Și pe mal ușor sărea / Și-n izvor se cufunda / Și voios mi se scâldea* (p. 128). Superlativul exprimat prin adv. *mult: mult bogată* (p. 126); genitiv cu valoare de superlativ: *mîndra mîndrelor* (p. 120). Forme verbale de indicativ perfect compus, pers. III sg. cu auxiliarul *au*: *Căci fuiorul s-au sfîrșit; Căci o stea lungă-au căzut; Pe lună s-au pus o pată* (p. 55—56). Forme verbale inverse de optativ prezent cu infinitiv lung: *Dare-ar* (p. 54) etc.

Fonetica. Ca și în morfologie (de ex. forme regionale de viitor, forma regională a articolului genitival invariabil a), apar, reduse ca număr, aspecte fonetice regionale, în speță moldovenești, ale unor cuvinte. Cîteva exemple: *ă* protonic medial trecut la *a*: *barbat* (p. 71), *naframă* (p. 66), *balaie* (p. 69), *depărtat* (59) etc.; *e* neacc. trecut la *i*: *potică* (p. 62), *n-ai videa* (p. 69), *galbine* (p. 51), *De diochi* (p. 56) etc.; *e* neacc. final după constrictiva *s* trecut la *ă*: *matasă* (p. 56); pronunțarea caracteristică a graiului moldovenesc cu *e* în *sede* (p. 54), *șapte* (p. 52). Anumite particularități fonetice regionale au caracter arhaic: *ă* etimologic, păstrat în Moldova și Transilvania: *se răpede* (p. 79); fonetismul arhaic cu *î* păstrat: *mînele* (p. 56); *cătră* (p. 59); *vicol* „viscol“ (p. 94); *încungiuri* (p. 57); și-mpregiuru-i (p. 57).

⁵⁷ Vezi acad. Iorgu Iordan, *Limba lui Creangă*, în SILRL, sec. XIX, vol. II, p. 388.

Înregistrate și în texte de literatură populară, sursa acestor particularități regionale este limba vorbită. Valorificarea lor artistică apare mai tirziu, în poezia lui M. Eminescu.

În concluzia analizei limbii și a contextului ei stilistic în *Doine*, reținem, pentru acest ciclu de poezii, specificitatea maximă de factură populară a limbajului poetic. Derogările de la normele de organizare ale limbajului poetic popular sînt neînsemnate. În afara citorva termeni neologici, mai putem semnală unele realizări ale figurilor la nivelul construcțiilor (de ex. chiasmul: *Dar nu-i foc de dor mai rău / Ca focul de dorul tău!* (p. 134), unele inversiuni particulare: *Și maghiari nemeși o mie*; *Unde urlă fiare mii** — p. 70, 71), al asocierilor semantice (de ex. oximoronul: *dulce jale*) sau fonetice (se exploatează uneori calitatea sonoră a termenilor).

Influența lingvistică și stilistică a acestui ciclu asupra creației poetice ulterioare, în care cuprindem și poezia de maturitate a lui Eminescu, este însemnată. Multe cuvinte, forme gramaticale și fonetice de proveniență populară utilizate de Eminescu sînt și reminiscențe de la Alecsandri. În ciclul *Doine* se întilnesc unele imagini, epitete, asociații semantice, scheme sintactice care au fost preluate, într-un context poetic specific, de Eminescu. Iată numai cîteva dintre aceste asocieri de cuvinte: *dulce dor (Mîndruliță de la munte*; *Mărioara Florioara*); *dulce minune (Sora și hoțul)*; *cuprinse-n dulce jale (Strigoitul)*; *glas de jale (Crai nou)*; *străin mîndru, cu glasul blind (Crai nou)*; *Fete cu ochi mari făr'de noroc (Baba Cloanța)*; *Negri-s ochii, cu văpaie*⁵⁸ (*Maghiara*). Dar influența *Doinelor* în poezia lui Eminescu este și una de fond.

2.3.2.2. Ca și V. Alecsandri, Al. Russo descoperă, prin poezia populară, vigoarea expresiei artistice populare. Urmînd îndeaproape expresia și imaginile poeziei populare, Al. Russo realizează, însă, de cele mai multe ori, o prelucrare facilă a materialului folcloric.

Influența poeziei populare se manifestă la Al. Russo mai ales prin înșerarea, în scrierile sale (*Holera*⁵⁹, *Piatra Teiului*⁶⁰, *Amintiri*⁶¹, *Cîntarea României*), a unor versuri împrumutate din balade sau din alte genuri ale poeziei populare⁶². Alteori, textul lui este puțin schimbat față de modelul sau modelele textului popular. Cîteva exemple: „*primăvara cu verdeața ei și turmele de oi cu ciobanii în capul turmelor, lăsîndu-se pe guri de rai (Amintiri)*. Comp. *Primăvară, muma noastră / Ia zăpada de pe coastă, / Iarba verde să mai crească... / Să mai văd turme pascănd* (text popular, citat în *Poezia populară*); *Pe-un picior de*

* Vezi, totuși, și construcția „*păsărele mii*” din *Miorița* în varianta lui Alecsandri. Eminescu păstrează această inversiune: *printre făclii o mie (Melancolie)*.

⁵⁸ În *Doinel*e lui Alecsandri sînt relativ numeroși termenii care specifică strălucirea privirii: *umezi* (p. 64), *vii* (p. 64), *de foc* (p. 82, 97); *ochii să-ți lucească / Într-un rai de veselie* (p. 62). Semeția privirii este redată prin: *semeți, șoimuleți* (p. 83), *mîndri* (p. 69). Blîndețea privirii prin: *blînzi cu din rai* (p. 67); *dulci* (p. 109) — comp. și *dulci lumine* (p. 111).

⁵⁹ „*Calendar pe 1853 — Buciumul român*”, Iași, pp. 48—57.

⁶⁰ Publicată postum. Vezi „*Viața românească*”, Iași, 1911, nr. 6 (în tălmăcirea lui Mihail Sadoveanu).

plai. / Pe gură de rai, Iată vin în cale / Se cobor la vale / Trei turme de miei / Cu trei ciobănei (Balada Mioriței). Imaginea amurgului cu miroasele cîmpurilor, cu ciobani fluierînd în urma turmelor de oi este, de asemenea, sugerată de imagini ale creației populare: „*Intr-amurgul se apropia cîrdușii aducînd miroasele cîmpurilor cu ele, turmele de oi zbierînd cu ciobanii fluierînd*“ (Amintiri); „*Sub poalele codrului verde se vede un foc urieș (Amintiri)*. Comp. *Sub poale de codru verde / O zare de foc se vede, Și-mpregiurul focului / Stau haiducii codrului* (text popular, citat în Poezia populară). Această imagine a focului în întinericul codrilor i-a sugerat, ca și lui Alecsandri, mai multe comparații: „*ochii ei străluceau ca focurile ce le aprind ciobanii noaptea-n întinericul codrilor*“ (Piatra Corbului)⁶³; „*Ochii ei scinteiau ca focuri rătăcite pe munți*“ (Piatra Teiului).

Caracterizarea stereotipă a personajelor este un procedeu prin excelență specific baladelor populare. Iată portretul Măriucăi din Amintiri: „*Măriuca... față de trandafir și de spumă de lapte, ochi de mură, cămeșiucă de omăt cu alțișoare subțiri, ca o creastă de rîndunică, și inimă de lăcrămioară... Ea era drăguliță tot satului*“. Comp. caracterizarea păstorului din Miorița: *Fetișoara lui / Spuma laptelui / Ochișorii lui / Mura cîmpului*.

În spiritul creațiilor populare, Al. Russo utilizează comparația concretă, împrumutat, ca și în exemplul de mai sus, frecvent, chiar termenii unor comparații din creațiile populare: *frații ca brazii (Amintiri)*, *surorile ca florile (ib.)*, *cu fața albă ca un crin (Piatra corbului)*, *sprintenă ca o căprioară (ib.)*, *gurița ei era ca un șaure de miere (ib.)*. În Cîntarea României se apelează la comparația concretă atît pentru termenii concreți, cît și pentru cei abstracti: „*Rîurile, ca brîie pestrițe, ocolesc cîmpurile*“; „*Visurile tulburate ca valurile mării bătute de furtună*“ etc. Surprinzătoare este comparația: „*Soarele strălucea ca un fecior tînăr*“⁶⁴. De obicei, în basme, comparația apare în sens invers (*fecior ca un soare*)⁶⁵.

În Cîntarea României, repetiția și paralelismul sintactice⁶⁶, cu succesiuni de construcții identice din punctul de vedere al schemei sintactice, sînt utilizate pentru resursele lor expresive de accentuare, de gradare etc. Astfel, în versetul: „*Aurică, copiliță, cîntă jrunza verde, cîntă floarea cîmpului, cîntă floarea muntelui, cîntă nădejdea*“ imaginile repetate sugerează ritmul săltat, alert al unui cîntec de bucurie. De asemenea, prin utilizarea lui și narativ, într-un text în care alternează imperfectul evocator și perfectul simplu narativ,

⁶¹ În „România literară“, Iași, 1855, nr. 13, 14, 37, 38, 44, 46, 47 (lucrare neterminată).

⁶² Procedeu este folosit și de Alecsandri, Negruzzi.

⁶³ Publicată postum. Vezi „Fonia Societății pentru literatura și cultura românească“, 1868, nr. 6 (în traducerea lui V. Alecsandri).

⁶⁴ Ca și în unele comparații ale lui Alecsandri (*Lună plină și voioasă / Ca o frunte de mireasă*), elementele astrale sînt imaginate prin prisma unei experiențe cotidiene, procedeu putînd ilustra o anumită mentalitate populară.

⁶⁵ Vezi și Sorin Alexandrescu — Ion Rotaru, *Analize lit. și stil.*, p. 173.

⁶⁶ Vezi Liliانا Ionescu, *Paralelismul în lirica populară*, în SPS, p. 48 și urm.

se obțin izolări ritmice de o surprinzătoare forță expresivă: „Erai slobodă... și te puseră în obezi... erai avută... și se îmbuibară de carnea ta, ca niște lupi flămânzi... erai vitează și înfipseră mișălia în inima ta... erai vrednică și lăudată... și agiunseși defăimată... erai curată... și te pingăriră cu tîlhăria și nelegiuirea⁶⁷. (Cîntarea României).

Un raport adversativ este transpus formal într-unul copulativ. Se accentuează astfel una din trăsăturile vorbirii populare: extinderea coordonării copulative. În acest model sintactic, efectul stilistic constă în alterarea lui prin elemente străine, de proveniență cultă (utilizarea punctelor de suspensie, alternarea dintre evocare și narație propriu-zisă într-o schemă de izolări ritmice simetrice). Asocierea ia forma succesiunii unor unități sintactice exprimînd valori diferite (evocare + narație) și a altora exprimînd valori echivalente (evocare + evocare și narație + narație). Textul nu constituie, așadar, o succesiune de coordonate pe același plan, ci un șir de trepte izolate sau nu prin puncte de suspensie, în care conjuncția și, pe lângă funcția de enumerare și intensificare, capătă și una de izolare. Astfel și narativ are aici și o funcție pur stilistică, depășind, prin cumularea unei valori contrastive, funcția ei de bază, aceea de a exprima un raport de asociere a unor unități situate pe același plan.

Pe lângă aceste fapte expresive de ordin folcloric într-un text cult, trebuie menționată și conservarea arhaismelor (fonetisme, forme gramaticale și construcții sintactice, lexic), ca în creațiile populare. Aceste elemente pot constitui, la fel cu cele de ordin regional, și fapte de limbă vorbită populară.

* * *

Purismul latin și cel român s-au concentrat cu deosebire în jurul gramaticii, ortografiei sau lexicografiei. Față de aceste direcții, curentul istoric-popular a fost susținut și de o bogată activitate literară. Primele elemente de cultură apuseană, precum și concepțiile latiniste privitoare la dezvoltarea limbii române literare moderne la jumătatea secolului al XIX-lea au fost însoțite, inevitabil, de exagerări. Confruntarea dintre concepția latinistă și cea tradițional-populară în dezvoltarea limbii române literare moderne trece, din domeniul teoriei, în domeniul practicii literare. În etapa literar-pășoptistă apare o literatură de atitudine critic-pamfletară, precum și una de adîncire a specificului național. Valorificarea atentă a elementului popular din limba vorbită sau din texte vechi (texte religioase, cronici) și din creațiile folclorice s-a îmbinat, în opera scriitorilor din generația de la 1848, cu folosirea neologismului, a construcției sintactice moderne, precum și a unor procedee stilistice de factură clasică sau romantică sub influența unor modele străine, mai ales franceze.

⁶⁷ Pentru apariția și distribuția conjuncției și în stilul biblic, vezi Lidia Sfirlea, *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 151. În textul reprodus din *Cîntarea României*, și are o distribuție specifică.

Așadar, insemnătatea curentului istoric-popular în dezvoltarea limbii române literare trebuie privită sub două aspecte: a) unul teoretic, care privește formularea ideilor programatice referitoare la bazele unei culturi naționale în general și ale unei literaturi naționale în special; b) altul practic, care privește crearea unei literaturi pe baza unor izvoare naționale de inspirație. Cel mai mare merit revine, din acest punct de vedere, lui Negruzzi în proză, lui Alecsandri în poezie.

BIBLIOGRAFIE

Dintre contribuțiile recente, neindicate în note, asupra „Daciei literare”, menționăm: Al. Teodorescu, *Preocupări de folclor la scriitorii moldoveni, de la „Dacia literară” la „România literară”*, în SC Șt (Iași), VI (1955), p. 95—107; Dan Simonescu, *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare*, în CILL, I (1956), p. 67—87; Constantin Parfene, *Insemnătatea „Daciei literare” în dezvoltarea culturii românești*, în SC Șt (Iași), Filologie, XI (1960), fasc. 1; G. C. Nicolescu, *Curentul de la „Dacia literară”*, în LL nr. 5, 1961; Maria Platon, *Literatura și problemele ei în „Dacia literară”*, în AUI, 1965, fasc. 1; *Dacia literară*, sub redacția lui Mihail Kogălniceanu. Studiu introductiv și ediție de Maria Platon, București, Ed. Minerva, 1972; Al. Husar, *Posteritatea „Daciei literare”*, în LL, nr. 12, 1966; Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 103—151; id., *Curentul național-popular — „Dacia literară”*, în *Ist. lit. rom.* II, 1968, p. 413—445; G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, 1969, p. 409—422; George Muntean, *Dacia literară*, în *Reviste literare românești din secolul al XIX-lea. Contribuții monografice*, București, 1970; *Bibliografia analitică a limbii române literare 1780—1866*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.

**D. SOCIETATEA ACADEMICĂ ROMÂNĂ : STABILIREA
NORMELOR ORTOGRAFICE, ELABORAREA GRAMATICII
ȘI A DICȚIONARULUI LIMBII ROMÂNE.
ATITUDINEA CRITICĂ FAȚĂ DE EXAGERĂRILE
MANIFESTATE ÎN NORMAREA LIMBII ROMÂNE
LITERARE MODERNE**

1. Înființarea unei Societăți de învățați cu scopul fixării și cultivării limbii prin stabilirea normelor ortografice, elaborarea gramaticii și dicționarului limbii române. 2. Stabilirea normelor ortografice. 3. Elaborarea gramaticii limbii române. 4. Alcătuirea dicționarului limbii române. 5. Concluzii.

1. Problema scrierii limbii române, a încorporării neologismelor latine și romanice, necesare exprimării noțiunilor culturii moderne, precum și a eliminării cuvintelor învechite — elemente slavone, turcești și neogrecești — legate de vechea orînduire feudală, continuă să constituie, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, preocuparea fundamentală aproape pentru toți reprezentanții de seamă ai culturii noastre. Soluțiile ortografice adoptate erau determinate de concepția diferiților învățați asupra evoluției și structurii limbii. Calea preconizată de latiniști pentru dezvoltarea limbii române, sub aspectul înnoirii, modernizării lexicului și al unificării normelor gramaticale, era judecată prin concepția revenirii limbii române la izvorul original latin și a apropierii ei de celelalte limbi romanice, mai ales italiana. Diversitatea discuțiilor teoretice pentru dezvoltarea limbii române literare dintre latinisti pe de o parte, dintre latiniști și reprezentanții curentului istoric popular pe de altă parte, a condus, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la necesitatea înființării unei societăți de învățați, pregătită pentru elaborarea unei ortografii unitare cu litere latine, a gramaticii și dicționarului limbii române. Astfel, în 1866, se înființează *Societatea Literară Română (Societatea Academică Română)*, al cărei scop era, la început, studiul limbii și al istoriei naționale, transformată în 1879 în *Academia Română*.

Primii membri ai *Societății Literare*, în al cărei act de înființare se preciza scopul ei: stabilirea normelor ortografice, elaborarea gramaticii și a dicționarului limbii române¹, erau în majoritate latinști. A. T. Laurian însuși a avut rolul de bază în constituirea acestei instituții de cultură, al cărei președinte a fost între 1870 și 1872, apoi între 1874 și 1876. Concepția care s-a impus în elaborarea celor trei acțiuni importante pentru unificarea limbii române literare moderne a fost cea latinistă.

2. Introducerea oficială a alfabetului latin în scrierea limbii române (1860) a determinat firesc lărgirea preocupărilor asupra perfecționării și alegerii unor norme de scriere. Complexitatea problemelor scrierii limbii române cu litere latine s-a reflectat în diversitatea de sisteme ortografice care au precedat și urmat actul cultural revoluționar de impunere oficială a alfabetului latin în Muntenia, Moldova și Transilvania. Dezbaterile asupra problemelor ortografiei se continuă în ședințele *Societății Academice* cu scopul de a se stabili „o normă fixă și certă“.

Discuțiile în jurul ortografiei s-au purtat doi ani, între 1867 și 1869, perioadă în care se prezintă mai multe proiecte ortografice². Dezbaterile sînt reluate în 1879, cînd se stabilește proiectul ortografic votat în 1881.

În istoria scrisului românesc, perioada dintre 1867 și 1881 constituie momentul de confruntare decisivă între reprezentanții principalelor sisteme ortografice³: etimologismul, susținut de I. C. Massim, A. T. Laurian, I. H. Rădulescu, T. Cipariu și alții, fonetismul în variantă pumnistă, promovat de G. Sbiera, și fonetismul reprezentat de T. Maiorescu.

Dicționarul limbii române, elaborat ca proiect de A. T. Laurian și I. C. Massim, București, (1871-1876), adoptă în scriere un principiu etimologic. În cele ce urmează vom înfățișa succint etimologismul latinizant, formulat de *Societatea Academică*, ale cărui principii au fost expuse în prefața primului dicționar academic menționat (Cap. III. *Ortografia cuvintelor*).

Autorii dicționarului precizează că *Societatea Academică* a formulat și adoptat cu unanimitatea membrilor săi, mai puțin unul, principiul ortografic următor: „*Pentru scrierea limbii române se va urma principiul etimologic, întrucît regulele, pentru essecutarea lui, se pot trage din limba română însăși și completa prin analogie, înlăturîndu-se semnele de prisos*“. Deci în teorie, principiul etimologic nu mai este împins pînă la limita lui extremă, întrucît nu se mai cere să fie scrise totdeauna cuvintele românești cu ortografia limbii de origine (de ex

¹ Vezi „Analele Societății Academice Române“, tom. I, București, 1869, p. 2-3.

² Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 84.

³ Vezi D. Macrea, *op. cit.*, p. 84-92; Flora Șuteu, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în LR, XV, 1966, nr. 5, p. 503-518; Ion Gheție, *Societatea Academică Română și unificarea limbii literare*, în LR, XV, 1966, nr. 5.

cuvintele de origine latină *cinci*, *cerere* să se scrie *quinqi*, *querere* sau cuvîntul *teacă*, luat din greacă, să se scrie *theca* etc.). Totuși, dicționarul oferă nenumărate exemple pentru a dovedi că acest principiu de scriere se aplică diferențiat, în raport cu vechimea, cu gradul de răspîndire și, implicit, cu mediul de circulație a cuvintelor în limbă. Astfel, dacă substantivul *teacă*, termen popular, nu se scrie cu *th* (*theca*), în schimb subst. *anatemă* este scris *anathema*. Scrierea cu *th* este aproape generală la neologismele de origine latino-romanică: de ex. adj. *teatral* (comp. lat. *theatralis-e*). Pentru termenul *achitare* (înregistrat în *Glossar*), există patru variante grafice: *aquitare*, *acquitare*, *achitare* și *acitare*, formă pentru care optează, însă, autorii dicționarului. Deși explicabilă menționarea unor grafii diferite pentru neologisme (cele mai multe recent intrate în limbă), ea venea, evident, împotriva dorinței de unificare prin scris a limbii române.

Regulile de scriere a sunetelor derivate cu litera sunetului original sint stabilite pe baza formelor limbii române și extinse prin analogie, după cum urmează: 1. *duci*, *duce* (comp. forma *đucu*), prin extindere: *cercetare*, *incingu*; 2. *frigi*, *frige*⁴ (comp. *frigu*), prin extindere: *gem*, *gingia*; 3. *edi*, *verdi* (comp. *edu*, *verde*) prin extindere: *dicu*, *dîua*; 4. *cosi*, *arsi* (comp. *cosu*, *arsu*), prin extindere: *sioreci*; 5. *bureti*, *lati* (comp. *burete*, *latu*), prin extindere: *tinere*, *tinta*; 6. *calli*, *molli* (comp. *callu*, *molle*), *porcella* (comp. *porcellu*), prin extindere: *filiu*, *paliu*, *teliu*, *liertare*, *margella*, *floricella*; 7. *remaniu*, *puniu* (comp. *remanere*, *punere*), prin extindere: *calcaniu*, *petroniu*, *cuniu*; 8. *omorire* (comp. *murire*), după care *riu*, *ridu* etc.

Principiul etimologic ale cărui reguli „se pot trage din limba română însăși și completa prin analogie“ adoptat de Societatea Academică duce, după cum se constată ușor, la un etimologism latinizant. Dovadă că se adoptă o scriere latinizantă și atunci cînd formele limbii române nu o pot sprijini. Un exemplu îl constituie geminarea consoanelor, chiar și în situații diferite de cele menționate mai sus. Astfel, în amintita prefață, autorii dicționarului menționează: „ca să se prezinte cuvintele într-o formă cît mai apropiată de origina sa, Societatea a adoptat să se mențină duplecațiunea și la celelalte vorbe, în cari consonantile vin geminate în limba latină, în puterea unor legi cari nu se pot trage din limba română: *calle*, *terra*, *summettere* etc.“ (p. XXIV). Pe baza unui principiu etimologic se admite scrierea cu reduplicare consonantică în neologisme: *affissiu* (fr. *affiche*), *assassinu* (it. *assassino*, fr. *assassin*) etc.

O scriere etimologică extremă se întîlnește în notarea grupului de consoane *pt* (< lat. *ct.*), pentru care se formulează regula: *coctu*, (din *cocu*) și prin urmare *lacte*, *lucta*, *octu*, *derectu*, sau în introducerea grupului *cl* în cuvinte ca *ocliu*, *vecliu*, *ureclia*, fără să aibă sprijin formele unei paradigme. Pe baza tot a unui etimologism extremist, în

⁴ Notarea africatelor *č*, *ğ* prin literele *c*, *g* urmate totdeauna de vocală palatală (*e*, *i*) s-a păstrat în ortografia limbii române.

locul formei *scaun* se adoptă forma *scamnu*, căreia i se formează diminutivele *scamnuttu* și *scannellu*.

Se adoptă scrierea cu *-u* final, fără nici un semn, după orice consoană.

În sistemul ortografic adoptat de *Societatea Academică*, semnele pe vocalele sau sub consoanele derivate sint considerate de prisos, „*întrucît pronunția lor este determinată prin legea fonetică*“. Totuși, notarea diftongilor prin vocala originară care primește accent ascuțit apare deseori în exemple ilustrative în interiorul unor articole: *favore*, *onóre* (*Glassar*), față de forma, considerată „ideală“, cu gradul cel mai înalt de „perfectiune“, *onore*, (*cuvînt-titlu în Dicționar*).

Se admit accentele: *g r a v*, în formele de perfect *ară*, *cantâ* (citite: *ară*, *cîntâ*) pentru a le distinge de formele de prezent *ara*, *canta* (citite: *ară*, *cîntâ*), în formele de prezent *laudâmu*, *arâmu* (citite: *lăudăm*, *arăm*) pentru a le distinge de formele de imperfect *laudamu*, *aramu* (citite: *lăudăm*, *arăm*) etc.; ascuțit în formele de infinitiv *ară*, *laudă* (citite: *ară*, *lăudă*), spre a le distinge și de formele de perfect *ară*, *laudă*, și de formele de prezent *ara*, *lauda*; *c i r c u m f l e x* (circumflex) pe „a forte obscur fără *n* după dînsul“: *câtu*, *atâtu*, *mâiu*. Apar însă și forme ortografice ca: *âmblu*, *antâiu*, alături de *amblare*, *antâniu*.

S-a considerat, de obicei, fie că Laurian și Massim au aplicat cu rigoare principiul etimologic, fie că autorii primului dicționar academic au aplicat cu inconsecvență principiul ortografic stabilit, dovadă avîndu-se prezența mai multor variante grafice pentru același cuvînt (*farina-faina*; *pariete-parete*; *pectu-peptu*; *inglitire-inghitire*; *antâniu-ântâniu*; *onore-onóre*; *aquitare-achitare-acitare*; *aerophagia-aerofagia*; *axiomatic-assiomatic* etc.). Dar așa-zisele inconsecvențe reprezintă în fapt abateri conștiente⁵ de la formele ortografice latinizante cu grad maxim de corectitudine, întrucît Laurian, ca și Cipariu sau alți latiniști, accepta ideea că scrierea etimologică prezintă grade diferite de perfectiune. Cît privește aplicarea cu rigoare a principiului etimologic, reținem mărturia autorilor dicționarului că un principiu etimologic împins la limită „*cu greu s-ar putea fipsa*“ sau că aplicarea lui „*ar fi însemnat a stabili pentru limbă care este proprietatea cea mai legitimă a poporului întreg, o scriere pe care să nu o poată executa decît un mic număr de privilegiați*“ și că „*spiritul timpului în genere cum și interesele cele mai vitale ale națiunii în parte se opuneau cu putere la adoptarea acestei extremități*“ (cap. *Ortografia cuvintelor*). De aici nu trebuie totuși să conchidem că Laurian și Massim au făcut concesii esențiale în scrierea lor etimologică.

Etimologismul dicționarului academic nu este cu totul nou, diferit esențial de alte sisteme ortografice etimologice, de ex. de sistemul

⁵ Vezi și Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I. București, 1966, p. 159.

ortografic al lui Cipariu⁶, utilizat mai ales în Transilvania, cu mulți ani înainte de 1870. *Societatea Academică* urma numai, prin autoritatea ei, să stabilească regulile obligatorii pentru toți românii. Principiul etimologic adoptat de *Societatea Academică* în 1869 și concretizat în scrierea dicționarului academic nu s-a putut însă impune⁷. Critica față de ortografia etimologică se intensifică după 1870 chiar în cadrul *Societății Academice*. În 1879, an în care *Societatea Literară Română* devine *Academia Română* iar T. Maiorescu își reia locul în Academie⁸, se constituie o comisie (Titu Maiorescu, B. P. Hasdeu, G. Barițiu și alții) cu scopul de a efectua o reformă a ortografiei, care să corespundă „uzului”⁹. În 1881 se publică noul sistem ortografic al Academiei, bazat și pe principiul fonetic, deși etimologismul rămâne predominant¹⁰. Ortografia din 1881 este utilizată în publicațiile Academiei și este introdusă în școli. În 1895, această ortografie a fost supusă unor modificări (printre altele s-a suprimat -ă final).

După 1880, în literatura română se folosea o scriere mai ales fonetică, iar fonetismul este susținut de autorități ca Al. Lambrior, H. Tiktin, Al. Philippide, M. Gaster, Ov. Densusianu, I. Bianu. În 1904, Academia Română realizează o nouă reformă ortografică, ce „constituie prima ortografie academică elaborată pe baze fonetice propriu-zise”¹¹. Ortografia din 1932¹², deși a perfecționat regulile celei din 1904, nu a fost lipsită de unele inconsecvențe, fluctuații și urme de etimologism. O nouă reglementare a ortografiei s-a efectuat prin fixarea normelor ortografiei limbii române de către Institutul de lingvistică din București, în cursul anilor 1950—1953, norme intrate în vigoare la 1 aprilie 1954¹³.

3. Autorul primei gramatici academice este T. Cipariu¹⁴, cu experiență atât în domeniul gramaticii limbii române, cât și în domeniul gramaticii limbii latine. Gramatica lui Cipariu cuprinde două părți, publicate la date succesive: *Gramateca limbii române*. Partea I. *Analitică*, București, 1869, și *Gramateca limbii române*. Partea II. *Sintetică*,

⁶ În cadrul dezbaterilor din sinul *Societății Academice*, T. Cipariu prezentase proiectul elaborat în cadrul Comisiei filologice de la Sibiu (1860) și adoptat (1862) de adunarea generală de la Brașov a „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român”.

⁷ Vezi *Reguli ortografice ale limbii române adoptate de Ministerul Instrucțiunii Publice și al Culetelor, și introduse în toate școlile de ori care grad de învățământ*, București, 1873, „Convorbiri literare”, XIV (1880—1881), p. 67 și urm.

⁸ În 1869 T. Maiorescu demisionase din *Societatea Academică*.

⁹ Vezi *Anale*, seria II, tom I (1875—1880), p. 30.

¹⁰ Vezi pentru acest sistem ortografic Gheorghe Adamescu, *Ortografia limbii române*, București, 1931; E. Lovinescu, T. Maiorescu, II, (1876—1917), București, 1940, p. 112—119; D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, p. 91—92.

¹¹ Cf. Macrea, *op. cit.*, p. 94.

¹² Vezi Sextil Pușcariu și T. A. Naum, *Indreptar și vocabular ortografic după noua ortografie oficială pentru uzul învățământului de toate gradele*, București, 1932 (cu mai multe ediții între 1932 și 1943); Densusianu, *Noua ortografie*, București, 1932.

¹³ Vezi *Mic dicționar ortografic*, București, 1953; Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din București. *Indreptar ortografic, ortopedic și de punctuație*, București, 1960.

București 1877, cu un „supliment“ apărut în același an, La Blaj, purtând titlul *Despre limba română*, o prezentare succintă a istoriei limbii române.

De la mijlocul secolului al XVIII-lea și pînă la data apariției *Gramaticii* lui Cipariu, se scriseseră numeroase gramatici ale limbii române, dintre care unele dăduseră prioritate aspectului normativ (în special cele de orientare latinistă), altele, aspectului descriptiv. Gramaticile românești din trecut nu aveau un obiect strict delimitat. Cele mai multe tratau, pe lîngă probleme de morfologie și de sintaxă, probleme de fonetică și de ortografie, de prozodie și de poetică, probleme de adaptare a neologismelor și aveau preocupări de istorie a limbii. Caracterul eterogen al problemelor tratate se menține și în *Gramatica* lui Cipariu. Aspectul ei istoric, descriptiv, comparativ și normativ a fost deseori subliniat¹⁵.

Gramatica lui Cipariu a fost criticată mai ales pentru etimologismul manifestat în scriere, dar reflectat și în clasificări morfologice (de ex. trecerea articolului în categoria pronumelui), în explicații, în indicarea unor etimologii, în construcții, precum și în recomandările normative ale autorului. Astfel, pe baza unor principii etimologist-latinizante, Cipariu indică drept normă unele forme vechi și dialectale, preferate de el celor impuse în uzul curent modern, precizînd însă că „în aprețierea națiunii apoi stă a proba pre unele și a reprobă pe altele“ (Partea I, p. 384). Cu toate acestea, în Partea I *Analitica a Gramaticii*, se găsesc multe recomandări confirmate ulterior de evoluția limbii române literare, unele deja întîlnite în lucrările anterioare ale autorului (de ex. utilizarea formei de indicativ perfect compus pers. III sg. cu *a* — *a lăudat* — în opoziție cu forma aceluiași mod și timp pers. III pl. *au lăudat*).

Gramatica lui Cipariu a fost apreciată mai cu seamă pentru latura ei istorică¹⁶ și, mai recent, pentru latura ei descriptivă¹⁷, fiind considerată, în raport cu epoca publicării ei „cea mai cuprinzătoare gramatică a limbii române, cea mai bogată în fapte și în interpretări, cea mai modernă în terminologie și cea mai științifică în conținut, exceptînd orientarea etimologistă“¹⁸.

După 1880, gramaticile limbii române s-au orientat din ce în ce mai mult spre uzul modern al limbii, iar Academia realizează mult mai tîrziu o gramatică științifică cu caracter descriptiv-normativ; elaborată de un colectiv al Institutului de lingvistică din București, această gramatică a fost publicată în 1954 (ed. a II-a, revizuită și adăugită, în 1963).

¹⁴ Mai recent, asupra acestei gramatici, vezi acad. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 758 și urm.; D. Macrea, *op. cit.*, p. 110; Mioara Avram, *Prima gramatică a limbii române*, în LR, XV, 1966, nr. 5, p. 487—502; I. Gheție, *op. cit.*, p. 524—526.

¹⁵ Cf. Macrea, *op. cit.*, p. 110; M. Avram, *op. cit.*, p. 488, I. Gheție, *op. cit.*, p. 524.

¹⁶ Vezi Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914, p. 288.

¹⁷ Vezi M. Avram, *op. cit.*, p. 496 și urm.

¹⁸ M. Avram, *op. cit.*, p. 496.

4. *Societatea Academică Română* publică între anii 1871 și 1876: *Dicționarul limbii române* în trei volume.

Dictionariulu limbei romane elaboratu ca proiectu de A. T. Laurianu și J. C. Massimu. Bucuresci. Noua Typographia a laboratoriloru romani, 1871; *Dictionariulu limbei romane* elaboratu ca proiectu de A. T. Laurianu și J. C. Massimu. Collaboratori Josef Hodosiu și G. Barițiu. Tomu II I—Z, Bucuresci. Noua Typographia a laboratoriloru romani, 1876; *Glossariu* care coprinde vorbele d'in limb'a romena straine prin originea sau form'a lor, cumu si celle de origine indouiosa. Elaboratu ca proiectu de A. T. Laurian și J. C. Massimu. Bucuresci. Noua Typographia a laboratoriloru romani, 1871.

Criteriul etimologic de selecție a cuvintelor și formelor a condus la soluția de a opune net *Dicționarul*, *Glossarului* și implicit de a recomanda cuvintele care trebuiau reținute sau introduse în uzul literar¹⁹. Așadar, dicționarul urma să îndeplinească rolul important în consacrarea vocabularului limbii române literare.

Criticat la apariția lui, *Dicționarul* elaborat de Laurian și Massim a fost mult timp depreciat, anulându-i-se în general și meritele cuvenite. Pe baza unei analize temeinice, Mircea Seche (*op. cit.*, p. 131—188) a subliniat numeroasele calități reale ale acestui dicționar.

↓ Concepția alcătuirii dicționarului. Autorii arată în prefața dicționarului că limba trebuie înfățișată în evoluția ei, pentru că a limita dicționarul la o singură epocă a limbii sau numai la forma ei scrisă ar însemna „a face din limbă o enigmă anevoie de înțeles“. Coceptul ca „tezaur“ al limbii, dicționarul trebuie să cuprindă „toate cuvintele, toate formele și construcțiile de cuvinte **curat romanice** cite vreodată s-au scris și cite mai ales se aud în gura poporului român din toate părțile“. Așadar, criteriul de limitare a numărului de cuvinte care să fie cuprinse în *Dicționar* este romanitatea. Dar prin această restricție se încalcă însăși ideea de dicționar tezaur care să cuprindă „limba în totalitatea sa“. *Glossarul* nu constituie o completare propriu-zisă a *Dicționarului*, întrucât materialul lexical înregistrat în *Glossar* este luat în discuție mai mult pentru a-l opune, ca nerecomandat, vocabularului recomandat din *Dicționar*. Orientarea etimologistă în selectarea materialului a făcut ca în *Dicționar* cuvinte vechi și regionale să fie puse pe același plan cu cele existente în uzul curent modern sau uneori preferate acestora.

† Componenta lexicului în *Dicționar* și *Glossar*. Pornindu-se mai mult de la concepția latinistă exprimată în prefața *Dicționarului* lui Laurian și Massim și mai puțin de la observarea atentă a componenței cuvintelor pe care autorii lui le înregistrează, s-a generalizat aproape ideea, în parte nejustificată, că acest dicționar ar fi format exclusiv din cuvinte românești vechi de origine latină — unele ieșite din uz sau cu forme învechite ori chiar reconstruite — neologisme latino-

¹⁹ Vezi pe larg I. Gheție, *op. cit.*, p. 526—530.

romanice, precum și din multe cuvinte luate „direct din dicționarele latine“²⁰ sau formații proprii. În schimb, *Glossarul* ar cuprinde toate cuvintele de altă origine decât latina, cele mai multe fiind „cuvintele vii, uzuale ale limbii“²¹. În practică, autorii dicționarului s-au abătut, însă, deseori de la principiul „curățirii“ vocabularului limbii române de cuvintele nelatine²², dintre acestea fiind combătute mai ales elementele „căzute în desuetudine“, eliminate sau pe cale de a fi fost eliminate din uzul modern, sau „încă negeneralizate în uz“.

În Dicționar sînt înregistrate cu prioritate cuvintele românești moștenite din latină și împrumuturile recente din latină sau din limbile romanice (în deosebi franceză și italiană), pentru acestea din urmă, ținîndu-se mai ales seamă de condiția ca izvorul lor orginar să fie tot latina. Dar în dicționar sînt înregistrate, în mod deliberat, și alte categorii de cuvinte: termeni grecești, utilizați în arte și științe, admiși în toate limbile romanice; cuvinte vechi grecești, fixate în uzul curent al limbii române (*trufie*, *pirostrii* etc.) dar, de exemplu, nu și *sindrofie*, termen „de importafune mai nouă“; alți termeni vechi de origine nelatină, „fiîndcă se află în gura românilor din mai multe provincii, fiîndcă prin intrarea lor în locuțiuni populare și prin derivatele ce au dat, au prins rădăcini mai mult sau mai puțin afunde în limbă“: *bucura*, *gard*, *sanie*, *seamă*, *smîntină* etc.; termeni romanici care nu au corespondent în latină.

De aici se poate trage concluzia că autorii dicționarului academic au făcut unele concesii, obligați fiind la încălcarea principiilor lor puriste de structura complexă a vocabularului real al limbii, evoluată în condiții istorice specifice care nu mai puteau fi cu totul ignorate în acțiunea practică puristă a latiniștilor.

↳. Cît privește introducerea unor neologisme latino-romanice care n-au avut circulație reală în limbă sau a unor formații proprii, ea s-ar explica în mare măsură prin nevoia de a găsi un corespondent cuvintelor de origine nelatină eliminate din dicționar (de ex. vb. *iubi* înlocuit prin *ama*, care alcătuia o familie cu *amante*, *inamorare*, *amoare*²³ — preferate cuvintelor *amorez*, *amorezare*, *amor*), dar și prin dorința de a îmbogăți limba română literară, pentru a o apropia cît mai mult de aspectul cultivat al limbii latine sau al celorlalte limbi romanice. De exemplu, numai așa s-ar explica introducerea vb. *erudire*, *escu*. a subst. *eruditoriu*, *eruditrice* sau a adj. *prevedente* (lat. *praevidens*, it. *prevedente*, fr. *prévoyant*) etc.

În *Glossar* sînt înregistrate cuvintele nelatine „prin material și formă“, unele uzuale (*vreme*, *plug*, *dud*²⁴, *amarnic* „cuvînt cu rădăcină curat romanică, însă cu sufix slav și de aceea neadmisibil în limbă“), altele — slavonisme, grecisme, turcisme — ieșite sau pe cale de a ieși din uzul curent (*slujbaș*, pentru care se propune *funcționar*, preferat lui

²⁰ Cf. *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I, București, 1955, p. IV.

²¹ *Ibid.* p. IV.

²² Vezi și Mircea Seche, *op. cit.*, p. 143.

²³ Comp. *favoare*, *onoare*.

²⁴ Pentru care se indică *timp*, *aratra*, *muru*.

„imploiatu”; *anafora* „raport, relație, sentință judecătorească”; *aralicu* — a-i face cuiva *aralicu* „a-i face loc”) sau cu un pronunțat caracter regional. Numărul cuvintelor din *Glossar* este sporit prin înregistrarea neologismelor din limbile romanice care nu au origine latină²⁵ (*abandonare*, *abandonat*, *abandon*, *adio* — pentru acesta se recomandă: *rămii sănătos*, *cu sănătate*, *ziua bună*, *seara bună*, *salutare* — *agreabile*, *agreare*, *agrement*, *ambasada* și *ambasadoriu*, *arsenale*, *atașament*, *avangardă*, *deranjament*, *hazard* etc.) sau care nu pot fi admise „din cauza formei necorecte și contrarii analogiilor limbii” (de ex. subst. *amor*).

Dacă o parte din slavonismele, turcismele, grecismele trecute în *Glossar* au fost eliminate definitiv din uzul curent al limbii moderne, în schimb, cele mai multe din neologismele romanice nerecomandate în aceeași lucrare au fost, ca și cele înregistrate de *Dicționar*, consacrate mai târziu în uzul limbii moderne.

Aspectul normativ al Dicționarului și Glossarului.

Orientarea normativă a alcătuirii *Dicționarului* și *Glossarului* corespundea momentului de fixare a limbii române literare moderne, cu probleme atât de viu dezbătute de toți oamenii de cultură de la jumătatea secolului al XIX-lea și în special de latiniști, care propuseseră deja soluțiile practice de rezolvare a lor. Prin principiile sale normative, dicționarul academic constituie o reafirmare a opiniilor în general puse în circulație de lucrări anterioare ale latiniștilor²⁶.

Separarea netă dintre *Dicționar* și *Glossar* înseamnă, sub aspect normativ, delimitarea dintre vocabularul recomandat ca normă (*Dicționar*) și cel nerecomandat (*Glossar*), cu scopul de a se indica baza unificării lexicului limbii române literare moderne.

Conceput ca dicționar general, era firesc ca cele două secțiuni (*Dicționar*, *Glossar*) ale primului dicționar academic să înregistreze toate formele (grafice, fonetice, gramaticale) ale unui cuvânt, precum și seria lui sinonimică uneori. Aspectul normativ intervine în descrieri de câte ori există o preferință: a) în alegerea formei cuvântului — titlu în raport cu celelalte forme ale aceluiași cuvânt folosit în explicațiile, ilustrările din corpul articolelor de dicționar (de ex. *Onore*, față de *Onóre*); b) în alegerea formei cuvântului trecut în *Dicționar*, în raport cu alta a aceluiași cuvânt în *Glossar* (de ex. *scamnu*, față de *scaunu*, *scaonu*); c) în alegerea unui element dintr-o serie sinonimică în *Dicționar* și a trecerii altora în *Glossar*.

Recomandarea explicită a unei forme apare în redactarea propriuzisă a articolului de dicționar, care începe prin indicarea formelor gramaticale ale cuvântului și prin aprecierea corectitudinii, în cazul mai multor variante gramaticale. Preocupări normative apar și în redactarea articolelor din *Glossar*. Iată câteva exemple referitoare la problema adaptării fonetice și morfologice sau a scrierii neologismelor: *applanare*,

²⁵ În plus, „sint de curând introduse în limbă, fără să fie generalizate” (mențiune pentru *abandonare*, *abandonat*, *abandon*).

²⁶ De ex. *Glossarul* elaborat din însărcinarea Societății Academice fusese precedat de lucrarea similară a lui I. H. Rădulescu, *Vocabular de vorbe streine în limba română* (1847).

applanez sînt preferate formelor *applanire*, *applanescu*; subst. *ancheta* (cu indicația „se pronunță *anketa*“) — fr. *enquête* — este considerat ca făcînd parte din acei „neologismii deformi“ despre care s-ar putea crede că nu ar fi de origine romanică. Pentru *aquitare* (cu variantele: *acquitare*, *achitare*, *acitare*) autorii Glossarului se întrebă (propunînd totuși forma *acitare*): „*Are sã între și sã rămînă în limbă acest neologism cu derivatele sale? Și dacă are sã între sub ce formă are sã rămînă? Tîmpul va răspunde la aceste întrebări*“. Dincolo de preferința autorilor, concepția citată aici ni se pare foarte modernă. Pentru *avansare* (fr. *avancer*), *avans*, se preferă *avantiare* (it. *avanzare*; comp. fr. *avant*) și *avantiu*. Alteori autorii se limitează la înregistrarea variantelor grafice (respectiv fonetice), fără să opteze net pentru una sau alta, ca de ex.: *asardu*, *hasardu* și *azardu*, *hazardu* (fr. *hasard*, it. *azzardo*).

Dacă uneori prin recomandările normative erau menționate sau aduse în uzul limbii moderne pronunțări arhaice și regionale, nu e mai puțin adevărat că prin același tip de recomandări erau impuse în uzul limbii moderne forme consacrate ulterior de rostirea literară (de ex. *locui* — după *locu* — *zeamă*, *seamă*, *juca*; pentru neologisme: *principiu*, *privilegiu*, *favoare*, *onoare*, *obiect* etc.). Este indiscutabil că scrierea etimologică latinizantă a avut un rol hotărîtor în impunerea ca normă literară a unor forme în locul altora (de ex. *sunt* în loc de *sînt*). Formele grafice etimologizante *audiu*, *vediu*, *remaniu* etc. au impus, fără îndoială, treptat în conștiința publicului cititor, norma de pronunțare cu forme neiotacizate: *aud*, *văd*, *rămîn*.

Materialul lexical neologic ocupă un spațiu important atît în *Dicționar*, cît și în *Glossar*. Neologismele din *Dicționar* sînt recomandate, cele din *Glossar*, condamnate, potrivit gustului de cultivare a limbii în spirit latinist al autorilor dicționarului. Evoluția ulterioară a limbii moderne a corespuns mai ales recomandărilor²⁷, decît condamnărilor de cuvinte neologice. Totuși, sub acest ultim aspect, autorii *Glossarului* au exprimat uneori păreri judicioase, fiind nu numai împotriva franțuzismelor de jargon, dar și a unor formații arbitrare latinizante. Din acest punct de vedere ni se pare semnificativă discuția în legătură cu substantivul *amploiatu* (fr. *employé*), căruia i se preferă mai de grabă vechiul *slujbaș* și în locul căruia unii au propus să se folosească *implecatu* sau *implecatu*²⁸. „*Această corecțiune nu este fericită și, în plus, limba nu are nevoie de ea, deoarece în loc de implecatu avem funcționari și altele*“.

Orientarea autorilor dicționarului academic în adaptarea termenilor neologici a fost mai ales către limbile latină și italiană, limbi care justifică în genere și analogia cu legile fonetice românești. În acest fel, dicționarul impunea tendința mai veche urmată de latiniști în adaptarea neologismelor romanice, tendință care s-a consacrat ulterior pentru forma multor neologisme românești luate din limbile romanice²⁹.

²⁷ Vezi Mircea Seche, *op. cit.*, p. 153—154.

²⁸ Este vizat, fără îndoială, Cipariu, care în *Principia*, p. 15, propune, „după natura limbei“ forma *implecatu* sau *aplecatu*.

²⁹ Vezi G. Ivănescu și L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în SC Șt (Iași), VII (1966), fasc. 2, p. 1—24

Vom indica aici o serie de neologisme luate din limbile romanice și care urmează în dicționar un model latin și italian.

Neologisme terminate în *-(al)e'i* (măsc. și fem.): studii *superficiale*; esistență *individuale*; condițiunile *fundamentali*; forma *gramaticale*; legile *generali*; articole *speciali*; cuvîntul *usuali* etc. Neologisme terminale în *-(bil) e'i* (măsc. și fem.): mod *nerevocabile*; lessicografulu... *inessorabile*; părțilele *neseeparabil* etc. Neologisme terminale în *-(ari) u* (sg. măsc./e (sg. fem. și pl. pentru ambele genuri) : tractat *elementariu*; cuvintele *particularie*³⁰. Neologisme terminate în *-(ant)/e* *-(ent)/e*: cuvîntul *correspondente*; individualitate *nedependente* etc. Încadrările morfologice indicate aici erau frecvente în epocă.

Ar fi fost firesc ca într-un dicționar voit istoric, general și normativ, autorii să ilustreze cuvintele prin citate extrase din texte, dar ei n-au recurs la acest tip de informație.

În epocă, dicționarul academic nu s-a bucurat de o bună primire. Menționăm aici atitudinea critică a lui Al. Odobescu, întrucît scriitorul muntean constată deficiențele dicționarului și face cîteva „prescripțiuni“.

Încă din 1861, în studiul său *Psaltirea tradusă românește de diaconul Coresi* — tipărită la 1577, Odobescu sublinia necesitatea „de a lucra cu stăruință în contra perpetuării unor divergențe de idei și de tendințe în cultura limbei române“, făcînd mențiunea că învățații de peste munți „sacrifică adesea sistemelor arhaice spiritul limbei“, dar recunoscînd totuși meritul lui T. Cipariu de a fi mers pe calea studiului istoric al limbii.

Ales membru al Societății Academice în 1870, Odobescu are prilejul să combată exagerările latiniste chiar în cadrul ședințelor acestei Societăți și, în același timp, să exprime hotărît care trebuie să fie calea reală a perfecționării și a dezvoltării limbii române literare. Astfel, în legătură cu *Dicționarul* lui Laurian și Massim, scriitorul muntean arată că acesta nu înfățișează limba „astfel precum ea se află azi scrisă și vorbită de către națiunea română, ci astfel precum se pare domnilor membri ai comisunii că ea ar trebui să devină“. Este cunoscută via parodie pe care Odobescu o face acestui proiect de dicționar în acel *Prandiulu academicu* (1871), o listă de mîncăruri redactată în manieră latinizantă. Pentru viitoarea ediție a dicționarului, în *Reviziunea Dicționarului Academiei. Raport prezentat în numele Comisiunii de revizuire, în sesiunea anului 1877* se făceau următoarele „prescripțiuni“ : să se renunțe la soluția discriminării de natură etimologică a *Dicționarului* și a *Glossarului*; să se indice etimologia cuvintelor numai în cazurile în care aceasta este sigură; să se înregistreze în dicționar cuvintele noi, indicîndu-se pe cît posibil epoca de întrebuințare a lor; să se precizeze definițiile cuvintelor, susținute prin citate din scriitorii români vechi și moderni, din literatura și vorbirea

³⁰ Compl. pl. fem. *analogiele*. Considerăm că, în amîndouă cazurile, rostirea recomandată era *ie* nu *ii*.

populară; să se simplifice ortografia, iar forma cuvintelor să fie aceea pe care a consfințit-o uzul (consuetudinea) și natura (logica firească) a limbii.

După încercarea lui Laurian și Massim de elaborare a dicționarului academic, a fost însărcinat cu realizarea acestei lucrări B. P. Hasdeu. Acesta a redactat și a publicat între anii (1884 și 1897) *Dicționarul limbii istorice și poporane a Românilor*, „*Etymologicum Magnum Romaniae*”³¹. După cum indică și titlul, concepția dicționarului academic reprezentată de B. P. Hasdeu era cea istorică și poporanistă a secolului al XIX-lea. Ritmul lent în care s-a lucrat la acest dicționar se explică prin atitudinea marelui savant față de opera lexicografică. Hasdeu a considerat că o asemenea operă trebuie să fie o enciclopedie. În consecință, în dicționar trebuie să se redacteze articole complete din punctul de vedere al explicațiilor privitoare la forma cuvântului, la sensurile și chiar la noțiunile exprimate de un cuvânt. În aceste condiții, dicționarul academic rămânea nerealizat³² și lucrarea trece asupra altor lingviști (Al. Philippide, S. Pușcariu), care, de asemenea, nu izbutesc să termine un dicționar istoric al limbii române. Institutul de lingvistică din București, Cluj și Iași continuă astăzi (au apărut literele M, N și O) dicționarul istoric început sub conducerea lui S. Pușcariu.

5. Necesitatea creării unei limbii literare unitare nu mai este susținută în secolul al XIX-lea accidental și dezorganizat, iar odată cu înființarea Societății Academice se trece la elaborarea lucrărilor practice (gramatica și dicționarul) de normare și cultivare a limbii, pe baza unor principii de unificare în sens latin și romanic, pe cale savantă.

Sub acest aspect, teoriile și soluțiile latiniste n-au rămas fără ecou în textele de cultură ale epocii moderne, prin care s-au promovat și fixat neologismele latino-romanice, precum și unele forme ale limbii literare moderne. Scriitorii au combătut, au criticat, folosind mai ales arma satirei și a ironiei, exagerările latiniste de orice nuanță, tendințele extremiste ale acțiunii de relatinizare a vocabularului literar, dar nu au condamnat promovarea procesului ca atare ce corespundea în mod necesar momentului de emancipare a culturii naționale.

³¹ Vezi Mircea Seche, *Activitatea lexicografică a lui B. P. Hasdeu*, în *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, București, 1969, p. 9 și urm.; Grigore Brâncuș, *Introducere la B. Petriceicu-Hasdeu — Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1972, p. V—XXIX. Despre activitatea lingvistică a lui Hasdeu, vezi și Cicerone Poghiru, *B. P. Hasdeu lingvist și filolog*, București, 1968.

³² Dicționarul lui Hasdeu cuprinde numai cuvintele care încep cu literele A și B (până la cuvântul *bărbat*).

E. TITU MAIORESCU ȘI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE

A

1. Atitudinea lui T. Maiorescu în problemele ortografiei: problema scrierii cu alfabet latin în discuțiile *Junimii* (1864—1865). T. Maiorescu, *Despre scrierea limbii române* (1866); raportul ortografic din 1880; T. Maiorescu și reforma ortografică din 1904; impunerea fonetismului. 2. Atitudinea lui T. Maiorescu în problemele modernizării lexicului: *Neologismele* (1881). 3. Critica latinismului. 4. Limbajul poetic, obiect de studiu în preocupările critice ale lui T. Maiorescu. 5. Însemnătatea lui T. Maiorescu în dezvoltarea limbii române literare moderne.

1. Cu apariția lui Titu Maiorescu în cultura română, începe acțiunea unei „directii noi“ de combatere a „neadevărului“ și de restabilire a „adevărului“ în toate manifestările vieții culturale românești, printre care problemele limbii sînt supuse deopotrivă judecății criticului, cu scopul restabilirii adevărului în drepturile lui. Neadevărul în preocupările de cercetare și cultivare a limbii ~~era~~ identificat de Maiorescu mai ales în exagerările latiniste pe care le-a combătut cu consecvență și argumentare științifică pînă la înlăturarea lor. Noua acțiune critică a lui Maiorescu trebuie împinsă cu cîțiva ani în urmă de apariția, în primul număr al „*Convorbirilor literare*“, a studiului său, *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*. Într-adevăr, această acțiune începuse de fapt încă din primele ședințe ale *Junimii* (societate culturală înainte de toate, constituită prin 1864), în care s-au dezbătut problemele scrierii cu alfabet latin.

Dezbaterile asupra ortografiei din ședințele societății *Junimii* au condus la geneza studiului lui T. Maiorescu, *Despre scrierea limbii*

Junimea 1864

române¹, cuprinzînd, la apariția ediției I în 1866², numai primele două părți, ultimele două fiind publicate succesiv în „*Convorbiri literare*“, una (partea a IV-a) în 1867, alta (partea a III-a) în 1873³.

În primele două capitole ale lucrării mai sus menționate, T. Maiorescu este preocupat de stabilirea semnelor grafice latine care trebuiau să înlocuiască pe cele chirilice, precum și de stabilirea principiului fonetic la baza scrierii cu litere latine.

Pornind de la constatarea că alfabetul latin cuprindea prea multe litere pentru a nota sunetele limbii române (de ex. în latină sunetul [e] era transcris prin *e*, *ae*, *oe*), T. Maiorescu nu adoptă toate sau, ca în unele sisteme ortografice etimologice, aproape toate literele alfabetului latin. Astfel, după el, sunetul [e] trebuie transcris în română numai cu *e*; sunetul [i] (transcris în latină cu trei semne: *i*, *j*, *y*) trebuie redat în română numai cu litera *i*. Tot așa, pentru sunetele [f], [t] se admit semnele grafice *f*, nu și *ph*, respectiv *t*, nu și *th* etc. Sunetele [k], [g] (înainte de *e*, *i*) sînt notate prin *ch*, respectiv prin *gh*. Semnul *ch* apare și pentru [h], cînd acesta „*se exprimă cu tîrîe consonantică*“ (*chronologie*, *chaos* etc.). Pentru sunetele [ă], [ș], [ț], inexistente în limba latină, Maiorescu adoptă litere latine (*a*, *s*, *t*) cu semnele diacritice actuale (*ă*, *ș*, *ț*). Nu este reprezentat printr-un semn special sunetul [î (*â*)], întrucît acesta nu are, ca de ex. sunetul [ă]⁴, o funcție gramaticală⁵.

Ultimele două capitole ale lucrării *Despre scrierea limbii române* cuprind o critică a fonetismului în variantă pumnistă (partea a III-a: *Despre principiul scrierii și critica sistemului fonetic*) și a etimologismului ciparian (partea a IV-a: *Cercetări lingvistice și critica sistemului etimologic*).

Lucrarea *Despre scrierea limbii române rămîne cea dintîi expunere clară asupra scrierii cu alfabet latin, bazate pe principii fonetice*: „*Fonetismul — precizează Maiorescu — nu este un principiu fundamental al scrierii, ci este o regulă secundară, supusă adevăratului principiu, care*

¹ Asupra acestei lucrări vezi E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, I, (1840—1876). București, 1940, p. 184—198; D. Macrea, *Titu Maiorescu și problemele limbii române*, în *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, p. 34—40; Grigore Brîncuș, *Titu Maiorescu și problemele limbii*, în LR (1964), nr. 5, p. 484—487.

² An în care se publicau *Principiile* lui T. Cipariu și lua ființă, la București, *Societatea Academică Română*.

³ În ediția a II-a, lucrarea apare în întregime la „Socec“, București, 1873. Ediții ulterioare ale aceleiași lucrări apar în 1893 și 1908. Vezi și Titu Maiorescu, *Critice*, ediție în două volume, cu o prefață de Paul Georgescu. Text stabilit, tabel cronologic, indice și bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu, București, 1967.

⁴ Sunetul [ă] arată, de ex., deosebirea dintre forma nearticulată a substantivelor (*fată*) și cea articulată (*fata*). Maiorescu nu a sesizat, însă, că și sunetul [î] poate diferenția înțelesul cuvintelor: comp. *riu*, față de *rău*. Vezi D. Macrea *op. cit.*, p. 38.

⁵ Vezi mai ales pentru discuție partea a III-a a studiului *Despre scrierea limbii române*.

este intelectual. Fără îndoială, scrierea va fi în cea mai mare parte a ei fonetică, dar nu pentru a exprima sunetul în sine, ci numai întrucât și sunetul exprimă ideea și este cea dintâi încorporare a ei. Aceasta este dependența rațională a regulii fonetice de principiu! logic în scrierea limbii“⁶. Așadar, T. Maiorescu subordonează principiul fonetic celui „logic“ sau „intelectual“, promovând în realitate ideea modernă a scrierii fonetice fundamentate teoretic pe baze fonologice⁷. Cit privește cealaltă latură a lucrării, critica etimologismului latinist, studiul lui Maiorescu prezintă, de asemenea, nu numai un interes practic, ci și unul teoretic. Dincolo de orice atitudine pasională, considerațiile critice ale lui Maiorescu privind etimologismul nu se mai întemeiază numai pe bunul simț, ci sînt conduse de principii ale unei concepții evoluționiste. Astfel, criticul disociază latura relativ constantă și stabilă a unei limbi („cîteva forme caracteristice și fundamentale, oarecum o canăva pentru țesătura viitoare, o parte a scheletului sintactic și flexionar“)⁸ de latura ei în perpetuă mișcare („cuvintele izolate și pronunțarea lor“)⁹. Sub o altă formă, ideea fusese exprimată și de Heliade, Cipariu, dar aceștia o folosiseră în scopuri puriste. Dimpotrivă, „îndreptarea“ limbii prin întoarcerea la izvorul ei latin nu este acceptată de Maiorescu. Ceea ce numeau latinistii „corupție“ a limbii este pentru el „marca distinctivă a limbilor indoeuropene și în specie a limbii române și totodată legea fatală, după care se metamorfozează limbile noastre pînă unde le putem urmări în istoria omenirii. Aici un individ, cu schematismele sale gramaticale, nu poate să folosească și nu poate să strice nimic. Dezvoltarea limbii, și anume și corupția fonetică, este un produs instinctiv al naturii omenești, un fapt de istorie naturală, și niciodată nu se va pleca după rațiunea calculatoare a individului“¹⁰. Din această perspectivă istorică, în continuă critică precizează: „Ortografia limbii, în orice epocă dată, afară de aceea în care a fost stabilită, este de la sine destul de deosebită de vorbirea aceleiași epoci. Cauza este că limba se tot modifică pe nesimțite și lasă astfel ortografia învechită îndărătul său“¹¹. Și mai departe: „purismul etimologic, încercînd introducerea în scriere a unei stări fonetice pe care limba a învins-o și din care a ieșit, este un fapt imposibil, o piedică pentru dezvoltarea intelectuală“¹². Chiar și din puținele citate reproduse, este evident faptul că acțiunea critică a lui Maiorescu prezintă noutate prin adîncire, prin atitudine intelectuală, prin argumentare științifică la lumină faptelor indiscutabile, expuse cu claritate și fără ostentație de erudiție.

Atitudinea autorului lucrării *Despre scrierea limbii române* în problemele ortografiei este o mărturie evidentă a raporturilor de neînțelegere între Maiorescu și Societatea Academică Română,¹³ care, dată fiind com-

⁶ Cf. Titu Maiorescu, *Critice*, ed. 1908—1915, vol. II, p. 78—79. În cursul expunerii, toate trimiterile se fac după această ediție.

⁷ Vezi mai pe larg D. Macrea, *op. cit.*, p. 36—38.

⁸ Titu Maiorescu, *Critice*, vol. II, p. 107.

⁹ *Ibid.*, p. 107.

¹⁰ *Ibid.*, p. 117.

¹¹ *Ibid.*, p. 117.

¹² *Ibid.*, p. 117.

¹³ Vezi D. Onciul, T. Maiorescu și Academia română, în „Convorbiri literare“, XLIV, 1910.

ponența membrilor săi, a elaborat ortografia limbii române pe baza unor principii etimologizante. În 1869, T. Maiorescu se retrăsese din *Societatea Academică*; este primit din nou în (1879) când aceasta s-a reconstituit sub forma *Academiei Române* și problema ortografiei este readusă la ordinea zilei. Raportul asupra noului proiect ortografic academic, elaborat de o comisie din care făcea parte și Maiorescu, a fost citit de acesta în sesiunea generală din 1880. Raportul reflecta, în esență, principiile din lucrarea *Despre scrierea limbii române*, adoptate în stabilirea regulilor de scriere la „*Convorbiri literare*“.¹⁴ După expresia lui Maiorescu față de proiectul din 1869, raportul din 1880 reprezenta „un fonetism temperat prin necesități etimologice“ în locul „unui etimologism temperat prin concesii fonetice“.

Dintre concesiiile făcute etimologismului, menționăm : scrierea cu *z* și *q*, după originea cuvintelor (de ex. *zare*, dar *veți*), ultimul semn fiind înlăturat prin modificarea din 1904 ; scrierea grupului [șt] prin *sc* (de ex. *crești*), la care s-a renunțat tot prin reforma din 1904. Academia introduce însă mai multe semne de etimologism decît cele prezentate în raport, continuînd să rămînă în izolare față de mișcarea literară a vremii, T. Maiorescu nereușind să o așeze „în lăuntru și în fruntea acestei mișcări“, după cum se exprimă el.

Spiritul de conciliere explică o serie de fluctuații grafice admise în raportul din 1880. Astfel se admite semnul *x*, cu latitudinea de a scrie : *exemplu* și *esemplu* etc. În virtutea „principiului logic“, la care, ca și latinistii (de ex. T. Cipariu), apele Maiorescu, accentele mai sînt păstrate în unele forme gramaticale (a *lăudă*, *făcù*, a *simți*).

Prin eliminarea celor mai multe resturi de etimologism, reforma ortografică din 1904 a impus fonetismul în scrierea limbii române.

În raportul prezentat Academiei în sesiunea din 1904, și care exprima vederile lui Maiorescu,¹⁵ se preciza : 1. diftongii [ea] și [oa] să nu se mai scrie *é* și *ó*¹⁶ ; 2. grupul [șt] să nu mai fie notat prin *sc* (*crești* și nu *crești*) ; 3. sunetul [z] să nu mai fie redat prin *q* (*crezi* și nu *cređi*) ; 4. să fie eliminate semnele *î* și *û* ; 5. să se scrie numai *ă* nu și *ě* (*văd* și nu *věd*) ; 6. sunetul *î* să se scrie *i*, afară de cazul cînd acest sunet este precedat de *c* sau *g* (*cîntec*, *gînd* etc.) ; sunetul [i] să fie notat prin *â* și în cuvîntul român.¹⁷

„Privită în totalitate, lupta lui Maiorescu în problema ortografiei, pornită într-un timp atît de neprielnic, a fost o mare biruință a bunului

¹⁴ Vezi T. Maiorescu, *Critică*, vol. II și prezentarea raportului din 1880 la E. Lovinescu, T. Maiorescu, II (1876—1917), București, 1940, p. 113—116 ; D. Macrea, *op. cit.*, p. 41—42.

¹⁵ Cf. Lovinescu, *op. cit.*, p. 116

¹⁶ Propunerea fusese refuzată de plenul Academiei în 1880. Cf. Lovinescu, *op. cit.*, p. 117.

¹⁷ Vezi, pentru discutarea acestor reguli în plenul Academiei, Lovinescu, *op. cit.*, p. 117—118.

simț susținută pe o luciditate de viziune și documentare, pe o claritate și sobrietate literară de expunere ce o fac interesantă și vie, actuală și astăzi, când aproape nimic din ce-i opuneau adversarii nu se mai poate citi“¹⁸.

2. Alături de ortografie, problema neologismelor atât de discutată în epocă este dezbătută și de Maiorescu. Rezerva lui Maiorescu în problema primirii de termeni noi nu este izolată, iar atitudinea raționalistă care o justifică îl conduce spre o argumentare care nu era în parte străină nici autorilor de orientare latinistă ai *Glossarului* publicat sub egida Academiei, cărora li se părea nepotrivită adoptarea multor neologisme. „Lupta“ împotriva neologismelor, marcată mai ales prin studiul intitulat În contra neologismelor, publicat de Maiorescu în „*Convorbiri literare*“ 1881 și reprodus în edițiile ulterioare ale *Criticelor* sub titlul *Neologisme*.¹⁹, nu este însă pe deplin câștigată, întrucît evoluția limbii nu se supune sau se supune prea puțin unor indicații logice.

Studiul *Neologismele* izvorăște din preocupările mai vechi de cultivare a limbii române ale lui T. Maiorescu, concretizate în contribuții care reflectă grija pentru păstrarea caracterului național și popular al limbii prin combaterea tuturor exagerărilor manifestate în limba scrisă a epocii: Limba română în jurnalele din Austria (1868). Se critică tendința de germanizare a exprimării, exagerările și confuziile stilistice, falsa originalitate în întrebuintarea cuvintelor; *Beția de cuvinte în Revista contemporană*. Studiu de patologie literară, 1873 și *Răspunsurile Revistei contemporane*, al doilea studiu de patologie literară, 1873.

În studiul său *Neologismele*, Maiorescu stabilește patru criterii de orientare în modernizarea lexicului limbii române: (1) dacă pe lângă cuvântul slavon există în limbă un cuvânt popular curat românesc, atunci cuvântul slavon trebuie eliminat, iar cuvântul românesc păstrat. Deci: *binecuvântare* și nu *blagoslovenie*, *preacurată* și nu *precistă*, *bunăvestire* și nu *blagoveștenie*; (2) pentru a menține baza națională a limbii care are „geniul ei propriu și cuvintele ei proprii“, nu trebuie să se introducă neologisme în locul unor cuvinte de origine latină existente. Deci *împrejurare* și nu *circumstanță*, *de ajuns* și nu *suficient*, *aprig* și nu *impetuos*, *aspru* și nu *sever*, *dinadins* și nu *cu intențiune* etc. Acest principiu logic, în vîrta căruia Maiorescu și-a îndreptat, cu dreptate, atacurile împotriva neologismelor lui Heliade (*belă*, *dilectio*, *capelura*) sau împotriva termenilor arbitrari propuși, în jurul anului 1840. de Laurian (*dedecore* „rușine“, *granditate* „mărime“ etc.), nu poate fi însă cu strictețe respectat. Într-adevăr, în adoptarea neologismelor intră o serie de considerente de ordin stilistic, în sensul că cele mai multe cuvinte sinonimice nu-și suprapun în întregime înțelesurile sau

¹⁸ Lovinescu *op. cit.*, p. 119.

¹⁹ Asupra acestei lucrări vezi E. Lovinescu, *op. cit.*, II, p. 120--130; D. Macrea, *op. cit.*, p. 51--56; Gr. Brîncuș, *op. cit.*, p. 489--490.

chiar dacă ele coincid ca sferă semantică, diferă prin întrebuințare contextuală, prin zonă socio-culturală etc. Astfel, neologismele pot exista alături de termenii vechi și populari cu care formează noi lanțuri sinonimice în sistemul lexical al limbii. Problema adoptării neologismelor nu constituie, așadar, numai o problemă care poate fi rezolvată pe baza unui principiu logic, avîndu-se în vedere necesitatea unui cuvînt sau nu pentru exprimarea unei noțiuni. Problema adoptării neologismelor este, mai ales pentru limba modernă, și o problemă care poate și trebuie rezolvată și pe baza unui principiu lingvistic, subordonat unor considerente de ordin stilistic; 3. dacă în limbă lipsește un cuvînt și ideea este neclară, trebuie adoptat cuvîntul întrebuințat în celelalte limbi romanice, mai ales în limba franceză. Așadar, după Maiorescu, condițiile restrictive ale primirii neologismelor sînt de ordin logic (termenul împrumutat să fie absolut necesar, adică să exprime o noțiune nouă care trebuie neapărat introdusă)²⁰ și etimologic (limba din care se împrumută să fie mai ales franceza); 4. eliminarea tuturor cuvintelor slavone din limba română prin înlocuirea lor cu neologisme nu este posibilă: „A le da deodată afară și a decreta academicește alte cuvinte în loc este cu neputință; sînt prea multe și prea legate de viața zilnică a țaranului” (T. Maiorescu, *Critice*, vol. II, p. 173). Observația, întemeiată pe bunul simț, a lui Maiorescu că structura aspectului popular al limbii nu poate fi alterată de infiltrarea bruscă a neologismelor este în afară de orice îndoială. Dacă în domeniul mai abstract al stilurilor limbii literare pătrunderea neologismelor nu poate fi totdeauna logic îngredită și dubletele se pot menține²¹, în schimb, în vorbirea populară, reglementarea introducerii de cuvinte noi constituie o eroare fundamentală: „Cuvintele rai și bolnav sînt slavone. Dicționarul etimologic zice să le îndepărtăm și să le facem paradis și morbos. Se poate una ca aceasta? Vei scoate vreodată din capul românului versurile:

*Pe un picior de plai
Pe o gură de rai
Iată vin în cale.
Se cobor la vale
Trei turme de miei,
Cu trei ciobănei?*

Și va fi bine să le scoți? Sau îl vei face să uite:

²⁰ Maiorescu reafirmă o idee veche și statornică în promovarea neologismelor. Necesitatea stilistică nu intră, alături de necesitatea de a exprima o idee nouă, în normele pe care el le stabilește pentru primirea de termeni noi. Astfel, în fixarea acestor reguli nu se ține seamă de diferențierea stilistică — fenomenul cel mai caracteristic al limbii moderne — care s-a accentuat și precizat mai ales în urma procesului intens de neologizare de la jumătatea secolului trecut.

²¹ Fenomenul contrazice principiul de normare stabilit de Maiorescu (vezi criteriul 2), el însuși folosind un număr mare de neologisme, în locul unor cuvinte din uzul curent al limbii: *adversar, argument, cauză, disensiune, imagine* etc.

De trei zile-ncoace
Gura nu-ți mai tace,
Or iarba nu-ți place,
Or ești bolnăvioară
Mioriță, Mioară,

și să zică Mioriță morboasă?“ etc. Este evident că întrebările lui Maiorescu nu lasă să se nască nici o îndoială și anulează, astfel, dreptul la replică.

Punctul de vedere al lui T. Maiorescu în problema adaptării neologismelor este complex și contradictoriu. De aceea, așa cum precizează și D. Macrea²², el nu poate fi admis în întregime, dar nici respins în întregime. „Atitudinea antineologistă a lui T. Maiorescu — precizează în continuare același autor — trebuie înțeleasă însă în raport cu situația din vremea sa, când se afirma o manie a neologismelor și a traducerilor artificiale de termeni străini, manie cauzată atât de necesitatea de a introduce în vocabularul nostru noțiunile moderne ale culturii, cât și de tendința greșită și nefirească a unor puriști latinizanți de a elimina cuvintele slave, înrădăcinate de secole“.

3. Atitudinea antineologistă a lui T. Maiorescu se conjugă cu atitudinea critică față de tendințele reformatoare în sensul purismului ale latinistilor, italianizanților sau față de tendințele exagerat novatoare ale franțuziților. Lupta împotriva tuturor exagerărilor care însoțeau procesul firesc de modernizare a limbii literare fusese începută de Heliade, precum și de întreaga pleiadă de scriitori reprezentativi ai generației de la 1848 : Costache Negruzzi, M. Kogălniceanu, Al. Russo, V. Alecsandri și mai târziu Al. Odobescu, B. P. Hasdeu.

Costache Negruzzi luase atitudine în chestiunea slavonismelor în *Scrisoarea XVIII* (1841). Al. Russo, în *Cugetările* lui (1855), se exprima vehement împotriva autorilor de sisteme lingvistice prin care „*au amețit capetele a multor Români cu cap încît aceștia par a nu mai ști nici scrie, nici grăi*“. Este cunoscută polemica în jurul sistemelor lingvistice ardeleni între Kogălniceanu („*Steaua Dunării*“) și G. Barițiu („*Gazeta Transilvaniei*“), polemică în care intervine Al. Russo publicînd articolul *Contra Ardelenilor* („*Steaua Dunării*“ nr. 5, 1856) în care își exprimă ideea că : „*a predica latinirea este un anahronism ; prelungit, anahronismul este un pedantism ridicul și predicătorii anarhismului se cheamă pedanți*“. Despre V. Alecsandri,²³ T. Maiorescu²⁴ scria în 1872 că „*prin scrieri și sfaturi orale, ne-a întărit în tendința de a ne emancipa limba din pedantismul filologilor și de a o primi așa cum iese, ca un izvor limpede, din mîntea poporului. El [Alecsandri] a dat susținerii noastre teoretice sprijinul renumelui său literar și dacă încercările de îndreptare lingvistică vor izbuti, o mare parte a meritului îi revine lui*“. Acțiunea mai veche împotriva exagerărilor latiniste dusă de Al. Odobescu continuă apoi paralel cu cea a Junimii. Este atacat mai ales etimologismul în

²² Op. cit., p. 55.

²³ Pentru atitudinea lui Maiorescu față de Alecsandri, vezi Al. Andriescu, *Maiorescu și Alecsandri*, în IL, XVI (1965), nr. 7, p. 37—42.

²⁴ *Critice*, vol. I, p. 135.

varianta lui T. Cipariu și lucrările de orientare latinistă ale *Societății Academice*.

Pornind de la constatarea și recunoașterea luptei împotriva exagerărilor mai ales de orientare latinistă în materie de cultivare a limbii înainte de acțiunile lui T. Maiorescu sau paralel cu acestea, Ov. Densusianu a redus sau chiar a negat meritul lui Maiorescu și al „*Convorbirilor literare*“ în problemele dezvoltării limbii române moderne²⁵, pe cînd E. Lovinescu, dimpotrivă, a exagerat acest merit, mai ales prin afirmația: „În ochii contemporanilor ca și ai istoriei literare, cîntecul luptei și a birușinței va rămîne totuși exclusiv a lui Maiorescu“²⁶. Adevărul este la mijloc și Lovinescu are dreptate cînd pune la baza victoriei lui Maiorescu în materie de limbă mai ales „latura pozitivă“ a acțiunii lui: „el dărîma pentru a propune altceva în loc; bunul simț al multor scriitori se înarma de data aceasta cu o argumentare științifică, nu se risipea în izbucniri sentimentale de revoltă ca la Alecu Russo ci într-o acțiune susținută și perseverentă la aproape două decenii, în cadrul unei reviste de mare prestigiu, de o pleiadă de talente, de cea mai strălucită pleiadă ce a apărut în literatura noastră în front organizat“²⁷.

4. Interesul lui T. Maiorescu în problemele limbii literare a fost nu numai constant, dar și variat. Îl interesează în egală măsură, problemele ortografiei, cele ale modernizării lexicului sau problemele expresiei poetice, discutate în cea dintîi lucrare de critică literară a lui, *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*²⁸. (cap. *Condițiunea materială a poeziei*), apărută în „*Convorbiri literare*“, nr. 1 din 15 martie, 1867.

În precizarea conceptului de poezie, T. Maiorescu avea în cultura română cîțiva precursori: Heliade, G. Barițiu, A. Mureșanu, C. Bollic, Radu Ionescu²⁹. În lucrarea sa — după cum a precizat E. Lovinescu³⁰ — ca și esteticienii timpului, de ex. Fr. Th. Vischer pe care-l ia ca model, Maiorescu își fundamentează vederile asupra „condiției materiale a poeziei“ pe o concepție a artei clasice, după care poezia trebuie să se conformeze artelor plastice, tinzînd spre materializare. După Maiorescu, prima condiție a poeziei este a deștepta imagini sensibile în fantezia ascultătorului. În acest scop, poetul se folosește de mai multe mijloace: alegerea cuvintelor mai puțin abstracte, folosirea „epitetelor ornante“, a personificării, comparației, metaforei. Așadar, Maiorescu limitează „condiția materială a poeziei“ la sensibilizarea, la materializarea cuvintelor prin epitete, comparații și, în general, prin utilizarea tropilor. Dar, deși în realitate poezia nu mai poate fi privită exclusiv sub aspectul figurilor retorice,³¹ întrucît valoarea poetică a cuvintelor nu mai este neapărat trezită prin epitete, personificări, meta-

²⁵ Cf. Lovinescu, *op. cit.*, II, p. 130—134.

²⁶ Lovinescu, *op. cit.*, p. 130.

²⁷ Lovinescu, *op. cit.*, p. 130.

²⁸ Pentru care vezi, printre alții, Lovinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 204—237; Nicolae Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, București, 1970, p. 205—222; *Ist. lit. rom.* III, 1973, p. 98—106.

²⁹ *Ist. lit. rom.* III, 1973, p. 100

³⁰ *Op. cit.*, p. 215—218.

³¹ Lovinescu, *op. cit.*, p. 217.

fore, ci prin elementul de sugestie pe care-l conțin, ³² ar fi totuși nedrept ca ideile lui Maiorescu, dependente de estetica timpului său, să fie combătute pe baza ideilor moderne asupra poeziei ³³.

5. Spirit contestatar și în același timp constructiv, dotat cu un deosebit simț analitic și ajutat de o solidă formație intelectuală, T. Maiorescu abordează problemele de primă importanță ale culturii române, într-o etapă în care se impuneau parametrii culturii române moderne. În problemele limbii literare, T. Maiorescu se angajează mai ales în critica științifică a latinismului, cu victoria pe deplin cîștigată prin latura constructivă a acțiunilor sale.

BIBLIOGRAFIE

Pe lângă studiile bibliografice din note, mai menționăm: G. Călinescu, „Junimea”. *Momentul 1870, Titu Maiorescu, Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 343—365; Paul Cornea, *Titu Maiorescu și pașoptismul*, „Viața Românească”, 9, 1963, p. 103—120, republicat în volumul *De la Alecsandrescu la Eminescu*, București, 1966, p. 325—368; G. Ibrăileanu, *Titu Maiorescu în Note și impresii*, Iași, 1920, p. 137—148; Tudor Vianu, *Titu Maiorescu*, în *Istoria literaturii române moderne*, București, 1944 (scrisă în colaborare cu Șerban Cioculescu și Vladimir Streinu), p. 157—236; Vladimir Streinu, *Titu Maiorescu*, în *Clasicii noștri*, București, 1943; Al. Andriescu, *Precizări în legătură cu preocupările lingvistice și filologice ale lui Maiorescu*, în *IL*, XVI (1965), nr. 9, p. 56—59.

³² Lovinescu, *op. cit.*, p. 217.

³³ Lovinescu, *op. cit.*, p. 217.

II. STRUCTURA STILISTICĂ A LIMBII.

STILURILE FUNCȚIONALE ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE

1. Probleme ale definirii și clasificării stilurilor limbii. 2. Stilurile limbii literare în raport cu conceptul de „funcție a limbii“ introdus de R. Jakobson. Locul stilurilor limbii literare în structura stilistică a limbii. 3. Stilul în lumina stratificării. 4. Aspecte ale modernizării stilurilor funcționale ale limbii române literare.

1. În prezent există numeroase și variate definiții ale conceptului de stil¹. Obiecția principală care se poate aduce acestor definiții este aceea că se ignoră sau se amestecă, în loc să se delimiteze, să se definească și apoi să se indice raporturile dintre ele, noțiuni ca *stil al limbii* și *stil al vorbirii*.

În stadiul actual al cercetărilor stilistice, două accepții ale stilului s-au impus mai mult: *stilul ca deviere* (derivă din accepția stilului ca *alegere* a faptelor de limbă) și *stilul ca funcție lingvistică*.

1.1. În primul caz, stilul a constituit mai mult o problemă lingvistică a textului (de obicei literar) și a fost pus în relație cu o anumită normă a limbii. *Devierea (abaterea, anomalia)* în raport cu o anumită normă (punctul de referință diferă de multe ori de la autor la autor) a fost înfățișată sub două aspecte fundamentale: al cantității (deviere *cantitativă*, *statistică* sau de *frecvență*) și al calității (deviere *calitativă* sau *agramaticalitate* — încălecare a unor

¹ Vezi Tzvetan Todorov, *Les études du style. Bibliographie sélective*, în *Poétique*, 1970, nr. 2; Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, 1972, p. 23 și urm.; I. Coteanu, *Stilistica*, p. 45—87.

reguli de sistem la nivel semantic, sintactic, morfologic sau fonetic)². Studiul acestor două categorii de devieri este util pentru a stabili caracteristicile lingvistice ale unor texte reprezentând anumite variante stilistice ale limbii, dar care trebuie, în prealabil, delimitate. Problema în stabilirea și clasificarea stilurilor, este de a determina, însă, funcția care generează o anumită structură lingvistică și nu alta. De aceea, criteriul frecvenței rămâne inoperant³, insuficient, deși necesar, în operația de delimitare stilistică a faptelor de limbă.

1.2. În al doilea caz, stilul este pus în relație cu sistemul limbii, considerându-se că acesta se realizează în variante, ale căror caracteristici sînt determinate de factori extralingvistici (de ex. socio-culturali). Nu se precizează, însă, raportul dintre stilul limbii și stilul vorbirii. Nu există nici o enumerare și clasificare a stilurilor limbii unanim acceptate.

1.2.1. Conceptul de „stil funcțional al limbii“ a fost schițat la începutul secolului al XIX-lea în lucrările lui W. von Humboldt. După particularitățile exprimării lingvistice în anumite condiții ale comunicării, el distingea cîteva varietăți funcționale ale limbii. Astfel, renumitul savant opunea, ca fenomen lingvistic specific, *poezia* (reproduce „realitatea în aspectele ei sensibile“) *prozei* (legată de „evoluția intelectuală“). Sfera prozei cuprindea: *limba conversației*, *proza științifică* și *proza oratorică*. Clasificarea lui Humboldt anunță, într-o anumită măsură, cercetările mai noi în care limbajul *poetic* este opus celui *științific*, primul fiind considerat ca modelul cel mai reprezentativ al unui limbaj de *conotație*, al doilea ca modelul cel mai reprezentativ al unui limbaj de *denotație*⁴.

1.2.2. Sînt cunoscute, apoi, contribuțiile lingviștilor praghezi (Bohuslav Havránek, R. Horálek, V. Skalička etc.) în precizarea conceptului de „stil funcțional“. Apropiate de vederile unora dintre membrii Cercului lingvistic de la Praga sînt contribuțiile școlii lingvistice

² Vezi S. R. Levin, *Deviation — Statistical and Determinante — in Poetic Language*, în *Lingua*, 12 (1963), 3, p. 276—290. S. Saporta, *The Applications of Linguistics to the Study of Poetic Language*, în *Style in Language*, ed. Sebeok, New York — London, MIT Press — J. Willey, 1960, p. 82—93, a precizat că orice discurs poate fi descris în termeni de gramaticalitate. Jean Cohen, *Structure du langage poétique*, Paris, 1966, a descris discursul poetic ca un discurs cu gramaticalitate („pertinence sémantique“) inferioară aceleia din limbajul poeziei.

³ Vezi și C. Maneca, *Considerații asupra stilurilor limbii române literare în lumina frecvenței cuvintelor*, în LR nr. 4, 1966; I. Coteanu, *op. cit.*, p. 53 și urm.

⁴ Vezi, mai recent, Solomon Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970, p. 48. Asupra conceptelor de *denotație* și *conotație*, vezi Solomon Marcus, *op. cit.*; Paula Diaconescu, *Informația semantică și stilistică a unui text*, în *Sistemele limbii*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, p. 65—67; *id.*, *Epitetul în poezia română modernă* (I), în SCL, XXIII (1972), nr. 2, p. 135—136; Ion Coteanu, *Raportul dintre conotație și denotație*, în LL, III (1972), p. 301—308; *id.*, *Stilistica*, p. 35—42. În aceste lucrări se prezintă și bibliografia fundamentală (străină) privitoare la conceptele de *limbaj denotativ* și *limbaj conotativ*.

sovietice. Stilurile funcționale sînt varietăți ale limbii naționale sau ale limbii literare, diferențiate între ele prin funcția pe care o îndeplinesc ca mijloace de comunicare în sfere determinate de activitate. În consecință, noțiunea de stil funcțional al limbii literare nu se mai confundă cu noțiunea de stil beletristic, atîta vreme cît orice domeniu de activitate umană îi poate determina particularitățile structurii lui lingvistice. De ex., există un stil științific, un stil publicistic etc. Particularitățile lingvistice ale diferitelor stiluri (ale comunicării concrete în sfere diferite de activitate) depind de mai mulți factori: scopul, conținutul, condițiile și forma comunicării etc. Un stil funcțional al limbii este caracterizat nu numai prin fenomene lingvistice specifice, determinabile statistic, ci și prin relațiile și corelațiile lor, adică prin structura anumitor fenomene lingvistice.

1.2.3. În lingvistica românească, mai ales problema stabilirii și a clasificării stilurilor funcționale ale limbii literare a preocupat pe cei mai mulți cercetători. Aici vom înfățișa succint numai unele aspecte (principii, clasificări, ierarhizări etc.) privind descrierea, cu caracter global, a structurii stilistice a limbii, propusă de prof. I. Coteanu. Ne-am limitat la această descriere, întrucît ea pune bazele definirii stilurilor limbii în raport cu noțiunea de ~~sistem~~ lingvistic din unghiul lingvisticii structurale și orientează problema clasificării stilurilor limbii literare în raport cu problema stratificării stilistice a limbii în general. Întemeiată pe principii aplicate și în descrierea relațiilor ce caracterizează sistemul unităților lingvistice (de ex. *cuvînt*, *morfem*, *fonem*, pe principiul *identitate-diferență*, spre exemplu, care explică raportul de solidaritate dintre *invariantă* și *variantă*, descrierea structurii stilistice a limbii propusă de prof. I. Coteanu relevă fenomene de izomorfism la nivelul mecanismului de funcționare a unităților de sistem ale limbii (de ex. *cuvînt*, *morfem*, *fonem*) și a celui de funcționare a modalităților de realizare stilistică a limbii.

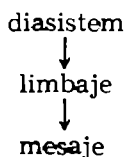
După ce în *Româna literară și problemele ei principale*⁵, București, 1961, p. 56—57, stabilise trei stiluri funcționale de bază ale limbii literare (*artistic*, *științific*, *administrativ*), I. Coteanu a revenit (vezi LR, nr. 4, 1962)⁶ asupra clasificării stilurilor funcționale de bază ale limbii literare, reducîndu-le — după criterii expresivității — la două: *artistic* (se bazează pe imagine) și *tehnico-științific* (se bazează pe raționament). Fiecare dintre cele două stiluri este susceptibil de clasificări în subvarietăți stilistice. Esențială ni se pare, însă, așezarea stilurilor funcționale ale limbii literare într-o ierarhie stilistică a limbii, caracterizată prin cîteva nivele de generalitate. În această stratificare ierarhică, stilurile funcționale ale limbii literare (așezate, în raport cu nivelele superioare, la al treilea nivel de generalitate)

⁵ Anterior, vezi I. Coteanu, *Stilurile moderne ale limbii române literare*, în LR, IX (1960), nr. 2, p. 58—70.

⁶ Ulterior și lucrările: I. Coteanu, *Considerații asupra structurii stilistice a limbii, în Probleme de lingvistică generală*, vol. IV, București, 1962; *id.*, *Structura stilistică a limbii, în Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967; *id.*, *Idiostilul, în Sistemele limbii*, București, 1970; *id.*, *Reflecții asupra stilisticii funcționale, în Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972; *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 45—87.

se subordonează, la nivelul imediat superior (*popular/cult*), variantei *culte*, care se subordonează, ca și varianta populară, „*limbii comune*“, în accepție de esență, invariantă a limbii. În concepția lui I. Coteanu, „*limba comună*“⁷ este o abstracțiune, întrucât faptele de limbă comună nu au o existență independentă, nu se realizează, cu alte cuvinte, în stare pură. Se poate înțelege de aici și precizăm că într-o descriere relațională — întemeiată pe principiul identitate-diferență — a numeroaselor realizări concrete (teritoriale, socio-culturale etc.) ale unei limbi, „*limba comună*“ (în accepția de esență, invariantă a limbii) ar constitui baza unei opoziții, faptele de limbă *comune*, de ex., în opoziția *popular/cult*. În consecință, cei doi termeni ai opoziției pot fi considerați fie ca variante (unități distincte — nu parelele, ci ca două ramuri ale aceleiași baze) — pertinente sînt caracteristicile — fie ca invariantă (unități identice) — pertinentă este baza opoziției. Pe raportul *identitate-diferență* care există între termenii unei opoziții ne întemeiem părerea că rămîne o falsă problemă întrebarea dacă prin termenul de „*limbă (comună)*“ trebuie să denumim totalitatea variantelor reduse la aceeași invariantă sau numai faptele de limbă care determină reducția.

În *Stilistica funcțională a limbii române*, prof. I. Coteanu reprezintă stratificarea stilurilor limbii tot printr-o structură de tip arborescent. Unitățile ramificării, reprezentate pe o linie verticală, sînt, în ordinea supraordonării lor :

Diasistemul constituie bază, „nucleu generator de limbaje“, un limbaj⁸ fiind „*limba căreia i se atribuie o destinație specială*“ (de ex. redarea conținutului de idei specifice unei activități profesionale, unuia sau mai multor domenii din viața social-culturală). Două limbaje opuse se subordonează bazei : *cultivat* și *popular*. Atît limbajul cultivat, cît și limbajul popular se diversifică apoi în *artistic* și *non-artistic*. Subdiviziunile din limbajul cultivat artistic (evident, la un prim nivel) sînt *proza* și *poezia*, iar în limbajele cultivate non-artistice : *limbaj standard*, *familial*, *de conversație oficială*, *științifică* etc. (Vezi p. 50, unde este reproducută și schema ierarhiei stabilite).

1.2.4. O altă definiție a stilului ca funcție a limbii sugerează Roman Jakobson⁹, prin lărgirea modelului triadic al funcțiilor limbii, propus de Karl Bühler, la șase funcții în raport cu cei șase factori ai comunicării (*emîțător*, *receptor*, *referent*, *mesaj*, *cod*, *contactual* dintre

⁷ Ulterior, pentru aceeași noțiune, autorul folosește termenul *diasistem*.

⁸ Vezi, pentru aceeași noțiune, și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944.

⁹ *Linguistics and Poetics*, în *Style in Language*, Edited by Thomas A. Sebeok The M. I. T. Press Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1960, p. 350.

emițător și receptor), fiecare dintre ei determinînd cîte o funcție. Reproducem tabloul funcțiilor propus de R. Jakobson :

Referent		
F. referențială		
Emițător	Mesaj	Receptor
F. emotivă	F. poetică	F. conativă
Contact		
F. fatică		
Cod		
F. metalingvistică		

R. Jakobson a aplicat mai ales conceptul de funcție poetică la analiza limbajului poetic versificat.

Pentru termenul de *funcție poetică*, un alt fondator al Cercului lingvistic de la Praga, J. Mukařovský (*La Dénomination poétique et la fonction esthétique de la langue*, în *Actes du IVe Congrès international des linguistes*, 1936, Copenhague : 1938, p. 98—104, în special p. 100) folosise termenul *funcție estetică*, pe care ni-l însușim aici.

2. Aplicarea conceptului de funcție în sensul teoriei lui Jakobson în delimitarea faptelor de stil (la nivelul limbii sau al textului) prezintă avantajul că oferă posibilitatea unei reducții a variațiilor teoretic infinite de stiluri la care se poate ajunge după criteriul specificului comunicării în raport cu o ramură a activității sociale. Pe baza acestui concept încercăm aici delimitarea stilurilor funcționale ale limbii române literare moderne.

2.1. Revelarea unei funcții privește nivelul concret al unui act realizat de comunicare. Ni se pare important să subliniem, sub acest raport, faptul că în schema stratificării stilistice propuse de I. Coteanu, punctul de jos al schemei este *mesajul*.

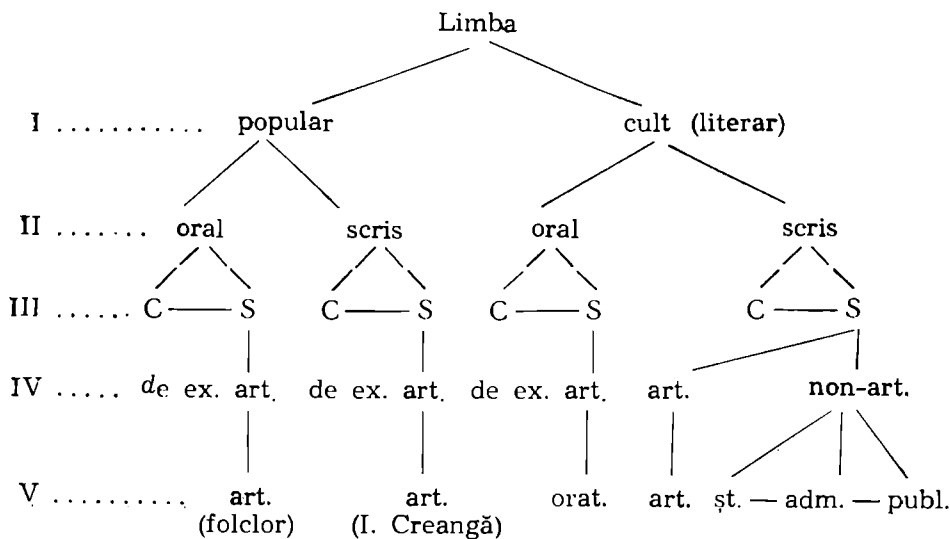
Funcțiile limbii stabilite de R. Jakobson nu se realizează independent unele de altele. De aceea, numai preponderența uneia față de alta într-o comunicare dată poate constitui un criteriu de clasificare. Vom deosebi mai întii funcția *marcată* [+] *expresiv-estetic*¹⁰ (formează prin ea însăși o categorie centrată asupra formei, exprimă atitudinea față de mesaj ca atare) și funcția *nemarcată* [—] *expresiv-estetic* (organizează vorbirea în raport cu orientarea spre oricare dintre ceilalți factori ai comunicării).

2.2. Limba realizată ca limbaj cultivat numără teoretic variante infinite. Sub forma lor scrisă, ele pot fi reduse, potrivit cu cele două funcții distinse mai sus, la două categorii generale : *stil artistic* și *stil non-artistic* (în care se grupează *stilul tehnico-științific* — preponderentă și importantă funcția *referențială (cognitivă)*; *stilul oficial*—

¹⁰ Are o sferă mai largă decît funcția poetică, în terminologia lui Jakobson, aplicată de autor cu preferință la mesajul poetic versificat. Jakobson nu a precizat ierarhia necesară a funcțiilor limbii.

administrativ — preponderentă și importantă funcția *conativă*, cu orientarea, datorită conținutului specific (ordine, hotărâri) al acestui stil, către destinatar; *stilul publicistic* — preponderentă și importantă funcția *fatică*, centrată pe menținerea contactului între emițător și receptor¹¹). Sub forma lor orală, variantele limbajului cultivat se pot realiza, de asemenea, în mai multe modalități stilistice specifice. Reținem aici numai modalitatea *artistică* realizată în *stilul oratoric* (înțeles și ca artă a vorbirii) — predominante și importante funcția *emotivă*, centrată pe subiectul vorbitor, și funcția *conativă*, orientată către receptor.

2.3. Schema grupării și a ierarhiei stilurilor funcționale ale limbii literare în ansamblul variantelor unei limbi, din care excludem — pentru simplificare — variantele ei teritoriale — poate fi reprezentată printr-o ramificare de tip arborescent, ale cărei niveluri (I—V) sînt stabilite în raport cu factorii care pot determina tipurile mai generale de variante stilistice ale limbii. Nivelul I: factorul socio-cultural în raport cu componentele actului comunicării (emițător, receptor, implicînd relația dintre ei, context sau referent, mesaj, cod): *popular/cult* sau *literar*. Nivelul II: forma comunicării: *oral/scriș*. Nivelul III: scopul, conținutul și împrejurările comunicării, precum și relația dintre emițător și receptor determină modalitatea comunicării, modul *comun (spontan)* sau *stilat (elaborat)* de transmitere a ideii. Nivelul IV: orientarea dominantă, în realizarea actului comunicării, spre mesaj: *artistic/non-artistic*. Nivelul V: orien-

¹¹ Întrucît, după părerea noastră, funcția metalingvistică determină o anumită variantă a stilului științific, în care referentul este *limba* sau *un cod particular* al limbii (de ex. limbajul artistic), nu am introdus-o în clasificările la nivelul de generalitate considerat aici.

țarea dominantă spre unul din factorii comunicării realizate în diferite domenii de activitate socio-culturală : *stil științific/stil administrativ/stil publicistic ; stil artistic ; stil oratoric.*

Iată (pag. 92) schema structurii arborescente a variantelor indicate ¹²:

Evident că treptele în sistemul de ramificare al diferitelor tipuri de exprimare nu se termină la nivelul V, căruia i-am fixat în schemă numai nivelele superioare.

3. În schemă, variantele sînt denumite prin marca, variația lor specifică. Raporturile dintre variante se stabilesc pe două planuri : vertical și orizontal.

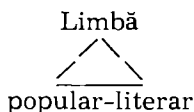
3.1. După cum indică linia verticală a arborelui stilistic, o variantă de la un nivel inferior conține trăsăturile variantei căreia i se subordonează la nivelul imediat superior. Trăsăturile bazei unei ramuri se reflectă astfel pînă la varianta de la cel mai de jos nivel. În virtutea acestui raport, de ex., sintagmele *limbă populară, limbă literară* (comp. și limba unui scriitor) ni se par lipsite de echivoc. Prin primul termen (care ne duce la baza arborescenței stilistice) se indică în mod propriu faptul că același sistem lingvistic este susceptibil de o anumită variație, determinată de un factor socio-cultural, al cărei specific e arătat de al doilea termen al sintagmei. Astfel, *limbă populară* înseamnă „sistem (limba) cu variație populară“, adică varianta populară în opoziție cu varianta literară a aceleiași limbi. Ca și în cazul variantelor teritoriale, se întrebuițează, însă, și un termen generic (de ex. *limbaj, stil*) pentru a denumi variantele socio-culturale de diferite tipuri.

La nivelul al treilea, prin termenii care marchează opoziția *oral/scriș* nu trebuie să înțelegem numai o formă specifică de manifestare a limbii, ci și modalitatea specifică *vorbită (orală)* sau *scrișă* determinată de forma limbii în actul comunicării. Această interpretare ne-a determinat să introducem în schema stratificării stilistice a limbii opoziția *oral/scriș*. Prin sintagmele *limbă (populară sau literară) vorbită, limbă (literară sau populară) scrișă* se înțelege de obicei forma specifică (*vorbită sau scrișă*) sub care se poate înfățișa aspectul popular sau literar al limbii în actul comunicării. Dar deși forma nu constituie o modalitate propriu-zisă, ea poate totuși genera o exprimare cu mărci specifice, denumite, de regulă, la un grad de cea mai înaltă generalitate, tot prin termenii *vorbit (oral)/scriș*. De ex. forma scrișă a limbii a favorizat de obicei apariția și constituirea normelor ei literare. Pe de altă parte, se pot înregistra particularitățile unui *știl* scriptic, livresc sau cele ale limbii vorbite ¹³. Așadar, prin *limbă vorbită, limbă scrișă* trebuie să înțelegem la rigoare formă, dar și modalitate specifică (*vorbită scrișă*) a limbii.

¹² Vom folosi următoarele abrevieri : C = comun (vorbirea curentă) ; S = stilat ; de ex. = de exemplu ; art. = artistic ; orat. = oratoric ; șt. = științific ; adm. = administrativ ; publ. = publicistic.

¹³ Pentru distincția *limbă vorbită* (exprimare orală) și *limbă scrișă* (exprimare scrișă) prin utilizarea unor elemente lexicale, a unor forme și construcții specifice, vezi Boris Cazacu, *Limbă vorbită, limbă scrișă, stil oral*, în *Studii de poetică și stilistică*, București, 1966, p. 29 și urm.

3.2. Identificarea unei variante stilistice a limbii presupune un raport de opoziție, reprezentat prin schema unui triunghi, ca de ex. :

Unitățile corelative pe linia orizontală și dependente la nivelul superior de aceeași bază (limba ca sistem¹⁴) constituie variante (stiluri) ale bazei și sînt marcate printr-o variație stilistică specifică (de ex., în triunghiul indicat, popular-literar). Alegerea (conștientă) între două variante (modalități de exprimare) posibile se realizează însă la nivelul unui act concret de comunicare. De aici rezultă că stilul este în același timp fapt de limbă (presupune un raport de opoziție în cadrul unui sistem) și fapt de vorbire (presupune folosire conștientă, pe baza unei opțiuni, unei alegeri între două (sau mai multe) variante stilistice posibile ale limbii). Așadar, stilul există ca modalitate virtuală în planul limbii ca sistem (*stil al limbii*) sau ca modalitate realizată prin opțiune în planul actului concret de comunicare (*stil al vorbirii*).

Stilul vorbirii presupune stilul limbii. De ex., dacă o raportăm în planul limbii la opoziția *popular/literar*, vorbirea populară realizată conștient, pe bază de opțiune, de raportare la norma literară, constituie un stil, pe cînd vorbirea populară spontană, care nu presupune utilizarea conștientă a faptelor de limbă pe bază de opțiune, de raportare la norma literară, nu constituie un stil. Evident, raportată la un alt sistem de opoziții (de ex. *artistic/non-artistic*), vorbirea populară, realizată spontan în raport cu opoziția *popular/literar*, poate constitui un stil (de ex. *artistic* în literatura folclorică).

Orice stil al vorbirii este reductibil la un stil al limbii.

3.3. În ansamblul variantelor stilistice ale limbii, gradul zero (neutru)¹⁵ de exprimare stilistică se identifică cu norma standard (vorbirea curentă) din care se exclude însă orice variație a ei stilistică determinată de baza (*popular* sau *cult*) căreia i se subordonează. Sub aspectul realizării ei, o asemenea normă poate fi însă o pură abstracțiune, întrucît, de obicei, nu există o normă a vorbirii curente fără variație stilistică specifică (de ordin popular sau cult). Nici la nivelul mesajului nu există grad zero de exprimare stilistică¹⁶, deși el poate fi identificat în unele cuvinte, forme, propoziții, fraze incluse în acel mesaj. Așadar, gradul zero de exprimare stilistică se plasează, în mod absolut, la nivelul limbii, ca sistem general.

3.4. Funcția determină structura lingvistică specifică a unui stil. Metoda de cercetare a specificului structurii lingvistice a unui stil poate

¹⁴ În triunghiul indicat, baza se identifică chiar cu sistemul general, întrucît, în schema ramificării stilistice generale a limbii, ea este singura unitate supraordonată în mod absolut.

¹⁵ Pentru concept, vezi Roland Barthes, *Le degré zéro de l'écriture*, Editions du Seuil, Paris, 1953; *Rhétorique générale* par le groupe μ Paris, 1970.

¹⁶ Vezi și I. Coteanu, *Stilistica*, p. 51.

fi una de comparare, de raportare la o anumită normă. Această normă poate fi gradul zero de exprimare stilistică (sistemul general al limbii). Întrucît sistemul limbii nu există decît prin realizările lui stilistice, înseamnă că structura lingvistică specifică a unui stil poate fi precizată prin comparare, prin raportare la structura lingvistică a altui stil, de obicei a stilului cu care este corelativ în planul limbii. Astfel, J. Cohen stabilește structura limbajului poetic prin compararea acestuia, pe de o parte cu limbajul prozei artistice (amîndouă se subordonează limbajului artistic), pe de altă parte cu limbajul prozei științifice (limbajul poetic fiind subordonat limbajului artistic, cel științific subordonat limbajului non-artistic).

Obiecția care s-a adus unei asemenea metode este de a se fi considerat limbajul poetic, în procesul de creație, ca deviere, de ex. de la limbajul științific. Obiecția este, evident, neîntemeiată. Într-adevăr, metoda descrierii stilului ca deviere, ca abatere prin raportare la modalitatea specifică de realizare a altui stil, nu are caracter explicativ, ci constatativ și derivă din principiul că cele două stiluri puse în relație au un factor generator comun (sistemul limbii). Structurile stilistice distincte, puse într-un raport de comparare, relevă atît sistemul comun care le generează, cît și caracteristica lor determinată de o funcție specifică a limbii în actul concret de comunicare. Sub acest aspect, ne limităm la precizarea unor caracteristici generale ale stilurilor limbii literare în forma ei scrisă.

Stilul artistic prezintă, în ansamblul stilurilor limbii literare, structura lingvistică cea mai eterogenă, întrucît funcția expresiv-estetică nu exclude, teoretic, nici un tip de exprimare posibilă. Ea generează cele mai numeroase și variate tipuri de „anomalii“, devieri cantitative sau calitative.

Stilul publicistic (gazetăresc) — nu orice comunicare transmisă prin presă aparține acestui stil — prezintă, de asemenea, o structură lingvistică compozită, determinată de necesitatea menținerii contactului emițător-receptor, în timpul transmiterii unora dintre cele mai diferite informații cotidiene. Stereotipia — incluzînd într-o expresie specifică formule și cuvinte din terminologia variantelor unui stil oficial-administrativ, din vorbirea curentă, imagini-clisee — se îmbină cu modul de exprimare specific unui stil științific de popularizare.

Stilul științific este stilul comunicării, al transmiterii informației sub formă de raționamente în domeniul științei, în literatura tehnică. Funcția cognitivă îi determină tendința spre proprietatea termenilor și crearea unui nucleu terminologic specific de la un domeniu științific la altul, spre precizia construcțiilor bazate pe logic și atitudine obiectivă față de cele relatate, spre claritate și corectitudine, în conformitate cu norma neutră a limbii literare, care exclude nu numai expresia reacției afective din vorbirea familiară sau populară, dar și particularitățile expresiv-estetice ale exprimării artistice. Expunerea de ordin constatativ explică frecvența ridicată a unor forme gramaticale, de ex. a formelor verbale la indicativ prezent.

În ciuda trăsăturilor lui generale, stilul științific nu se caracterizează prin maximă uniformitate de exprimare. El realizează variante

stilistice net diferențiate între ele după natura obiectului comunicării (de ex. stilul matematic, în raport cu stilul din alte domenii de cunoaștere; stilul criticii literare, în raport cu stilul cercetărilor lingvistice), după scopul comunicării (de ex. stil științific propriu-zis și stil științific de popularizare) etc. Surprinzător este însă faptul că stilul științific realizează variante specifice și după formația autorului (de ex. stil științific cu imixtiunea unor particularități ale stilului artistic sau publicistic în lucrări de cercetare ale unor oameni de știință, în același timp scriitori sau publiciști) sau chiar după atitudinea obiectivă ori subiectivă a autorului față de ceea ce el constată (de ex. stilul sobru în opoziție cu stilul polemic, uneori cu alunecări spre expresia vulgar colorată a unui stil familiar). Există, așadar, un stil științific individual — ceea ce în general nu s-a admis.

În limba română, amestecul de stiluri ale limbii în structura stilistică a unui text de literatură științifică este caracteristic mai ales începuturilor de formare a stilului științific modern. Avem în vedere în primul rând formarea unor stiluri individuale în scrierile cu caracter științific ale unor personalități cu activitate culturală multilaterală, cum a fost, spre exemplu, I. H. Rădulescu.

Stilul administrativ este stilul comunicării în domeniul relațiilor economice, juridice, diplomatice, în relațiile comerciale și în domeniul administrativ. Ca și stilul științific, stilul administrativ tinde spre o cât mai mare proprietate a termenilor, precum și spre o cât mai mare precizare a raporturilor sintactice prin mijloace specifice de construcție, spre uniformitate a formelor verbale temporale.

Sub raportul uniformității formelor verbale temporale este ilustrativă constatarea¹⁷ privind frecvența ridicată a viitorului în texte administrative din prima jumătate a secolului al XX-lea în raport cu frecvența aceleiași forme verbale în texte aparținând altor stiluri ale limbii literare¹⁸. De reținut este și interpretarea sub aspect funcțional a acestei forme în textele administrative: „viitorul are aici o semnificație specială, apropiată de cea a imperativului, întrucât exprimă un ordin, o dispoziție oficială, și se referă nu la o persoană anume, ci la individul abstract pus într-o anumită împrejurare. În sensul depersonalizării acționează și diateza pasivă... întilnită adesea și în unele texte științifice“.¹⁹

Stilul oficial-administrativ are cea mai mică libertate de exprimare în raport cu toate celelalte stiluri funcționale ale limbii literare

3.5. Un enunț concret, un text nu se caracterizează, în mod obligatoriu și de obicei, prin maximă specificitate, nu realizează adică un singur tip de exprimare stilistică. Spre exemplu, tipul stilistic (maximă

¹⁷ Vezi Lidia Sfirlea, *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 162. În acest studiu se înregistrează, pe baze statistice, numeroase caracteristici lingvistice ale stilurilor limbii române literare.

¹⁸ La aceeași constatare am ajuns și în urma cercetării unor texte administrative din secolul trecut.

¹⁹ Lidia Sfirlea, *op. cit.*, p. 162.

specificitate) al scrierilor lui I. Creangă constituie o excepție în ansamblul literaturii artistice românești. În actul comunicării, vorbirea populară (spontană, nu realizată conștient pe baza unei opțiuni) de maximă specificitate nu poate fi realizată decât de un subiect care nu cunoaște codul limbii literare. Dar, și în acest caz, sub aspectul expresivității (determinată și de un factor afectiv²⁰), vorbirea populară nu manifestă uniformitate stilistică. Așadar, la nivelul unei norme comune, în actul realizat de vorbire, stilul de maximă specificitate are caracter facultativ și aleatoriu (deci și expresiv).²¹ De aceea, stilul unui enunț, al unui text nu trebuie indentificat cu un tip sau altul de exprimare, decât în măsura în care, în îmbinarea specifică de trăsături ale diverselor modalități de exprimare, una este dominantă și importantă.

4. În studiul său *Etape din dezvoltarea artistică a limbii române* (SILRL sec. XIX, vol. I, p. 111), T. Vianu observă că, după anul 1840, limba română literară intră în faza unei evoluții precumpănitor estetice. Deci în perioada modernă, ca urmare a îmbogățirii vocabularului, a unificării normelor, cu efectul adâncirii opoziției *popular/literar*, se precizează mai net, pe alt plan, și opoziția *artistic/non-artistic*, după cum apare, de asemenea, posibilitatea realizării unui număr mai mare de variante stilistice, diferențiate între ele.

În cele ce urmează ne vom ocupa de problema precizării și unificării normelor, a îmbogățirii vocabularului și a creării unei terminologii de specialitate în cadrul exprimării scrise a stilului non-artistic (științific, administrativ, publicistic) al limbii literare.

²⁰ Vezi Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Heidelberg Paris, 1909 ; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944.

²¹ Această particularitate a fost valorificată artistic de I. L. Caragiale în opera sa satirică. Vezi Ștefan Cazimir, *I. L. Caragiale — Universul comic*, București, 1967, p. 225—245.

A. STILUL ȘTIINȚIFIC

1. Preocuparea de a crea o terminologie științifică românească și de a găsi construcția adecvată exprimării unui conținut de idei într-un anumit domeniu al cunoașterii științifice, deși mai veche, rămâne eficientă începînd cu perioada premodernă.

2. A doua etapă în dezvoltarea stilului științific modern o constituie perioada dintre 1830—1860.

Față de perioada precedentă, noua perioadă aduce în configurarea stilului științific trăsături specifice, atît de ordin constitutiv (de ex. îmbogățirea terminologiei științifice), cît și de ordin normativ (de ex. unificarea acestei terminologii).

2.1. Constituirea și dezvoltarea stilului științific se leagă direct de intensificarea vieții culturale care a determinat și continuarea activității de tipărire a numeroase cărți cu caracter științific (manuale, cursuri școlare, cărți de popularizare a științei, lucrări originale mai ales cu conținut istoric, lingvistic și filologic). Autorii sau traducătorii acestor scrieri sînt profesori, medici, ingineri etc., dar și cărturari cu preocupări lingvistice (Heliade, Cipariu, Laurian), istorice (Bălcescu, Laurian, Kogălniceanu, Aaron Florian), filozofice (Heliade, Laurian), literare și publicistice (Asachi, Heliade, Kogălniceanu). Mulți dintre ei (Heliade, Cipariu, Bălcescu, Kogălniceanu etc.) contribuie nu numai la îmbogățirea exprimării științifice cu termeni noi, dar și la crearea unei varietăți stilistice în literatura științifică modernă, anunțîndu-i pe Odobescu, Hasdeu sau Maiorescu.

2.1.1. Astfel, I. H. Rădulescu este unul dintre creatorii terminologiei românești în diferite domenii ale științei: gramatică, matematică, filozofie, teorie literară.

Personalitatea scriitorului și publicistului în proza științifică se manifestă prin imixtiune a stilului retoric, a stilului beletristic și a

stilului polemic, cu alunecări spre tiparele exprimării familiare, spre expresia vulgară.

2.1.1.1. S-a arătat¹ că „atunci când n-are în fața sa un adversar, ceea ce se întâmplă de cele mai multe ori, Heliade își dezvoltă ideile într-un stil sobru, în care conciziunea exunerii se unește cu o claritate remarcabilă“. Iată două fragmente ilustrative :

„*Stilul unit* este cu ceva mai sus decât cel *sec*. Autorul care îl întrebuințează este foarte econom la împodobire și toată destoinicia sa va să o arate în puterea cugetărilor sale. Cu toate că se ferește de a plăcea prin figuri și armonie sau prin orice alt mijloc care îl cere meșteșugul de a scri, însă într-aceeași vreme să depărtează și de a ne osteni prin a sa uscăciune și asprime. Stilul cel *sec* nu caută decât numai deslușirea de cea mai întâi a sa datorire a păzi, se silește a uni proprietatea, curățirea și scumpătatea care îi dă și oarecare treaptă de frumusețe. Pe lângă acestea, în stilul unit poate afla cineva și vioiciunea și puterea, încît autorul ce întrebuințează acest stil, dacă și cugetările sale îi vor fi sănătoase și vrednice de ascultat, poate să fie foarte plăcut pentru a lui simplitate“. (Pentru stil, în Opere II, p. 23).

*
* *
*

„Adevăratul satirist, orice formă va adopta, se ferește de minciune, și prin urmare nu poate grămădi defecte și vițieri pe o persoană ce nu le are, căci comite un neadevăr ; ci adună defectele, ridicolele și oribilul unui vițiu sau ale mai multor și le personifică într-un ideal ; astfel, spre exemplu, Molière, ca să arate sau ca să flagele ipocrizia, o personifică în Tartuf, personajul ideal, fictiv ; ca să arate ridicolul și hidosul avariției o personifică în Harpagon“. (Satira, în Opere, II, p. 85).

Structura frazei se supune unor reguli normative ale expunerii științifice. În amîndouă fragmentele, argumentarea științifică cere anumite dezvoltări în propoziții și fraze.

În interiorul propoziției sînt frecvente, de ex., complementele de relație (econom *la împodobire* ; să o arate în *puterea cugetărilor sale*), complementele care indică instrumentul (a plăcea *prin figuri și armonie* ; a ne osteni *prin a sa uscăciune și asprime*) exprimate prin substantive abstracte ; părțile de propoziție multiple apar aici, ca și antiteza, drept notă a unei expunerii științifice (vezi construcția complementelor circumstanțiale instrumentale ; de asemenea, construcția unor complementele

¹ Vezi Acad. A. I. Rosetti și Ion Gheție, *Limba și stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în SILRL, sec. XIX, vol. II, p. 35.

directe : a uni și proprietatea, curățirea și scumpătatea ; poate afla cineva și vioiciunea și puterea ; adună defectele, ridicolele și oribilul).

După modelul limbii textelor vechi românești sau după un model străin se explică poate unele particularități de topică, spre exemplu antepunerea atributelor adjectivale pronominale (*a sa* uscăciune etc.). Asemenea inversiuni conferă stilului o anume notă de artificialitate. Tot un caracter căutat, artificial, poate avea și întrebuințarea infinitivului în locul conjunctivului, după construcție, probabil sub influența limbii franceze : comp. infinitivul precedat de prepoziția *de* : se ferește *de a plăcea*.

În interiorul frazei, construcțiile se realizează prin raporturi sintactice variate. Astfel, în cadrul subordonării circumstanțiale, sînt întrebuințate propoziții concesive, consecutive, condiționale, cauzale, finale, introduse prin conjuncții sau locuțiuni conjuncționale specifice : *cu toate că, încît, dacă, căci, ca să*.

Nevoia de precizie impune prezența unor construcții cu elemente introductive corelative : comp., în primul fragment, *cu toate că... însă*. Corelarea adversativului *însă* cu o conjuncție concesivă este o trăsătură sintactică specifică limbii vechi, păstrată încă în uzul literar din secolul al XIX-lea. În scrierile lui Heliade, construcțiile cu adverbe corelative sînt frecvente : „*deși* au oameni speciali foarte mulți, n-au *însă* cărți ce tractă de acele specialități“ (*Opere*, II, p. 40) ; „*dacă* națiile civilizate s-au fâlit... *apoi* noi, îndrăznesc a zice că trebuie să ne fâlim mai mult“.... (*ib.*, p. 24) ; „*cu cît* acele cărți vor fi mai multe, mai clare, mai utile, scrise mai cu artă și cunoștință, *cu atîta* acea literatură este mai mare și mai sublimă“ (*ib.*, p. 41) etc.

Frazele nu au în general dimensiuni reduse. O mai largă întindere întunecă, însă, adeseori claritatea și se realizează în detrimentul cursivității exprimării și chiar al corectitudinii logico-gramaticale la nivelul construcțiilor. Iată, în acest sens, fraza care continuă primul fragment (*Opere* II, p. 23) :

„Deosebirea între autorul ce întrebuințează stilul cel sec și între cel care întrebuințează pe cel unit este că cel dintîi, lipsit de orice fel de podoabe, seamănă ca cînd nici că le arcunoaște, în vreme ce în cel d'al doilea vedem că, cunoscîndu-le foarte bine, nu aleargă după dînsule“.

Vocabularul se caracterizează, în primele două fragmente reproduse, prin proprietatea termenilor și prin prezența unui nucleu terminologic : *stilul unit, stilul sec, figuri, armonie ; satirist*², *personifică, personajiu ideal, fictiv*.

F o r m e l e. Expunerea de ordin constatativ explică frecvența ridicată a formelor verbale la indicativ prezent.

Deși structura lingvistică a textelor reproduse nu comportă caracterul spontan al limbii vorbite, ci, dimpotrivă, caracterul elaborat, prin reflecție prealabilă asupra proprietății termenilor și asupra corectitudinii

² Surprinde utilizarea acestei forme cu sufixul *-ist* în locul formei *satiric*, cu valoare substantivală (ca mai vechile *academic, matematic, politic* etc.), păstrată și în limba de azi (cf. fr. masc. *satirique*, rus. masc. *satirik*).

logico-gramaticale a frazei, specific unui stil scriptic intelectualizat, ea însumează totuși câteva particularități de limbă vorbită, frecvente în scrierile lui Heliade. Specifice graiului muntean sînt: *a scri*, formă de conjugarea a IV-a; *dă* (= *dau*), formă de pers. III pl. identică cu cea de pers. III sg., indicativ prezent; *va* (= *vrea*) și *voi* (= *vreau*), forme verbale care apar pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea în limba literară din toate provinciile (*va* „vrea“ se găsește și la Neculce)³; *daca* (cu *a*) apare în mod constant în scrierile lui Heliade;⁴ *să*⁵ (= pron. reflexiv *se*), formă cu velarizarea vocalei *e* după consoana *s*. Probabil Heliade a întrebunțat aceste forme regionale, fără să le considere neliterare.

Ca în limba veche și în limba vorbită, este omisă uneori prepoziția *pe* înaintea pronumelui *care* la acuzativ: *care* (= *pe care*) îl cere (comp. „și dacă este scrisă într-o limbă *care* nu o cunoaște o închide și o lasă jos“ — *Opere* II, p. 9 etc.). Tot ca particularitate a limbii vorbite semnalăm și construcția „*nu caută decît numai* deslușirea“, probabil o contaminare între „*nu caută decît* deslușirea“ și „*caută numai* deslușirea“.

2.1.1.2. Heliade a încercat, poate pe linia unor reprezentanți ai *Școlii ardelene*, o modalitate a expunerii caracterizate prin anumite procedee de construcție ale retoricii clasice⁶. Iată un model de încercare a realizării unei expuneri oratorice, articulate într-o construcție greoaie, care acumulează excesiv părți de propoziție dezvoltate sau repetate, grupate în serii:

„A scri însă cu scop, a avea în scopul său o ținută morală, a alege din viața omenească niște împrejurări comune prin care subiectul său să se poată apleca la⁷ tot omul, în tot locul și în tot veacul; a face ca fiecare om bun să găsească câteva pasaje care să i se potrivească și să afle mîngiere, și fiecare înrăutățit ca de săgeata trăznetului să fie izbit la tot rîndul unde i se înfățișează închipuirea; asta va să zică a cunoaște natura, asta va să zică că într-o scriere sau icoană domnește adevărul, și că autorul sau zugravul a izbutit în fapta sa“.
(*Opere*, II, p. 13).

Uneori, în încercări de construcții ample, realizate în primul rînd la nivelul propoziției prin acumulări de părți secundare, se încalcă reguli de construcție după normele limbii literare:

³ Vezi G. Ivănescu, *Indrumări în cercetarea morfologiei*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 28. Totuși limita datării apariției formelor *voi* „vreau“ și *va* „vrea“ în toate provinciile trebuie fixată peste sec. al XVIII-lea. Comp. la Negruzzi: „omului cărui *va* să-și încredințeze soarta“. Mai multe exemple la Paula Diaconescu, *Limba și stilul lui C. Negruzzi*, în SILRL, sec. XIX, vol. II, p. 53.

⁴ Vezi acad. Al. Rosetti și Gheție, *op. cit.*, p. 9.

⁵ Mai frecvent *se*.

⁶ Asupra construcțiilor retorice în ansamblul scrierilor lui Heliade vezi acad. Al. Rosetti și Ion Gheție, *op. cit.*, p. 16—19; pentru proză, vezi și T. Vianu, *Aria prozatorilor români*, București, 1941, în special p. 26.

⁷ *a apleca la*, după fr. *s'appliquer à*.

„În zadar s-ar încerca cineva într-o limbă modernă să-mi arate eroii și obiceiurile veacului lui Omer, *cînd eu*, auzind pe Ahil vorbind în limba franțuzească, în acest frumos, îngrijit și elegant chip de a se exprima, *mi s-ar părea* că auz un curtezan, un diplomat sau un domnișor de modă, întrebuițind în loc de vorbele și epitetele lui Omer, în loc de o limbă născută și creată după alte împrejurări, în alte veacuri, și în alte inspirații, o limbă de saloane, sau cel mult o limbă a lui Volter, minunată pentru *Enriada*, și creată în alte întâmplări și după alte inspirații“. (*Opere*, II, p. 94).

Există, cu toate acestea, și la Heliade, unele perioade în care se respectă, într-adevăr, regulile retoricii⁸.

2.1.1.3. Procedeele limbii vorbite ar părea neadecvate cu însușirea de sobrietate a argumentării științifice. Meritul lui Heliade este și acela de a se fi folosit, în realizarea unui stil persuasiv al argumentării, de procedee ale limbii vorbite. În acest sens reținem procedeul introducerii în expunere a întrebărilor și replicilor unui presupus cititor refractar la ideile pe care autorul le expune. Scopul este de a face mai evidentă, tocmai prin mijlocul unor interpelări reciproce, anularea dreptului de replică al adversarului, adus în fața argumentării logice :

„Ei ! dar ce fel de carte e asta ? !!! uită-te minune !!! aci lipsesc o grămadă de slove ! ăștia vor să ne lase săraci ! ... Vai de mine, ce grosime și mojiție ! ! ! ... Ait ! s-a stricat ! ! s-aaduus acum și limba ! ! ... Păcat de Dumnezeu să se ducă atîtea slove ! ! !

Așa domnule, s-au dus, și acuma dumneata să fii sănătos.

Nevoia a făcut pre oameni să-și afle cele ce le era de trebuință ; cînd oamenii au aflat mai întîi slovele, au băgat de seamă cîte sunete și cîte glasuri sînt în limba lor, și așa au hotărît pentru fieștecare sunet și pentru fieștecare glas cîte un semn, adică cîte o slovă. Așa au făcut toate neamurile cînd au vrut să scape de semnele ieroglifice, și așa au făcut pe urmă după dînsese și Grecii...“. (*Prefață la Gramatica* din 1828, în *Opere*, II, p. 186).

*

* *

„Să începem de acolo de unde o să începă a critica, cînd vor lua în mîină această carte, acei iubitori de pace cari nu umblă decît neîncetat căutînd pricinii. Eu știu ce or să zică ; or să zică : „Eu nu înțeleg nimic“ (lăsăm la o parte potoapele de vorbe, care de la astfel de oameni fieștecine poate ghici că nu or să fie ceva laude), vor zice, zisei, că „eu nu înțeleg nimic“ ; și eu tot așa zic. Dar cînd citești chinezește, domnule,

⁸ Vezi T. Vianu, *op. cit.*, p. 26.

sau altă limbă care n-ai învățat, înțelegi? — ... Acum să mai fac o întrebare: — Învățat-ai sau știi domnia-ta limba poeziei? — Ba nu. — Apoi iată, domnule, pricina pentru ce nu înțelegi. Poezia își are limba ei ca și toate celelalte științe și meșteșuguri, și ca să o înțelegi, trebuie să o înveți, precum se învață toate limbile, ba încă să treci și prin toate învățăturile care te pot face destoinic a învăța acest meșteșug frumos“ (*Regulile sau Gramatica poeziei. Prêfață, Opere, II, p. 9*).

După cum se poate observa din fragmentele citate, imixtiunea limbii vorbite, care comportă trăsăturile spontaneității, în exprimarea științifică, determină alternarea stilului sobru cu stilul familiar, care prezintă particularități lingvistice specifice, unele, reflexe ale atitudinii afective a „vorbitorilor“.

Nota polemică modifică adeseori structura stilistică a vocabularului, de la termenul savant pînă la diminutivul depreciativ al limbajului familiar și expresia violentă a limbajului vulgar:

„Totd'auna am fost departe de meseria acelor *dotocitori* cari, neputînd să facă nimic, își îndelitnicesc viața a afla *pete în soare: mari astronomi ai lui Esop*, cari, umbînd cu *ochii sguîți la stele, dau în puțuri...*

Cînd însă cineva abia apucă pana în mină și abia a început să înșire cîteva vorbe învățate pe din afară, fără scop și fără unire, și se crede că acum e *leit ticluit* autor... un asemenea *omuleț*, un asemenea crezut autor nu este vătămător numai pentru sine, care e și om pierdut, dar scrierile lui propovăduiesc demoralizația la milioane și rămîn, *nu ca un monument*, după cum zic, *ci ca o spăimîie de ocară* a veacului în care au trăit. O astfel de *clică* sau o astfel de *mișină*, spre *ocara* veacului nostru, *s-a clocit și s-a dospit în putoarea și acrimea demoralizației...* (*Critică literară, Opere II, p. 105—106*).

Acest mod de exprimare amintește de unii cronicari munteni * și anunță particularitățile stilului pamfletar al lui T. Arghezi.

Vocabular, forme specifice sînt reliefate prin construcții și asocieri semantice specifice, dintre care menționăm:

Inversiunea și alăturarea de cuvinte cu sensuri incompatibile în sintagme prin care se exprimă o calificare (degradare) a adversarului: „*Un ariciu poet sau un poet al aricilor* nu este o minune ce se întîmplă pe toate zilele“ (*ib.*, p. 107).

Structuri comparative care reliefează, prin contrast, termenul degradant: „*nu ca un monument, ci ca o spăimîie de ocară*“ (*ib.*, p. 106).

Structuri comparative care grupează cuvinte din zone semantice incompatibile: „*Fabula este mai proaspătă, întocmai ca un pește ce, afară din elementul său, se bate pe uscat fără tact și fără cadență*“ (*ib.*, p. 108).

* Comp. la aceștia fraza cu invective. Cf. Liviu Onu, *Cronicari munteni*, București, 1970, p. 34.

Asocieri de cuvinte diferite ca zonă stilistică : „Cînd cineva este născut poet, nu trebuie să știe multă carte, că *ideile îi vin de la Apolon cu grămada*“ (ib., p. 110).

Adresarea prin forme de vocativ familiar-peiorative : „Ce zici, domnule *poete*, nu zic bine ?“ (ib., p. 111).

Alăturarea unor enunțuri cu referent în planuri diferite (moral/fizic), cu scopul de a crea echivocul unei motivări : „*ne spune din experiență (că e cu părul alb)*“ (ib., p. 108).

Caracterul retoric al stilului lui Heliade a fost subliniat de cercetătorii săi mai ales cu referire la organizarea frazei. Ni se pare interesant, însă, să subliniem influența retoricii clasice în proza științifică a lui Heliade, în primul rînd prin modul de organizare a expunerii. În acest sens este necesar să disociem elementele retorice de cele ale stilului vorbit familiar, adeseori interferente și în stilul științific al scriitorului. Astfel, considerăm, spre deosebire de alți cercetători ai operei lui Heliade, că expunerea dialogată în argumentarea științifică a scriitorului derivă, mai ales atunci cînd autorul atacă opinia adversarului sau o apără pe a sa, nu din limba vorbită familiară, ci din retorica clasică⁹, înțeleasă ca artă a convingerii. În această direcție, Heliade avusese precursor pe P. Maior, care fără îndoială l-a influențat.

Așadar, după reprezentanții Școlii *ardelene*, Heliade are meritul de a fi dezvoltat, pe linia predecesorilor săi, o modalitate a expunerii științifice particularizată prin unele procedee ale retoricii, dar, spre deosebire de cea a înaintașilor săi ardeleni, și prin expresia puternic colorată a unui limbaj vulgar-familiar. Spre termenul vulgar, nelegiferat de doctrina clasică, l-a îndreptat nota polemică a stilului său.

2.2. În studiul său *Crearea stilului științific* (în SILRL sec. XIX, vol. I, p. 149), N. A. Ursu precizează că pe la 1860, „în urma unei intense activități didactice și publicistice și ca încununare a unei susținute preocupări de cultivare a limbii, stilul științific al limbii române este aproape format“. Același autor (*op. cit.*, p. 150) menționează că „factorul principal care a contribuit la modernizarea atât de rapidă a stilului științific al limbii române a fost influența franceză, care s-a exercitat puternic atât asupra vocabularului, cît și asupra sintaxei“¹⁰. Pe lângă influența franceză, se intensifică influența italiană (în Moldova, prin Gh. Asachi ; în Muntenia, prin I. H. Rădulescu ; în Ardeal, prin T. Cipariu), influența limbii latine savante, atât în Ardeal, cît și în Principate, precum în mai mică măsură, și influența germană, în Principate, dar mai ales în Ardeal.

„În fața intensității cu care se manifestă influențele franceză, italiană și latină, după anul 1830 — subliniază N. A. Ursu — scade în mod treptat influența neogrecescă, iar influența rusă se limitează la domeniul administrativ, unde — pînă la 1850 — rămîne încă puternică“.

⁹ Comp. mențiunea : *dialoghismos, adecă vorba ce face ritorul cu sine ori cu alții* (p. 248) din manualul de retorică tradus sau preluat de Ioan Molnar și tipărit la Buda, 1798.

¹⁰ Majoritatea manualelor școlare și a lucrărilor de popularizare a științei apărute în perioada 1830—1860 sînt traduceri din limba franceză (Vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 144—149).

Fiind conștienți de faptul că utilizează termeni noi, autorii diferitelor scrieri consideră necesar să-i explice prin perifraze sau prin cuvinte cunoscute. Dat fiind ritmul rapid de pătrundere în uzul literar al neologismelor, glosările rămăneau, ca și în perioada anterioară, necesare, cu atât mai mult, cu cât primele dicționare de neologisme se tipăresc începând cu mijlocul secolului al XIX-lea¹¹.

„Construcția este *Elliptică*, adică are lipsă...“ (I. Eliad, *Gramatică românească* [1828], p. 125); „*Acuzativ (de cauză)*“, *Vocativ (de chemare)*“ (ib., p. 12—13); „soget este asupra căruia să atribuiește, adecă să dă ceva“ (Eufrosin Poteca, *Filosofia cuvîntului i a năravurilor, adecă loghica și itica elementare* [trad. din neogr.], Buda, 1823, p. 92); „raportul sogetului și al atributului, adecă cum sînt unul cătră altul“ (ib., p. 93); „această operație se cheamă *adiție seau adunare*“ (Gh. Asachi, *Elemente de matematică*, Partea I, *Aritmetică*, Iași, 1836, p. 10); *multiplicația (înmulțirea)* și *divizia (împărțirea)*“ (ib., p. 10); „*permutații (strămutări)*“ (ib., p. 93); „*consumație (cheltuială)* a puterilor“ (Pavel Vasici, *Macroviotica sau măiestria a lungi viața* [trad. din germ.], vol. I, Brașov, 1844, p. 47); „*absoarbe (înghite)* mai multă căldură“. (Iulius Barasch, *Istoria naturală potrivită pe înțelegerea copiilor, cu întrebări și cu figuri* [trad. din fr.], ed. II, București, 1856, p. 14) etc.

Introducerea în limba română, după 1830, a unui mare număr de neologisme a condus în mod firesc la modernizarea și unificarea sensibilă a vocabularului literar: înlocuirea a numeroase calcuri și a perifrazelor; modificarea, pe baza modelului latin, francez sau italian, a aspectului fonetic sau morfologic al neologismelor din perioada anterioară, pătrunse prin intermediul limbilor neogreacă, rusă sau germană

Așadar, într-o anumită măsură, stilul științific după 1830 reflectă un stadiu de limbă literară diferit de cel al perioadei precedente sub raportul precizării normelor de adaptare fonetică și morfologică a neologismelor.

1.2.1. Adaptarea fonetică a neologismelor. Numărul neologismelor adaptate la sistemul fonetic al limbii române sub forma în care ele circulă și azi este mare. Ilustrăm, cu câteva exemple extrase din *Gramatica* lui Heliade: adjectiv, articol, construcție, demonstrativ, ediție, genitiv, instrument, interjecție, nominativ, propoziție, pronunție¹² și din *Aritmetica* lui Asachi: algebră, caracter, clasic, com-

¹¹ Primul dicționar de neologisme este acela al lui I. D. Neguțici: *Vocabular român de toate vorbele străbune reprimate pînă acum în limba română și de toate cele ce sînt a se mai primi d-acum înainte și mai ales în științe*, Buc., 1848; în Moldova apare, puțin mai târziu, un *Disionăraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Iași, 1851, redactat de paharnicul T. Stamati. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dicționarele de acest tip se înmulțesc.

¹² Unii dintre acești termeni au, la reprezentanții *Scolii ardelenae*, forma după pronunția latină: *adiectiv, interiecție*. (Vezi textele reproduse în *Școala ardelenă*, ediție critică, Lyceum, 1970, de Florea Fugariu).

pensație, compilație, fracție, fracționar, geometrie, minus, progresie, reciproc.

Cu toate acestea există fluctuații în pronunțarea unor neologisme și ele nu se explică totdeauna printr-un proces lent de adaptare fonetică. Vom prezenta aici numai câteva forme ale unor categorii de neologisme care încă păstrau, mai ales în prima jumătate a secolului trecut, aspecte fonetice din limbile care ni le-au transmis.

Astfel, conform tradiției, în scrierile lui Heliade mai ales din prima parte a activității sale apar neologisme cu fonetism grecesc: *epohă* (Asupra traducției lui Omer, Opere II, p. 96), *haracter* (Pentru stil, Opere II, p. 19, 20).

Tot potrivit tradiției, spre exemplu, în scrierile lui Asachi, în primele lucrări ale lui Heliade sau în cele ale lui Pavel Vasici, se întâlnesc neologisme românești în care grupurile c + e, i, g + e, i sînt redată prin *ce, ti*¹³ respectiv *ghē, ghī*: *speție, țifră* (Asachi, Aritmetica), *soțietate, soțiali, spețială* (Heliade, Opere II, p. 12, 78, 20), *proțes* (P. Vasici, Macroviotica, p. 47), *loghicesc* (Heliade, Gram.). Datorită caracterului romantic al limbii române și sub influența modelului latin, francez sau italian, aceste forme apar, spre jumătatea secolului al XIX-lea, din ce în ce mai rar, fiind înlocuite cu formele care au rămas și azi: *epocă, caracter, specie, cifră, societate, special, social, logic*.

Modelul pronunției germane sau rusești explică și forma următoarelor neologisme de origine latină sau franceză: *evalitate* (Asachi, Aritmetica; Heliade, Gramatica), *ecval*, *ecivalent* etc. (Asachi, Aritmetica). Formele după modelul limbii latine *calitate, ecual* etc. circulau de asemenea în epocă, ca și formele după modelul francez: *calitate, egal, echivalent* etc., care s-au impus în limbă.

2.2.2. Adaptarea morfologică a neologismelor. Încadrarea neologismelor la anumite tipare morfologice ale limbii prezintă, de asemenea, unele aspecte caracteristice perioadei de care ne ocupăm. Formele gramaticale diferite ale aceluiași cuvînt neologic (substantiv, adjectiv, verb) se explică de obicei prin influența limbilor din care proveneau cuvintele respective. Așadar, influența dominantă a unei limbi străine de cultură într-un anumit moment sau într-o anumită regiune, la un anumit autor mai familiarizat cu una sau alta dintre limbi constituie un factor de generare a unor fluctuații morfologice de la un moment la altul, de la o regiune la alta sau chiar de la un autor la altul. Pe de altă parte, existența unor tipare relativ numeroase în flexiunea cuvintelor românești determină în mod firesc posibilitatea unor fluctuații în procesul de adaptare, prin încadrarea neologismelor la un model sau altul (de ex. substantive neologice neutre cu pluralul în *-uri* sau în *-e*), mai mult sau mai puțin productiv la un moment dat.

¹³ În Ardeal, după pronunția germană (comp., la reprezentanții Școlii ardelene, formele: *țifră, țircumstanța, gheografia, loghicesc, traghedia* etc. Tot sub influența germană și formele: *națion, product, elocvenția* etc.); în Principate, mai ales sub modelul limbii ruse, unde se redă tot pronunția germană a cuvintelor latinești din categoria menționată.

Unele substantive neologice încadrate azi la genul feminin, -erau de gen neutru:¹⁴ *metod*, *ipotes* (fr. *hypothese*; gr. lat. *hypothesis*), *parentes* (fr. *parenthèse*; lat. *parenthesis*), *analisis*¹⁵ (fr. *analyse*; gr. lat. *analysis*) etc. Invers, alte substantive neologice, încadrate azi la genul neutru, erau de gen feminin: *sistema*¹⁶ (fr. *système*, gr. lat. *systema*).

Această situație se explică prin genul și forma cuvintelor respective în limba din care ele au provenit. De ex. *analis(is)*, formă de sg. masc., se explică prin aspectul formal al termenului respectiv neogrecesc sau latinesc; *analiză*, formă mai tirzie de gen feminin, are la bază cuvântul respectiv de gen feminin din franceză.

Unele substantive neologice, deși și-au păstrat genul (neutru) pînă azi, formau pluralul după o normă diferită de cea a limbii actuale: adverburî, verburî (Heliade, *Gramatica*); stilë (Heliade, *Pentru stil*) etc.

Adjectivele neologice, care în perioada anterioară erau formate cu sufixul -(ic)esc¹⁷ sau cu sufixul -(al)nic le înlocuiesc treptat, sub influența romanică, prin *-ic*, respectiv *-al*. Formele mai vechi devin mai rare încă înainte de 1850: *gramaticesc*, *loghicesc* (Heliade, *Gramatica*); *organiceștei* silințe (P. Vasici, *Macroviotica*, p. 47); *generalnic* (Asachi, *Aritmetica*). La Heliade, formele în *-al*, *-ic* (fr. *-ique*, lat. *-icus*) sînt frecvente: *original*, *spețial*, *stilele filosofic*, *istoric*, *retoric*, *poetic* (*Pentru stil*) etc.

Prezența formelor cu sufixul *-(ic)esc*, atît în Ardeal cit și în Principate, confirmă interpretarea cercetătoarei Despina Ursu, care consideră sufixul *-(ic)esc* drept corespondent românesc al sufixului grecesc *-ikos*, lat. *-icus*, fr. *ique*, it. *-ico*, germ. *isch*¹⁸, iar adjectivele neologice în *-(ic)esc*, folosite în scrieri din toate provinciile românești, cu origine diferită în funcție de formația culturală a celor care le-au folosit, de influența limbilor de cultură din regiunea și epoca în care ei au trăit etc.

3. A treia etapă în dezvoltarea stilului științific modern o constituie perioada de după 1860, care continuă pînă azi¹⁹. În a doua jumătate a secolului trecut apar numeroase lucrări

¹⁴ La singular circulau și cu sau numai cu formă de masculin.

¹⁵ Exemplele sînt luate din scrierile lui Heliade (mai ales *Gramatica*). Aceleași forme și altele de același tip au fost consemnate și la alți autori.

¹⁶ „Am înlocuit-o după *systema* normalicească“ (*Șc. ard.*, vol. I, p. 215) vezi și Heliade, *Pentru stil*, *Opere* II, p. 25; în lucrări de mai tirziu, *ib.*, p. 70).

¹⁷ Comp. la reprezentanții Școlii ardelenesc: *ethicesc*, *loghicesc*, *metafizicesc*, *moralicesc* etc., dar și: *practic*, *sferic*, *theoretic*.

¹⁸ În procesul de adaptare la sistemul morfologic românesc, adjectivele neologice, avînd în limbile respective acest sufix, au primit sufixul românesc mai vechi — *esc*. În Muntenia și Moldova, adjectivele românești în — *icesc* se explică și prin adjectivele corespunzătoare în — *uveckuû* din limba rusă.

¹⁹ Am adoptat în această expunere periodizarea dezvoltării stilului științific modern propusă de N. A. Ursu în *op. cit.* Evident că se pot fixa momente diferite în evoluția stilului științific modern din perioada de după 1860.

de creație științifică românească²⁰. În filologie, se impun lucrările lui B. P. Hasdeu.

În perioada anterioară se introduseseră numeroși termeni necesari unui stadiu de evoluție culturală și intelectuală modern. Fraza ciști-gase în claritate. După 1860, terminologia științifică se îmbogățește cu noi termeni. Sub influența diferitelor curente, tendințe care manifestau interes pentru problemele perfecționării limbii literare moderne, mai ales în al doilea și chiar în al treilea deceniu din a doua jumătate a secolului trecut sub influența tendințelor latinist-italieni-zante cultivate în școlile românești de toate gradele, în instituțiile de cultură, în presă, se impune și pentru stilul științific problema revizuirii și unificării normelor cu privire la aspectul termenilor din mai vechiul fond de neologisme sau cu privire la aspectul neologismelor în curs de incorporare. Așadar, după 1860 se intensifică procesul de unificare a normelor în adaptarea formei neologismelor după un model latino-romanic. În urma acestui proces de unificare, cele mai multe neologisme sînt întrebuițate cu forma consacrată azi. Există, însă, unele forme, caracteristice pentru perioada respectivă, care nu s-au impus.

3.1. Analizînd formele pe care le au neologismele într-un text științific de la 1860, *Despre cestia monastireasca. Disertațiune istorică, filosofică, juristică și politică* din partea juristconsultului G. Atanasiu „autorul mai multor opere în Ellinește“, București, 1860 (text scris cu alfabet de tranziție), am constatat caracterul lor eterogen: a) forme fonetice sau morfologice păstrate ulterior în norma literară actuală: *caracterul* (p. 15), *sentimentul general* (p. VI), *analogie* (p. VI), *obiectele* (p. 33), *guvernul* (p. 1), *membriu* (p. 8), *persoană morală* (p. 15), *pl. morale* (p. VI), *individual* (p. 6), *progresul* (p. 15), *vb. progresa* (p. 18), *justiție* (p. 16), *serviciu* (p. 12), *sistem* (p. 2), *capitala* (p. 1), *imperiu* (p. 1), *națiunile* (p. 2; la aceeași pag. însă și *nații*), *constituție* (p. 4), *ora* (p. 15), *atribui* (p. 4) etc.; b) forme fonetice sau morfologice existente și în stadiul anterior al limbii literare: *vițiului* (p. 18), *soțietăți* (p. VI, dar și *societăți* — p. 8), *sg. prințip*, *pl. prințipe* ale filosofiei (p. VI, dar și *sg. principiul* — p. 18, *pl. principiele* — p. 15), *product intelectual* (p. IV), *uvrajele* (p. III, dar și *unei operi* — p. IV), *esprimă*, *esistă*, *esemplu* (p. 18), *cualitatea*²¹ (p. 18), *consecuențe* (p. 9), *favorul* (p. V, dar și *favoare* — p. 6), *clasul* (p. V), *edificiurile* (p. 1), *discursele* (p. III), o masă de *individe* — *pl. neutru* — (p. 2), „*consideră cu rezon*“ (p. 18). Ultimul termen este relativ recent, intrat în limbă după 1830.

Autorul textului analizat folosește și calcul *cuvînt* „rațiune“, frecvent în texte din prima jumătate a secolului trecut: „nu va rezulta

²⁰ Totuși, credem că este puțin exagerată atitudinea de a fixa începuturile creației științifice românești abia după 1860. (Vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 155: „după 1860 începe etapa de creație științifică românească“.

²¹ După modelul latin.

după drept cuvînt“ (p. 22); calcul: proprietățile *mișcătoare*, proprietățile *nemișcătoare* (p. 6). Semnalăm aici sufixul cu care este format, adv. *treptelnicește* (p. 1. 23 etc.), frecvent în text; c) forme fonetice și morfologice specifice: *cestie* (dar și *kestiuni* — p. 43), *reșbel*²² (p. 21), numeroase substantive în *-iune*: *opiniune* (p. V, dar și *opinie* — p. VI), *venerațiune* (p. VI), *legislațiune* (p. 1), *educațiune* (p. 2), *eksepțiuni* (p. 2), *fonkțiunilor* (p. 18) etc.; *naturalmente* (p. 2); *preponderentă* (p. 33).

Sub raportul unificării normelor de pronunțare a cuvintelor din fondul vechi lexical observăm că textul prezintă constant unele forme regionale muntenești care nu s-au impus ulterior în limba literară: *daca*²³ (p. V, VII, 15), *tuturilor* (p. 2, 23), *așea* (p. V), *streinătate* (p. 24), *să-ți răspunz* (p. 14), *să rămîie* (p. 64). Formele iotacizate se extind și la neologisme: *să pretinză* (p. 10), *presupuind* (p. 23). De asemenea, nu s-au eliminat unele forme arhaice și populare: „Cine au produs acest fenomen“ (p. 10); „luminile se împrăstiea (p. 18), proprietățile cite era (p. 19); *lăcuiitorii* (p. 10, dar mai frecvent *locuitorii* — p. 8).

3.2. După 1860, stilul științific continuă să reflecte stadiul de evoluție a limbii literare încă neunitare, mai ales sub aspectul normelor ei de pronunțare și de adaptare morfologică a neologismelor. Nici Hasdeu²⁴ și nici Maiorescu²⁵ nu folosesc totdeauna cuvintele (vechi sau noi) cu aspectul fonetic sau morfologic de azi.

3.3. În jurul anului 1880, limba literară în stilul științific prezintă încă trăsături regional-populare sau forme ale neologismelor care nu s-au păstrat ulterior în limbă. Ilustrăm imaginea acestei situații prin analiza limbii unui text științific de la sfîrșitul deceniului al optulea din secolul trecut [*Studii economice* de A. D. Xenopol, Iași, 1879].

Textul prezintă multe trăsături regionale (unele cu caracter arhaic). În fonetică: *până* (p. 11); *cătră* (p. 12); *ceriu* (p. 12); *minile* (p. 10), *pîne* (p. 19); *peile* (p. 12), *perzătoare* (p. 19), *înferbîntată* (p. 22); *asemine* (p. 19); *înapoiete* (p. 48, dar și *înapoiate* — p. 48); la neologisme: *studiete* — p. 20); *să dee* (p. 11), *ie parte* (p. 11); *samă* (p. 35); *așăzeminte* (p. 2), *răpede* (p. 17), *boala cea ră* (p. 19); *magari* (p. 32), *au cumparat* (p. 14); *să videm* (p. 25); *gugoși* (p. 75) etc.²⁶.

²² Modificare în spirit latinist a termenului popular *război*. Autorul, deși de orientare latinistă, folosește formele vechi și populare ale vb. a fi la ind. pr.: *sîntem* (p. 18).

²³ Prepoziția *după* apare numai cu această formă (cu *-ă*, nu cu *-e*).

²⁴ Vezi unele particularități ale limbii în scrierile lui Hasdeu la *Mihaela Mancaș*, B. P. Hasdeu, în SILRI, sec. XIX, vol. II, p. 274 și urm.

²⁵ Pentru forma neologismelor în scrierile lui T. Maiorescu vezi G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în CILL, I, p. 198.

²⁶ Mai semnalăm, în legătură cu faptele fonetice, formele fluctuante: *străine* (p. 13), *streine* (p. 12); formele latinizante frecvente *sunt* (p. 10), *suntem* (p. 12, dar și *sîntem* pe aceeași pagină). Pentru verbele susceptibile de forme iotacizate, sînt folosite forme neiotacizate, păstrate ulterior în limba literară: *să ascundă* (p. 58).

În morfologie: *spectator a triumfului* (p. 47). Ca formă frecventă în limba literară din această perioadă și folosită constant în textul analizat, semnalăm genitiv-dativul în — *ei* la substantivele cu pluralul în — *i*: *limbēi* (p. 12), *creșterei* (p. 12), *întîmplărei* (p. 11) etc. sau la neologisme: *culturei* (p. 2), *picturei* (p. 2) etc. Cîteva forme arhaice: *însuși* această bogăție (p. 35), *luna lui octomvre* (p. 45). Vocabularul însumează cîteva cuvinte regionale: *poamă* „struguri“ (p. 45), *popușoi* „porumb“ (p. 30), *frînghii și șfară* (p. 31).

Neologismele grupează sub raportul adaptării lor fonetice și morfologice unele cuvinte cu forme care, ulterior, au fost definitiv eliminate: *viștiul* (p. 13, dar și *vicioasă* — p. 72); *punt* (p. 11); *articule* (p. 12); *basă* (p. 11); *productele* (p. 13); *consequența* (p. 144); *esploatarea* (p. 30); *oara* (p. 151); *plîntelor* (p. 37, dar mai frecvent *plantă*); multe substantive în *-iune*: *stagnațiune* (p. 15), *producțiunea* (p. 13), *circulațiunei* (p. 16), *pozițiunei* (p. 22, dar și *poziția* — p. 23), *populațiunei* (p. 22, dar și *populația* — p. 23 și chiar *poporație* — p. 91) etc.; *metalurile* (p. 17), *procesurile* (p. 51), *premiuri* (p. 49), *secoli* (p. 49); *aprețuită* (p. 16), *rezolvîndu-se* (p. 15); *fatalmente* (p. 31). Se mai folosesc unele calcuri: *clasa neatîrnată* (p. 20), *atîrnă* de la natură (p. 36). Unele nume de țări sînt folosite cu formă învechită: *Franția* (p. 10, dar și *Franța* — p. 15), *Svîțera* (p. 91), *Svedia* (p. 91), *Japon* (p. 14).

După formă, cuvîntul *Politehnicum* (înființarea unui *Politehnicum* — p. 71) pare neadaptat, deși aflăm, dintr-un citat reproduș în textul autorului [„*Polytechnicum, adică o universitate a industriilor*“], că termenul fusese folosit încă din 1862.

Cele mai multe cuvinte neologice au forma fonetică și morfologică de azi: *cifra* (p. 91), *societatea* (p. 131), *social* (p. 96), *artificială* (p. 37), *generală* (p. 99), *gîmnaziile* (p. 74), *comercianții* (p. 27), *chestiune* (p. 27), *calitatea* (p. 35), *echilibrul* (p. 36), *tratatului* (p. 150), *onoare* (p. 74), *valorile* (p. 41), *rațional* (p. 46), *există* (p. 42), *expusă* (p. 152), *exemplu* (p. 32), *imobile* (p. 150), *sistemul* (p. 33), *instrumente* (p. 41), *principii* (p. 43), *studiile* (p. 74) etc.

4. În concluzie, se poate aprecia că, deși stilul științific dispunea de un vocabular modern, totuși, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, în normele fonetice și gramaticale de utilizare a neologismelor se mai înregistrează numeroase forme fluctuante, unele explicabile printr-un proces de adaptare, altele prin tradiție literară sau ca fenomene specifice.

Numeroase forme regionale sau arhaice nu fuseseră încă eliminate din limba literară, care, și sub acest aspect, își continuă procesul de unificare și impunere a unei norme supradialectale.

Sub aspectul structurii lui stilistice, stilul științific tinde spre sobrietate și impune anumite restricții de expresie, delimitîndu-se astfel mai clar de vorbirea familiară, de stilul retoric sau publicistic.

BIBLIOGRAFIE

Pe lângă lucrările deja citate, mai menționăm: Iorgu Iordan, *Un dicționar de neologisme românești din anul 1862*, în SCL, I. (1950) fasc. 1, p. 57 și urm.; J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în SCL, V. (1954), fasc. 1—2, p. 31—43; G. Ivănescu și L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în SCȘt., (Filologie), VII. (1956), fasc. 2, p. 1 și urm.; I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, 1961, p. 51 și urm.; Teodora Cristea, *Dicționarele francezo-române și româno-franceze din prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Analele Univ. București, Seria Științe Sociale, Filologie*, an. X. (1961); Ion Gheție, *Glosare de neologisme la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în LR, X. (1961), nr. 6; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962; B. Cazacu, *Probleme ale studierii lexicului*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 69—83.

B. STILUL ADMINISTRATIV

1. Influența din afară, contactul cu civilizația apuseană se accentuează tot mai puternic după 1830, iar odată cu pătrunderea ideilor se răspîndesc și termenii noi în toate ramurile vieții moderne.

Limbajul administrativ, supus uneori influențelor directe ale unor texte oficiale străine, își înnoiește rapid terminologia, își modifică formulele — construcții tipice, de circulație generală în actele oficiale — adesea după model străin. Numărul neologismelor latino-romance înregistrează o creștere rapidă. Este fără îndoială că mulți termeni neologici intră în circulație generală prin unele documente administrative.

Studiul unor documente oficiale din prima jumătate a secolului al XIX-lea a pus în evidență atât persistența elementelor conservatoare în terminologia oficială, cât și tendința puternică de inovare și modernizare a limbajului juridic-administrativ¹.

2. Lupta de emancipare politică și socială din preajma Unirii și după Unire a constituit un moment determinant al accelerării ritmului de înnoire a limbajului administrativ în jurul anului 1860.

În cele ce urmează vom prezenta, în linii generale, procesul de unificare și modernizare a limbii din unele texte oficiale cu caracter juridic-administrativ din perioada menționată².

¹ Vezi Romulus Tudoran, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul sec. XIX*, în CILL, III, p. 103—136; Gh. Bulgăr, *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800—1820)*, *ibid.*, p. 75—102; *id.*, *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 167—195; Elena Șerban, *Observații asupra lexicului unor documente de la 1848*, în CILL, II, 1958, p. 115—133.

² I. *Legiuire pentru reorganizarea poliției capitalei și oșebit a portului Galaț, chibzuită de divanul obștesc și întărită de prea înălțatul domn Grigorie Alecsandru Ghica, Domn Țării Moldovei*, Iași, 1850; II. *Acte oficiale despre datoria visteriei a Prințipatului Moldovei*, culese în anul 1856, de N. Istrati, 1857; III. *Acte oficiale atingătoare de organizarea definitivă a Principatelor Unite Moldova și Valachia*. Ediție oficială, Iassi, 1858; IV. *Mesajul înălțimei sale prințului domnitor către Adunarea electivă a Moldovei la deschiderea sesiei anuale în 6 dekemvrie 1859*, Iassi, 1859; V. *Constituțiunea Principatelor-Unite ale României*; VI. *Comentariu al Codicilor României Alecsandru Ioan I.* de Alex. Crețescu, Consilier de stat. București, 1865. Pentru textul V, vom folosi abrevierea *Const.* Celelalte texte vor fi indicate prin anul apariției lor.

2.1. Lexicul. În toate textele menționate în notă se constată tendința de modernizare a vocabularului terminologic oficial, precum și a vocabularului cu circulație generală în limba literară. Totuși, compararea lor evidențiază ritmul rapid de pătrundere a neologismelor latino-romanice spre sfârșitul deceniului al șaselea, moment de o deosebită importanță și în crearea și fixarea terminologiei în limbajul oficial-administrativ.

2.1.1. Textul din 1850 păstrează multe cuvinte și expresii vechi și populare (unele au caracter regional): *uliță, glod, zoi, ogrăzi* (p. 32), *țadulă* (p. 52) etc.; numeroase calcuri: **siguritatea**³ *orașului* (p. 25), *Poliția atiră nemijlocit de Departamentul trebilor din năuntru* (p. 25), *cazurile de vină pipăită (Flagrant de lit)*⁴ (p. 26), *ăa este agiutat de un sfat polițienesc alcătuit de două mădulări*⁵ *numite de Domnul* (p. 38), *lucruri miscătoare* (p. 41), *reprezentării ne morale* (p. 45) etc.; termeni vechi și populari înlocuiți, ulterior, în uzul literar, prin neologisme: **îmbulzire** [în orașe] *de făcători de rele* (p. 25), **slobozenia** *cumunicațiilor* (p. 25), **sloboda umblare** (p. 27), dar și **slobodei țirculații**⁶ (p. 27), **deșărtarea**⁷ *sălii* (p. 27), **ordinul țercularii pedestrilor** (p. 27), *găzduiesc călătorii*⁸ și **feță**⁹ (p. 27); *oștirea*¹⁰ (p. 28), **slujbașilor Poliției** (p. 29), dar și **funcționerii**¹¹ *Poliției* (p. 29), **slujbi particulare** (p. 29), **oprirea facerii focurilor de artiștii** (p. 34) etc.

Vocabularul tradițional-popular, în parte, nu mai este întrebuințat în conformitate cu normele vorbirii populare. Prin posibilitatea de a exprima sensuri noi, de a intra în relații cu termeni noi, cuvintele vechi și populare devin elemente specifice ale unei structuri stilistice, alta decât cea a vorbirii populare.

Neologismele sînt frecvente. Particularitățile lor de adaptare fonetică și morfologică ilustrează un moment al procesului de modernizare care continuă, prin nesiguranța formelor, momentul de la începutul secolului al XIX-lea și pregătește, prin fixarea unor forme după modelul latino-romanice, pe cel următor.

Dublețele fonetice sau morfologice sînt numeroase. Pentru împrumuturile recente, ele se explică în general prin oscilări în rostirea și

³ Comp. forma *siguranție* (p. 26).

⁴ Indicația din paranteză apare în text. Comp. și *vinele (delecturi)*, p. 37, cu indicația corespondentului neologic, subliniind caracterul tehnic al termenului vechi, tot în text; *delictilor* (p. 25), crimă *flagrantă* (p. 52). Comp. *vina veghiată (flagrant delit)* (Const., p. 3). Indicația din paranteză apare în text.

⁵ *membu* (1858, p. 12).

⁶ Comp. *sloboda comunicație pe toate ulițele* (p. 45).

⁷ „*eliberarea*”.

⁸ Cu sinonimul *drumeț*: *biletul și pasaporturile DRUMETILOR* (p. 30).

⁹ Formă regională, pl. *fețe* (sg. *față*). Sinonimul neologic *persoană* (p. 27) este folosit mai frecvent.

¹⁰ Comp. *prin putere armată* (p. 28); Comp. *armie* (1858, p. 20); *armată* (1865, p. 136).

¹¹ Comp. *agenți a Poliției* (p. 47); *amploriații Poliției (Povățuri pentru sătenii Moldovei la tîmplare de holeră, Iașii, 1848, p. 9)*; *amploriaților civili* (1857, p. 38); *foncsiunerii statului (ib., p. 36), foncsiunerii (ib., p. 7)*.

scrierea lor, în încadrarea la un sistem de forme gramaticale; pentru primele împrumuturi, prin tendința de modificare a formei lor după modelul latin sau unul romanic. Cîteva ilustrări: *pasaporturi* (p. 29; 38), *pașaporturile* (p. 38); *funcționerii* (p. 26), *funcționarii* (p. 36); *să va raportui* (p. 51; 52), *vor raporta* (p. 36); „ramuri *gheneralice*“ (p. 25), „*generalul Așezămînt a Jandarmeriei*“ (p. 49), *reghistru* (p. 31), *registru* (p. 30).

În general, sînt conservate aspectele formale care indică pătrunderea unor neologisme romanice prin filieră rusă: *Prințipat*¹² (p. 53), *cașterierie* (p. 38), *sentențiile* (p. 25), *instanția* (p. 26), după modelul lor: *capitalie*¹³ (p. 25), dar și *capitala* (p. 38).

Apar frecvent pronunțări populare și regionale ale unor împrumuturi romanice, datorate mai ales modificării vocalelor neaccentuate ($e > i$, $o > u$): *comploatile* (p. 28), *în spițial* (p. 30), *catigorii* (p. 31), *trutuarului* (p. 32) sau a vocalelor anterioare după consoană dură: *trotuoară* (p. 33), *ofițări* — mai frecvent *ofițeri* — (p. 55), „*eczărțază funcțiile*“ (p. 38), *șă,*¹ — mai frecvent *șef* — (p. 37).

Multe neologisme sînt folosite cu forma consacrată în uzul limbii actuale: *calitate*¹⁴, *obiectelor*, *competentă* (p. 25), *dispozițiile* (p. 28), *raport*¹⁵, *proprietarilor* (p. 34), *contract* (p. 36), *secții* (p. 38), *salubritate* (p. 42), *cauzele* (p. 44), *planurile* (p. 46), *în contra guvernului* (p. 45), *punct* (p. 48) etc.

Sub aspectul straturilor lexicale care o compun, terminologia referitoare la organizarea statului (administrativă, juridică) și la instituțiile sale este neomogenă, alcătuită din termeni tradiționali și moderni. Terminologia tradițională este alcătuită din straturi lexicale diferite ca vechime și origine. Terminologia modernă, cu multe cuvinte romanice într-o formă nefixată sau ulterior învechită și eliminată, apare neunificată din acest unghi de vedere:

„**Dregătoria Poliției**¹⁶ să înparte în doaa ramuri gheneralice, întru înalta Poliție ce este putere cărmuitoare a Prințipatului și în obicinuita Poliție care este în orașul Iașii, **Agia și pe la țănuturi Ispravnicile**“ (p. 25—26); „**Poliția în orașul Iașii este încredințată unui șef... carele poartă titlul de Aga orașului, iar în ținuturi Ispravnicilor**“ (p. 37); „**Poliția are un director și o cașterierie**“ (p. 38); **secretariu** (p. 48); „**Aga și comisarii vor ecerța îndatoririle lor prin agiutoriu serjanților de oraș și a jandarmeriei capitaliei**“ (p. 38); **comisariat** (p. 50); „**privegherea unui epistat**¹⁷ numit de **Departamentul din lăuntru**“ (p. 38); „**a Logofătului din lăuntru și a celoralanți Ministri**“¹⁸ (p. 38); **Părcălăbia Galații** (p. 54); **Comitetul sănătății** (p. 31); **consulatelor** (p. 29); **leghislații** (p. 37); **administrațiile** (p. 27); **comandirul**¹⁹ (p. 54);

¹² *Principat* (1858, p. 1).

¹³ Forma se menține și în [1857], p. 17.

¹⁴ Comp. *cualități* (1859, p. 6); *calita* (1848, p. 10).

¹⁵ De la verbul *raporta* s-a format numele de agent *raportător* (1865, p. 158).

¹⁶ Comp. și termenul *miliție* (1857, p. 10).

¹⁷ termen de origine neogreacă de largă circulație.

¹⁸ Comp. *Ministru de Fincns vistiernicul Petrachi Mavroeni* (1857, p. 10).

¹⁹ rus. *comandir*.

„tot acest personal precum și toți cicalalți cinovnici²⁰ însemnați prin Statul mai sus țitat...” (p. 56); ofițerul din caraulă²¹ (p. 56); staroste asupra slugilor (p. 31); starostii corporațiilor (p. 42) etc.

În concluzie, se poate constata că, deși în ansamblul lexicului influența franceză este puternică, la jumătatea secolului al XIX-lea, în terminologia oficială se păstrează, alături de calcuri sau împrumuturi romanice propriu-zise, mulți termeni vechi sau curînd învechiți, care vor ieși din uz.

2.1.2. Documentele oficiale din deceniile 6 și 7 ilustrează un moment important al fixării terminologiei oficiale moderne. Dubletele neologismelor romanice sînt în general eliminate: dintre varianta orală și varianta scrisă a aceluiași termen de origine franceză se preferă, de obicei, ultima: *domisilul* (1850, p. 26), *domiciliu* (1865, p. 145); dintre forma învechită, adoptată după un model neromanic, și forma modernă, adoptată după un model latino-roman, se preferă ultima. Astfel, în împrumuturile romanice, se renunță la redarea grupurilor *c+e*, *i*, *g+e*, *i* prin *țe*, *ți*, respectiv prin *ghe*, *ghi*, adoptîndu-se, după pronunțarea italiană, formele cu *ce*, *ci*²², respectiv cu *ge*, *gi*.

Într-adevăr, în textul [1858], formele alternante de tipul *speșial* (p. 18) *special* (p. 8, 12, 14 etc.) sînt întîmplătoare, iar alternanța este net în favoarea ultimei forme. Sînt numeroase cuvintele care apar numai sub aspectul modern al pronunțării lor: *Principat* — *Principate* (p. 8, 10, 12, 14, 16 etc.), *centrale* (p. 8, 18 etc.), *principului* (p. 10), *proces-verbal* (p. 14) etc.

Orientarea, în adaptarea neologismelor, spre modelul latino-roman (mai ales italian), inclusiv spre modelul cuvintelor românești moștenite, mai puternică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea datorită și influenței diferitelor direcții ale latinismului, constituie un factor important în procesul de unificare a pronunțării vocabularului modern al limbii literare.

Începînd cu sfîrșitul deceniului al șaselea, în documentele oficiale²³ apar numeroase neologisme sub forma consacrată azi în limba literară: *tratatului general* (1858, p. 1), *imperiu* (*ib.*), *privilegiile speciale* (*ib.*),

²⁰ rus. *cinovnik* „funcționar”.

²¹ turc. *caraul* „sentinelă”.

²² Heliade motiva, încă înainte de 1840, această pronunțare și prin modelul unor cuvinte românești moștenite: „Înșușimea limbii noastre este ca pe *c* latinesc să-l pronunțăm *č* iar nu *ț*... Să nu așteptăm pronunția limbii latine, moartă de două mii de ani aproape, să o învățăm de la străini; noi să o învățăm de la noi și de la frații noștri. Noi zicem *pace*, *face*, *tace*, *începe*, *cetate*... Negreșit *princip* trebuie să zicem, *civilizat*, *pronuncie*, *cancelarii*... și nu imitînd pe nimeni. ci învățați chiar de la limba noastră” (*Opere*, II, p. 221, ed. D. Popovici).

²³ În [1865] sînt reproduse următoarele texte: *Codice civile*, Cartea I, art. 6—20, p. 143—146; *Legea din 31 martie 1864, pentru comune*; *Legea din 31 martie 1864, pentru consiliile județene*; *Legea Electorale din 2 iulie 1864*; *Codice de procedură criminală din 11 noiembrie 1864*; *Decret din 5 decembrie 1864, pentru recrutarea armatei* etc., p. 134—140 (texte scrise cu litere latine; elemente de ortografie etimologică).

francezilor (ib. p. 4), *stipulațiile* (ib.), *ambasadorul* (ib.), *Principatele Unite* (ib., p. 8), *puterea legislativă*, (ib.), *condițiile* (ib.), *magistratură* (ib., p. 10), luînd de bază aplicarea progresivă a principiului inamovibilității (ib., p. 10), *tributul anual* (ib.), *teritoriu* (ib.), *aplicabile* (ib.), *agenți* (ib.), *delicte* (ib.), *funcționari* (ib.), *provizoriu* (ib.), *act* (ib., p. 12), *lista civilă* (ib.), *vice-președinții* (ib.), *guvernează* (ib.), *președintele* (ib., p. 14), *ședințe* (ib.), *proiectele de lege* (ib.), *candidați* (ib., p. 16), *interes general* (ib., p. 18), *codul civil*, *acel criminal*, *de comerț* și *de procedură* (ib.), *compatibile* (ib.), *ficsarea cursului monetar* (ib.), *drepturi*²⁴ *politice* (ib., p. 22), *va publica* (ib.), *a forma* (ib., p. 20) etc.

În textul [1858], numărul neologismelor cu forme învechite este restrîns. Astfel, se conservă încă finala *-ie* în loc de *-ă* la cîteva substantive feminine de origine romanică, pătrunse prin filieră rusă: *armie* (p. 20), *sesie* (p. 12), *vacanție* (p. 10), *Franția* (p. 1). La împrumuturile recente, formele neconsolidate ulterioare de uzul literar sînt puține: *să dezolveze* (p. 12), *posedează*²⁵ (p. 8), *aprețui*²⁶ (p. 18), *constitua* (p. 8), *constituită* (p. 18), dar și *constituite* (p. 8), *îuștiție*²⁷ (p. 12), *soma*²⁸ (p. 10), *amandamentele*²⁹ (p. 18), *articule* (p. 24), *întrodus* (p. 16), *ministri*³⁰ (p. 10 etc.). Un procedeu de adaptare fonetică a neologismelor franceze specific secolului al XIX-lea este redarea lui *x* prin *s* (explicabilă mai ales printr-o tendință de „românizare“³¹, sprijinită adeseori și de modelul italian): *puterea executivă* (p. 8), *va fi exercitată* (p. 8), *exercițiu* (p. 10), *extraordinar* (p. 12), *există* (p. 20) etc.

Modernitatea textului [1858] constă nu numai în forma sub care se prezintă cele mai multe împrumuturi romanice, ci și în preferința pentru neologisme în locul sinonimelor vechi și populare: „*relațiile cu Înalta Poartă*“ (p. 8), „*garanția colectivă*“ (p. 8), *liber* (p. 8), venit *funciar* (de pămînt)³² (p. 12), *persoanele* (p. 16) etc. Totuși, sinonimul vechi și popular nu este definitiv înlăturat: „*mădulările Adunărei*“ (p. 16), alături de *membri* (p. 10, 12, 14, 16); *potrivit art. 36* (p. 14), alături de

²⁴ Forma *drept* este frecventă. Rar apare și forma mai veche *drit* (ib., p. 12), *drituri* (ib., p. 22).

²⁵ Sufixul *-ez* la indicativul și conjunctivul prezent al verbelor neologice asimilate la categoria verbelor de conj. I este frecvent în secolul al XIX-lea.

²⁶ Încadrat la conjugarea IV pe linia tradițională a verbelor de origine rusă sau provenite prin filieră rusă care corespund unor verbe rusești în *ovată*: *arestui* < rus. *arestovat* etc. Vezi Elena Șerban, *op. cit.*, p. 125.

²⁷ Comp. întrebarea pe care și-o pune Heliade: „cum trebuie rostit pe limba noastră *j*, ca *i* sau ca *j* sau ca *ğ*? adică zicerile *judicu*, *jur*, *juratu*, cum trebuie citite rumânește: *iudicū*, *iurū*, *iuratū* sau *judicū*, *jur*, *juratū*, sau *giudicū*, *giurū*, *giuratū*? sau să facem excepții și reguli lui *j* ca și lui *ğ*, adică înainte de *i* și *e* să se citească *i*, și înainte de *a*, *o*, *u* ca *j* sau *ğ*? — Cum se vor deslega aceste întrebări nu știu...“ (*op. cit.*, p. 226).

²⁸ fr. *somme*.

²⁹ fr. *amendements*

³⁰ Comp. *miniștri* (1857, p. 11).

³¹ Cf. I. H. Rădulescu: „Zicerile latinești ce se încep cu prepoziția *ex* la rumânește în loc de *ex* rămîne numai *s*, cum în loc de *exponere* zicem *spunere*, în loc de *exmens* zicem *smintit*, *stîmpăr* ș. c. l., pentru care și zicerile *expediție*, *excadron*, *excadră* trebuie a se zice *espediție*, *espeditor*, *scadron*, *scadră*“ (*op. cit.*, p. 211).

³² Explicația apare în text.

„conform bugetului“ (p. 14), „conform cu art. 22“ (p. 8); „în marginile³³ stipulate prin *invoirea*³⁴ puterilor garante“ (p. 8), *inaintire*³⁵ (p. 8). *neatirnași* (p. 10) etc. Nu lipsesc nici termenii specifici vechii terminologii administrative: *hاتیșerif*, *caimacamî*, *caimacamie*; acesta din urmă, termen explicativ pe lângă *comisie interimară* (p. 22).

Modernitatea textului [1865] este, de asemenea, evidentă, sub același aspect: a) preferința pentru împrumutul românesc propriu-zis; b) forma neologismelor.

— În ceea ce privește primul aspect, ar fi de observat că, deși puțini, termenii vechii terminologii nu sînt absenți: „*mădular* al asociațiunii române“ (p. 133), alături de *memburu*; „*mădular* al *puterii cîrmuitoare*“ (p. 133), alături de *gubern* (p. 143); puterea care cîrmuiește România“ (p. 133); „*cătîmea* drepturilor“ (p. 132); „drept de a fi *dregătoriu*“ (p. 133), *nevîrstnicii* (p. 141), alături de *minorii* (p. 134), *vîrstnic* (p. 142), alături de *majori* (p. 144) și *majoritate* „*vîrstnicie*“ (p. 144). Calcurile de structură sînt rare. Rețin, prin frecvența lor, calcurile (parțiale sau totale), cu prefixul negativ *ne-*: *necapacitate* (p. 136). *necapabile* (p. 148), *necompatibili*, *necompatibilitate* (p. 138), „proprietăți *nemișcătoare*“, „dacă ar avea un *nemișcător*“ (p. 140), dar și „nu va avea *immobili*“ (p. 145). Caracteristică este prezența neologismului tehnic, prin care se fixează terminologia juridico-administrativă modernă³⁶: *calitate* (p. 143), *condițiuni* „împrejurări“ (p. 144, art. 8), „formalități“ (p. 144, art. 9), „stare“ (p. 146, art. 19)³⁷, *naturaliza*, *naturalizațiune*³⁸ „împămintenire, cîștigarea calității de pămîntean într-o țară străină“ (p. 145), *promulgare* (p. 144), *cauțiune*³⁹ (p. 145), *obligațiuni contractate* (p. 145), *inițiativă* (p. 145), *suplică* (p. 145), „*opiniunea* Consiliului de Stat“ (p. 145), *stagiu* (p. 145), *serviciu* (p. 145), *autorizațiune* (p. 146), *permisiune* (p. 146), *decretul* (p. 145), *formalitățile* (p. 144), *individ* (p. 144), *reședință* (p. 144), *domiciliu* (p. 145), *stabilimente de comerț* (p. 145), *rezulta* (p. 145), *esercită* (p. 145), *declarînd* (p. 146), *pronunțate* (p. 146), *reclama* (p. 144) și *reclamant* (e) (p. 145), *depinde* (p. 143) etc.

— În adaptarea morfologică a neologismelor romanice se manifestă o tendință latinizantă sau italianizantă.

Terminația *-iune* în loc de *-ie*⁴⁰: *introduciune* (p. 132), *condițiuni* (p. 134), *obligațiuni* (p. 144), *distincțiunile* (p. 146) etc.

Desinența de sg. *-e*. pl. *-i* în flexiunea unor substantive feminine: *clasea*⁴¹ vacante (p. 139); a cincea *clase* (p. 135).

³³ pentru *limite* (fr. *limites*).

³⁴ pentru *acord* (fr. *accord*).

³⁵ pentru *avansare*, *avans* (fr. *avancement*).

³⁶ Limităm exemplificările la textul *Codicelui civile*. Vezi și unele exemple de mai sus.

³⁷ Precizarea celor trei semnificații aparține comentatorului *Codicelui civile*.

³⁸ fr. *naturaliser*, *naturalisation*. Termenii erau cunoscuți și în legislația regulamentară.

³⁹ Pentru termenul mai vechi *chezășie*. Vezi explicația în comentariul de la p. 151.

⁴⁰ În textul [1858] apare numai terminația *-ie*: *capitulațiilor* (p. 8), *relațiile* (ib.), *convenția* (ib.), *condițiile* (ib.), *funcțiile* (p. 12), *deliberațiilor* (ib.), *administrației* (ib.) etc.

⁴¹ it. fem. *classe* (fr. scris. *classe*).

Desinența de pl. *-e* (pronunțat *i*?) la substantive neutre cu singularul în *-iu*: *serviciu* (p. 134), *servicie*⁴² (p. 145), *studie* (p. 135), *consiliu* (p. 134), *consiliurile* și *consiliile* (p. 135), *seminariu*, *seminarie* (p. 137).

Desinența sg. *-e*: (*al*)*e*, (*il*)*e*, (*ant*)*e*, (*ent*)*e*, pl. *-i*: drepturi *civili* (p. 133), invențiuni *utili* (p. 145), consiliul *comunale* (p. 142), consiliile *comunali* (p. 133), Adunarea *generale* (p. 133), legi *speciali* (p. 134), legea *criminală* (p. 146), procedură *criminală* (p. 137) etc.; pedeapsă *infamante* (p. 139), străinul *reclamante* (p. 145), valoare *suficiente* (p. 145). *servicie importante* (p. 145), loc *vacante* (p. 139) etc.

În urma acestei analize rezultă că unele neologisme, folosite și în terminologia juridico-administrativă modernă din deceniul 7 al secolului trecut, au o formă morfologică diferită de cea de azi.

2.2. Structura gramaticală. Nevoia de precizie explică tendința utilizării unor mijloace specifice de exprimare a raporturilor sintactice. Această tendință se reflectă în procesul de înnoire a elementelor conjuncționale sau prepoziționale cu formații analitice⁴³ — conjuncții sau prepoziții compuse, locuțiuni conjuncționale sau prepoziționale.

Astfel, contribuind la claritatea propoziției, prepoziția compusă *de către*, construită cu un complement de agent, are o frecvență surprinzător de ridicată în actele oficiale din secolul al XIX-lea⁴⁴: „ce s-ar descoperi *de către* însărcinării din partea Poliției“ (1848, p. 11); „*De către* Comitetul Sănătății, să se facă cunoscut tuturor spișerilor din Prințipat“ (*ib.*, p. 12) etc.; „o somară cercetare făcută *de către* Poliție“ (1850, p. 25); „va fi poroncită *de către* instanția competentă“ (*ib.*, p. 26), „va mai fi agiutat *de către* răspectivij comisari“ (*ib.*, p. 43) etc.; „Puterea legislativă va fi exercitată colectiv *de către* Domn, *de către* Adunare și *de către* Comisia centrală“ (1858, p. 8). „vor fi pregătite *de către* Comisia centrală și votate *de către* Adunări“ (*ib.*, p. 8) etc.; „contribuțiunile plătite *de către* minori“ (1865, p. 134), „salariul privat sau plătit *de către* stat“ (*ib.*, p. 136) etc.

Raporturile sintactice se precizează adeseori prin formații analitice — unele devenite locuțiuni prepoziționale sau conjuncționale — în componența cărora intră un neologism (*cauză*, *caz*, *moment*): *pentru cauză că* (1850, p. 51), *din cauză că* (1857, p. 8); „*în caz de*⁴⁵ ghețuș“ (1850, p. 39), „*la caz de vacanție*“, comp. și „*la caz când*⁴⁶ imunitățile Principatelor vor fi violate“ (1858, p. 10); *în momentul când* (1857, p. 11); „*relativ la* compunerea Senatului“ (1865, p. 135).

⁴² comp. *serviciile* (1858, p. 14).

⁴³ Adesea au echivalente simple, dar nespecifice: de ex. *de*, față de prepoziția compusă *de către*, construită cu un complement de agent.

⁴⁴ Aceeași construcție își menține frecvența ridicată și în stilul oficial administrativ actual. Vezi Paula Diaconescu, *Exprimarea complementului de agent în limba română*, în LR, VIII (1959), nr. 2, p. 3—18.

⁴⁵ fr. *en cas de*...

⁴⁶ Un echivalent al francezului *lorsque*.

Modernizarea construcțiilor se manifestă și printr-un proces de eliminare treptată a unor prepoziții (sau conjuncții) învechite sau prin limitarea⁴⁷ întrebuințării altora :

„dispoziția hotărîită *întru* această“ (1848, p. 11) ; „*spre* a chibzui după împrejurări“ (*ib.*, p. 11), „*spre* a să pune o stavilă la abuzurile de astăzi“ (1850, p. 31), „el va cerceta manualul ce dă *cătră* Poliție“ (*ib.*, p. 31), „este învinovățit *cătră* Consu-
lulul respectiv“ (*ib.*, p. 55), „nemulțumirea *despre* purtarea slugii“ (*ib.*, p. 31) etc. Prepozițiile *întru*, *spre*⁴⁸, *la*, *cătră*. *despre*, în construcții de felul celor indicate, fac loc altor prepoziții sau altor forme moderne⁴⁹, fixate în uzul literar.

Mai ales după 1850, înnoirea lexicului și a formulelor, unificarea formelor se conjugă cu claritatea și simplitatea construcțiilor, totdeauna în funcție de relatarea concisă a unor fapte, de emiterea mai ales a unor ordine și hotărîri etc.

2.3. Concluzii. Din prezentarea unor aspecte ale modernizării limbii documentelor oficiale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, reținem câteva trăsături de ansamblu.

Primele două decenii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea constituie o perioadă istorică importantă în fixarea stilului oficial-administrativ al limbii literare moderne.

Deși se constată o masivă înnoire în toate sectoarele vieții sociale, forme ale vechii organizări de stat se mai mențin și după Unirea Principatelor. Este, așadar, explicabil de ce alături de cuvinte nou introduse în limbă, denumind aspecte ale unei organizări moderne, se mai păstrează și unele cuvinte din vechea terminologie.

Fondul de termeni tehnici, precum și cel de cuvinte cu largă circulație în limba literară se fixează prin utilizarea a numeroase neologisme și prin eliminarea treptată a unor sinonime vechi și populare (*persoană*, *funcționar*, *special*, *a interzice* etc. sînt mult mai frecvente decît sinonimele : *față*, *slujbaş*, *inadins*, *a pune stavilă* etc.) Mai ales spre sfîrșitul deceniului al șaselea și începutul celui următor se accentuează preferința pentru adoptarea formei neologismelor după un model *latino-romanic*. Forma mai veche a împrumuturilor romanice prin filieră rusă s-a conservat mai bine în Moldova unde, datorită vecinătății teritoriale, influența rusească a fost mai persistentă. Aspectul fonetic al unor neologisme romanice adoptat după modelul celor pătrunse mai de timpuriu prin filieră rusă și cu circulație mai largă precum și aspectul fonetic al altor neologisme care indică pătrunderea lor în limba română pe cale orală ilustrează o tendință „populară“, mai accentuată în Moldova, în adaptarea formei neologismelor. Aceeași tendință se mani-

⁴⁷ Comp. și procesul invers de lărgire a sferei de întrebuințare a unor prepoziții : „Spre a putea fi ales *de* membru“ (1865, p. 135).

⁴⁸ Prepozițiile *întru* și *spre* introduc frecvent un complement circumstanțial de scop în textele [1848] și [1850].

⁴⁹ De ex. dativul în locul unei construcții prepoziționale.

festă mai cu seamă tot în documente din Moldova ([1848], [1850]) și prin aspectul fonetic regional al unor neologisme.

Elemente ale terminologiei privitoare la organizarea politică, la ierarhia socială, provenite din slavă mai persistă și în primele decenii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De asemenea, există puține cuvinte turcești sau neogrecești, care mai păstrează un caracter oficial, cel puțin în actele publice de la jumătatea secolului al XIX-lea.

Datorită faptului că stilul oficial-administrativ are mai mică libertate de exprimare decât toate celelalte stiluri funcționale ale limbii, perfecționarea în sintaxă rezidă în primul rînd în eliminarea perifrazelor, a prepozițiilor și conjuncțiilor învechite, în utilizarea unor unități sintactice mai bine încheiate, cu ajutorul unor elemente introductive specifice.

Întrucît o variantă stilistică a limbii este marcată în primul rînd prin vocabular și construcție, constatările făcute cu privire la vocabularul și sintaxa unor documente de la jumătatea secolului al XIX-lea sînt concludente pentru a putea afirma că stilul administrativ și-a perfectat forma modernă mai ales după mijlocul secolului al XIX-lea. Constatări privitoare la unificarea formelor fonetice și gramaticale ale vocabularului tradițional pot întări această afirmație. În acest sens, este semnificativ documentul [1858] din Moldova, în care se înregistrează frecvent, alături de forma caracteristică graiului moldovean, forma muntenească care se va impune ca normă unică a limbii literare : *samă* (p. 8), *seamă* (p. 12); *deosăbitele* (p. 14), *deosebite* (p. 14); *vor pute* fi provocate (p. 12), *se va putea* rosti (p. 12); *a lor agenți* (p. 12), *act al Domnului* (p. 12) etc. În comparație cu cele din Moldova, documentele din Muntenia prezintă în general forme consacrate mai tîrziu ca norme ale limbii literare : *de către* (Munt., 1865, p. 134), în raport cu *de cătră* (Mold., 1858, p. 12), *deosebite* (Munt., 1865, p. 134), *drepturi* (Munt., 1865, p. 133) și, în Mold., [1858], *dritul* (p. 12), *drept* (p. 14) etc. În stilul oficial al actelor din [1865] conjuncția *dacă* (p. 135 etc.) nu apare sub forma *daca*, înregistrată la unii scriitori munteni, iar prepoziția *dură* nu apare sub forma *duře*, folosită accidental (p. 135) doar în vorbirea comentatorului *Codicelei civile*.

C. STILUL PUBLICISTIC

1. Presa, ca mijloc de difuzare a ideilor din domeniul culturii, științei, de relatare a știrilor interne sau externe, contribuie la răspîndirea lexicului modern, la fixarea unor norme gramaticale capabile să realizeze exprimarea cît mai exactă a ideilor din cele mai variate domenii de activitate.

Datorită conținutului ei variat și unei mai mari receptivități la inovație, încă de la începuturile ei, presa a constituit instrumentul important în procesul de introducere a termenilor noi, precum și în acțiunea de perfectionare, sub aspectul corectitudinii, a normelor limbii literare din secolul al XIX-lea. Pe de altă parte, datorită circulației și influenței imediate asupra cititorilor, dat fiind și prestigiul redactorilor ei (în general scriitori, oameni de știință și cultură, profesori cu renume), presa din secolul al XIX-lea a contribuit la impunerea, la respectarea unui model de normă scrisă, considerată ca literară, grăbind procesul de unificare a limbii scrise literare, prin renunțare treptată la elementele regional-populare.

Limbajul artistic presupune selectare conștientă a faptelor de limbă peste uzul curent al limbii literare. De aceea, aici, utilizarea regionalismelor sau arhaismelor poate fi determinată de necesitatea creării unui efect artistic. În stilul publicistic, ca și în stilul științific sau administrativ, arhaismele și regionalismele reflectă, de regulă, caracteristici generale ale unui anumit stadiu de evoluție a limbii literare curente. De aceea, alături de limba stilului științific și de limba stilului administrativ, limba presei este pertinentă pentru cunoașterea uzului curent al limbii literare într-o anumită etapă a dezvoltării ei.

Ținînd seamă de precizările de mai sus, trecem la descrierea normelor limbii literare în secolul al XIX-lea, așa cum se reflectă ele în limba presei mai ales pînă în jurul anului 1860, moment pentru care s-au constatat deosebiri importante în evoluția stilului publicistic de la o regiune la altă regiune.

2. Pentru secolul al XIX-lea, limba presei precum și particularitățile unor structuri stilistice ale stilului publicistic au fost cercetate în două etape caracteristice fixării unei exprimări moderne în limbajul

publicistic : prima perioadă cuprinsă între anii 1829 și 1860, a doua, între anii 1860—1900¹. Întrucît prima perioadă se caracterizează în mai mare măsură prin condiții specifice determinînd deosebiri de evoluție a stilului publicistic după regiunile (Transilvania, Muntenia și Moldova) în care apăreau gazetele periodice românești², cercetările asupra limbii presei au avut în vedere mai ales această perioadă³.

Încă din primul deceniu al apariției presei românești⁴ (1829—1840), datorită în primul rînd și rolului de îndrumători pe care l-au avut Heliade în Muntenia, Asachi în Moldova, Barițiu în Transilvania, gazetele periodice sînt dominate de spiritul înnoirii și al cultivării limbii.

În jurul anului 1840, abstracție făcînd de ezitățile generale din limba scrisă a epocii, limbajul publicistic reflectă o normă literară cu lexic variat; cu construcții gramaticale mai simple și mai clare prin utilizarea unor mijloace specifice de exprimare a raporturilor sintactice. Limba ziarelor de la 1848 (*Pruncul român*, *Popolul suveran*, *Gazeta de Transilvania*) se remarcă prin caracterul modern al structurii frazelor și al vocabularului⁵. Deși după 1860 se constată un progres evident în impunerea unor norme unice, fonetice și gramaticale, totuși limba presei mai păstrează unele aspecte regionale, alături de trăsături specifice în adeptarea neologismelor, sub influența unor tendințe latinizante sau italianizante, pînă la 1880 și chiar după această dată⁶. Pentru această perioadă, elementele regionale în stilul publicistic au fost explicate, pe bună dreptate, „prin apartenența locală a autorului și prin nesiguranța uzului, supus încă unor oscilații regionale”⁷. S-a remarcat faptul că „aceste elemente regionale, concurate puternic de variantele pe care le impune uzul literar, sînt în descreștere și de aceea nu vor mai stîrni polemici pasionante în presă, așa cum s-a întîmplat în prima jumătate a secolului, cînd regionalismele constituiau una din cele mai importante piedici în realizarea unității literare. În schimb, tendințele latiniste, italianiste sau pumniste vor solicita, în această perioadă, verva lui Eminescu sau Caragiale”⁸.

¹ Cf. Al. Andriescu, *Limba și stilul presei românești în perioada 1829—1860*, în AF XV (1964), p. 49—75; *id.*, *Dezvoltarea stilului publicistic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 199—253.

² Cf. A. Andriescu, SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 199—200.

³ Vezi, de ex., G. h. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în CILL, sec. XIX, vol. II, p. 75 și urm.; Livia Popescu, *Observații asupra limbii și stilului presei progresiste de la 1848*, în St UBB, 1961, nr. 2, p. 27—36; G. h. Chivu, *Elemente regionale în limba periodicelor muntene din secolul al XIX-lea*, în LR, XII, nr. 4, 1972, p. 293—306. (Sînt cercetate cîteva dintre periodicele muntenești de mare influență din anii 1830—1895).

⁴ Vezi N. Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916*, București, 1922.

⁵ Cf. Livia Popescu, *op. cit.*

⁶ Am constatat aceeași situație și cu privire la normele stilului științific sau ale celui administrativ. Limba presei, ca și cea din texte științifice sau din documente administrative reflectă, așadar, caracteristici generale ale limbii literare într-un anumit stadiu al evoluției ei.

⁷ Cf. Al. Andriescu, SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 204.

⁸ *Id.*, *ib.*, p. 204.

În cele ce urmează ne vom ocupa de aspectele generale ale modernizării lexicului, precum și de trăsăturile generale ale procesului de impunere a unei norme unice supradialectale în limba presei din secolul al XIX-lea.

2.1. În primele periodice (*Curierul românesc*, *Albina românească*, *Gazeta de Transilvania*), sub aspectul originii cuvintelor, straturile vocabularului sînt dintre cele mai variate. În *Curierul românesc* sau în *Albina românească* alături de slavonisme, turcisme și grecisme, dintre care unele deja înlocuite, judecînd după sinonimele lor neologice pe care le explică, prin procedeul cunoscut al glosării în text⁹, apar numeroase cuvinte de origine romanică (unele prin intermediul limbii ruse). Caracterul regional al *Gazetei de Transilvania* rezidă și în unele împrumuturi din germană, maghiară și latină. De ex. cu circulație limitată în Ardeal este neologismul *testimoniu* (în G. Tr.) „certificat“. Un strat important al vocabularului specific primelor periodice românești îl reprezintă, prin sensurile lor noi, și unele cuvinte din fondul vechi popular al limbii, la care, într-o perioadă a începuturilor de „familiarizare“ cu termenii neologici, se apela frecvent, mai ales cu prilejul publicării a numeroase articole de popularizare a științei sau al redactării unor „noutăți“ din cele mai variate domenii, pentru a exprima noțiuni noi, adesea prin procedeul de traducere a termenilor străini corespunzători.

În primul deceniu, în presa românească se reflectă numeroase fluctuații în ceea ce privește aspectul de adaptare a neologismelor. Pronunții diferite ale aceluiași cuvînt pot apărea în interiorul unei singure fraze: „Generalul Krasovski mai multe împiedecări a avut să întîmpine: Coloana *gheneralului* acestuia avînd să facă mai mult drum...“ (C R, 1829, nr. 11).

În general, apar două categorii de variante fonetice pentru același cuvînt.

A. O categorie este reprezentată de variante care apar firesc, pentru cuvinte foarte recent împrumutate, într-un proces de lentă adaptare în care se reflectă, spre exemplu, cînd forma scrisă, cînd forma orală a aceluiași termen împrumutat dintr-o limbă în care pronunția și grafia nu corespund totdeauna sau, în cazul unui termen cu etimologie multiplă, împrumutat, de obicei, dar nu obligatoriu, în perioade succesive și în regiuni diferite, din mai multe limbi, se reflectă aspectul cuvîntului din limba de unde a fost împrumutat. Un exemplu pentru prima situație: *amandementului* (C R, 1831, p. 90), *amendmentul* (*ib.*, 1831, p. 109) și *amandementuri* (*ib.*, 1831, p. 89), comp. fr. *amendement*. Un exemplu pentru a doua situație: *medeținul* (C R, 1831, p. 300) și *medic* (*ib.*, 1840, p. 30). S-ar putea ca pentru unele variante fonetice din ultima situație să avem pur și simplu a face cu o readaptare după model latin sau italian a unor neologisme

⁹ Cîteva exemple reproduse după Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 92, din *Curierul românesc*, 1829: *abuzuri* (*catahrisuri*), *civilitate* (*politisire*), *testament* (*adiată*).

Pentru gazetele menționate vom folosi în text următoarele abrevieri: C. R. = *Curierul românesc*; A. R. = *Albina românească*; G. Tr. = *Gazeta de Transilvania*.

de proveniență franceză : *solenelă* (C R, 1834, p. 341), *solemnele* ocazii (C R, 1842, p. 285).

B. A doua categorie de variante fonetice pentru același cuvânt, mai importantă pentru evoluția normelor limbii literare, se explică printr-un proces de readaptare fonetică, de ex. după pronunția franceză sau italiană, a unor neologisme dintr-un strat mai vechi de împrumuturi romanice prin intermediul altor limbi (germană, rusă, neogreacă) sau a neologismelor care deși direct împrumutate dintr-o limbă romanică, au fost adaptate după modelul de pronunțare al primelor : *gheneral și general* ; *soțietate* (C R, 1829, p. 191 ; 1836 ; p. 240 etc.) și *societății* filarmonice (C R, 1836, p. 237), *societate* americană de pace (*ib.*, 1846, p. 104). Până prin anul 1840, și chiar după această dată, formele moderne (mai ales cele cu *ce, ci, pentru țe, ți*) apar rar și în C R.

Deși reflectă un lexic bogat în neologisme, unele recent introduse, totuși presa din Moldova din jurul anului 1840 rămâne mai conservatoare decât cea din Muntenia, și în ceea ce privește păstrarea unui aspect învechit al neologismelor romanice. Faptul este surprinzător, cu atât mai mult cu cât el ne întâmpină și în acele gazete care publicau același text pe două coloane, în franceză și în română, ca de ex. *Le glaneur moldo-valaque. Journal scientifique, littéraire et industriel. Spicuiorul moldo-român. Jurnal științific, literar și industrial*, nr. 1, Iași, 1841.

➤ Astfel, jurnalul menționat, cu vocabular și construcții influențate de limba franceză, păstrează multe fapte lingvistice explicabile prin factorul tradiție, printre care și folosirea frecventă a unor neologisme cu forme învechite, ca : *epohe* (p. 13), *chentrul* (p. 4, 16), *analoghii* (p. 14), *Arheologhiei* (art. program, pentru care paginile nu sînt numerotate), *gheneral* (p. 31) și *gheneralnic* (p. 28), *gheneralnice* (*ib.*, 59), *gheneralnicei* (p. 95), descoperiri științelnice (p. 104) ; *provinții, țivilizație, limba franțeză* (art. program), *soțiale* (p. 13), *soțialitate* (pentru fr. *sociabilité*) (p. 93), *prințipal* (p. 16), *prințipatul* (p. 25), *profesurilor* (p. 25) etc., paralel cu formele moderne, care apar mai rar : *caracterul* (p. 13), *general* (p. 13), *genia* și *geniul* (p. 15), *civilizații* (p. 4, 16), *central* (p. 25), *poetice* (p. 15). Pentru termenii recent împrumutați, comp. *simplicitate* (p. 14), *antropofagia* (p. 13), *raportul oficial* (p. 40) etc.

➤ Forme fonetice învechite se conjugă cu forme morfologice, ulterior învechite și eliminate din uz : *ecșperienție* (p. 15), *capitalia* (p. 26), *acțiile* (p. 93). Substantive neologice care și-au schimbat ulterior genul : *metoduri* (art. program), *sistema* (p. 16), *rola* (p. 93). Substantive neutre cu pluralul în *-uri* : *profesurilor* (p. 25), *staturile* (p. 25), *tribunalelor* (p. 25), *elementuri* (p. 16) și *elementele* (p. 3). Verbe care și-au schimbat ulterior conjugarea : *a favori* (p. 24), *favorește* (p. 13). Până la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor apar oscilații în fixarea formelor de gen ale unor neologisme, precum și în fixarea formelor de plural ale neologismelor încadrate la genul neutru. Exemple numeroase arată preferința pentru desinența *-uri*¹⁰.

¹⁰ Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 215.

Forme învechite ale unor neologisme, calcuri (de ex. *înainte mergătoare*, textul fr. *précurseur*, p. 15; *dare înapoi*, textul fr. *décadence*, p. 15 etc.), cuvinte vechi populare cu sensuri noi (de ex. *sborul închipuirii*, p. 15 „elanul imaginației“) contrastează cu cuvinte recent împrumutate*, ulterior consacrate în limbă, cu unele franțuzisme ulterior eliminate definitiv din limbă (de ex. *rediguit*, fr. *redigé*) ori limitate la uzul limbii vorbite (de ex. *amoretz*, textul fr. *amant*, p. 54, *madama R...* cucoană de rangul întâi, p. 121, gen.-dat. *madamei*, p. 86) sau cu neologisme ale căror forme după model francez au fost ulterior modificate (*sujete, individuale*, textul fr. *les individus* p. 15).

Cuvîntul vechi *năravuri* apare și sub forma modernă „*moravurile sălbatice a popoarelor varvare*“, textul fr. *les moeurs*, p. 14, sub influența cuvintelor: *moralurilor*, textul fr. *des moeurs*, p. 13, *moralului*, textul fr. *la morale*, p. 14, *morale* (adj.). textul fr. *morales*, p. 15. Așadar, forma *moravurile* nu trebuie explicată exclusiv printr-o modificare artificială latinizantă care s-a impus apoi în limbă.

După 1850, mai ales în deceniile șapte și opt, și limba presei înregistrează, sub influența tendințelor latinizante sau italianizante, fenomene specifice în adaptarea neologismelor¹¹, fenomene pe care le-am înregistrat și pentru stilul științific sau administrativ.

2.2. În epoca modernă se intensifică procesul de constituire a normelor unei limbi literare unitare. Școala ardeleană deschisese calea spre formarea unei limbi literare moderne unitare prin „consensul“ oamenilor de cultură, idee care s-a răspândit începînd cu deceniul al IV-lea al secolului trecut în toate provinciile românești. Criteriul latinității alimentează ideea selectării unor cuvinte, forme regionale și a eliminării altora, implicit ideea afirmării dreptului tuturor graiurilor la constituirea unei limbi literare unitare. Criteriul clasicității (latinității) în alegerea formelor din orice provincie românească pentru a realiza o limbă literară comună constituie criteriul de bază al cultivării limbii mai ales după 1840. În Muntenia, Heliade își întemeiază ideea unificării limbii literare pe acest principiu. Pentru a se cultiva limba, trebuie — spune el — „*să i se aleagă ce este bun și clasic din orice provincie românească*“. Astfel, pentru scriitorul munten, „*limba românească nu este numai aceasta ce o vorbim noi Bucureștenii aci; am zis că dumneata vorbești: pă, dă și altele... și apoi scrii ca oltenii și alții pe, de*“. Heliade recunoaște că mold. *ame-*

* Comp. numeroșii termeni glosați: *cauză* (pricină), p. 2, *molecula* (părticică), p. 4, *rahitice* (gheboase), p. 16, ținuturile cele *pitoresce* (plăcute), p. 38, forme *ecsterne* (dinafară), p. 43, cîntecele *naziliare* (pe nas), p. 42, *minieri* (băeași, aerarii), p. 48, *minele* (băile), p. 65, *veterani* (soldați bătrîni), p. 72, *martir* (mucenic), p. 78, *himerele* (închipuiri zădărnice), p. 91, *paradis* (rai), p. 91, *control* (cercetare), p. 95, *banal* (de rînd), p. 97, *fer brut* (nelucrat), p. 106, *spirală* (linie covăiată), p. 107, *suplică* (jalobă), p. 120 etc.

¹¹ Pentru exemple, vezi A. I. Andriescu, *op. cit.*, p. 210—213; 216—218.

nințare (față de munt. *amerințare*) „este mai bun, ca mai aproape de lat. *minacciare*“. Cu toate acestea, recomandările lui nu sînt transpuse imediat în practica scrisului, poate și pentru a nu „scandaliza“ spiritele prea conservatoare. Heliade întrebuițează formele *pă* și *dă* care devin mai rare în C R abia după 1840. Formele subst. *amerințare*, vb. *amerință* apar constant în C R și după 1840.

Chiar dacă, teoretic cel puțin, criteriul purității în alegerea formelor pentru constituirea unei limbi literare este adoptat în toate provinciile românești (de ex. de Heliade în Muntenia, de Asachi în Moldova, de Cipariu în Ardeal), el nu putea constitui singur criteriul unificării limbii și, uneori, dată fiind evoluția specifică a formelor românești sau considerînd criteriul circulației lor, nici cel mai indicat. De aceea eliminarea unor particularități specifice diferitelor graiuri și impunerea altora, care să fie considerate drept normă literară comună, constituie un proces lent și contradictoriu, manifestîndu-se ca atare în limba scrisă pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Vom urmări procesul de unificare a limbii literare în limba presei.

2.2.1. Fonetica. Prezintă cele mai numeroase particularități regionale care, în procesul de fixare a normelor unice, ulterior vor fi eliminate. Așa cum dovedesc cercetările relativ mai vechi¹² sau cele mai recente¹³, particularitățile fonetice regional-munteneste, care ulterior vor fi eliminate din uzul literar, nu sînt numeroase în ziarele din Muntenia, dar cele înregistrate au o mare frecvență. De asemenea, s-a remarcat¹⁴ faptul că nu atît fonetismul (în parte cu trăsături comune Ardealului și Moldovei), cît construcțiile și calcurile lingvistice imprimă presei din Ardeal caracterul regional specific. Presa din Moldova, ca toate textele din aceeași provincie, înregistrează relativ mai multe regionalisme, care ulterior vor fi eliminate din limba literară. Această situație explică și justifică orientarea, predilectă dar nu exclusivă¹⁵, spre cercetarea particularităților moldoveneste eliminate ulterior din limba literară.

2.2.1.1. Fonetisme regionale munteneste. Limităm exemplele la particularități de pronunțare care apar mai frecvent¹⁶ pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Vocalism. A. În prepoziția *pe*, *-e* trece la *-ă*: *pă* Dunăre, *pă* anul 1836 (C R, 1836, p. 37), dar și *pe* (C R, 1837, p. 39). În C R, ultima formă este mai frecventă după 1840. În general, în limba presei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, forma *pe* apare aproape constant. Velarizarea vocalei *e* în prepoziția *de* (> *dă*) apare sporadic în limba presei. De aceea nu poate fi reținută ca parti-

¹² Cf. Al. Andriescu, lucrările citate; Livia Popescu, *op. cit.*

¹³ Gh. Chivu, *op. cit.*

¹⁴ Cf. Livia Popescu, *op. cit.*

¹⁵ Pentru limba presei, spre exemplu, s-a arătat că în procesul de formare a normei literare unice au fost eliminate moldovenisme, dar și ardelenisme, sau muntenisme. (Vezi, de ex., studiile lui Al. Andriescu).

¹⁶ Au fost consemnate în toate lucrările care au urmărit procesul de unificare a limbii literare și prin eliminarea unor regionalisme munteneste.

cularitate regională a uzului literar, ci ca influență accidentală a limbii vorbite asupra celei scrise. **B.** $\tilde{a} > e$: *după* > *dupe* (C R, 1830, p. 359; 1834, p. 23). Exemplele sînt numeroase și în limba presei din a doua jumătate a aceluiași secol. Înregistrată în stilul publicistic, în stilul științific, în limba scriitorilor (de ex. și în scrierile lui Odobescu), în secolul al XIX-lea, forma *dupe* nu pare o simplă particularitate a graiului local al unui autor și nici o simplă oscilație regională a uzului literar. Inovația *dupre* (*dupe*), înregistrată încă la cronicarii munteni¹⁷, începe să fie utilizată probabil conștient. cel puțin după 1840, pe baza unei opțiuni. Poate prin falsă etimologie (ultima silabă a cuvîntului *-pă* fiind apropiată de prepoziția *pre* (*pe*) care nu apărea în textele bisericești sub forma *pă*), forma *dupre* (*dupe*) să fi fost considerată mai conformă cu norma literară a secolului al XIX-lea pentru care se propunea în atîtea cazuri modelul textelor bisericești. Această interpretare poate fi susținută și prin atestarea, după 1840, a formelor *dupre* (*dupe*), *duprecum* (după modelul *precum*) și în texte care n-au fost tipărite în Muntenia și care prezintă caracteristici regionale, altele decît cele muntenești: „drumurile pînă acum se făcuse *dupre* întîmplare și era cu totul necăutate“ (*Spicuitorul moldo-român*, p. 24; 39); „cu toate aceste înriurirea climelor, luarea *dupe* pilde, puterea întîmplărilor mari și cite odată genia unui singur om preface mult această viețuire a popoarălor“ (*ib.* p. 15) etc.; *duprecum* se vede (*ib.*, p. 110. 113) etc.

C. *dacă* / *daca*. Fonetismul *daca* este frecvent în periodicele din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Apare frecvent și în perioada 1860—1875. Fonetismul *dacă* se generalizează spre sfîrșitul secolului al XIX-lea.

D. Trecerea vocalei *e* la \tilde{a} din cauza caracterului dur al pronunției consoanelor *ș*, *j* și *r*: *așăzate* (C R. 1829, p. 191), *s-au deșărtat* (C R, 1833, p. 37), *jărtfa* (C R, 1831, p. 296), *răvărsarea* (C R, 1837, p. 97). *hotară* (C R, 1829, nr. 3). Comp. și: *reazăm* (C R, 1833, p. 31), *să află* (1829, nr. 9), dar și *să se adune* (1829, nr. 9). Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea se generalizează formele cu *e*.

Trecerea lui *-ă* final la *-e* după *ș*, *j* (*ușă* / *ușe*, *coață* / *coaje*) cunoaște o răspîndire largă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹⁸.

E. În flexiunea unor substantive feminine sau neutre articulate cu articol definit enclitic, *e* neacc. (desinență de plural) se închide, trecînd la *i*: *camerile* (C R, 1830, p. 409), *semnile* (C R, p. 408). Fone-

¹⁷ Vezi Liviu Onu, *Cronicari munteni*, București, 1970, p. 25, unde se dă și explicația fenomenului. De asemenea, A. I. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, 1971, p. 324—325.

¹⁸ Vezi A. I. Andriescu, SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 206; G. H. Chivu, *op. cit.*, p. 299.

Textele muntenești anterioare secolului al XIX-lea (de ex. tipăriturile lui Coresi — unde formele cu *-ă* sînt mai rare — *Predicile* lui Ivireanu), scrierile cronicarilor munteni se caracterizează prin variație liberă între *-e* și *-ă*. În textele moldovenești din secolele XVII—XVIII, de asemenea apare variația dintre *-e* și *-ă*. Vezi Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 128—129.

tismele de felul *casele*, *semnele* etc. se generalizează în limba scrisă la sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁹.

Consonantism. **A.** *Iotacizarea*²⁰ (modificarea consoanelor *d, t, n* din radicalul verbelor de conjugarea II, III, IV latinești la pers. I sg. prez. ind., I sg. și III sg. și pl. conjunctiv sub acțiunea unui *iot în hiat*). Formele verbale iotacizate (forme etimologice sau analogice : *să arză, crez, să scoață, simț, să vie, viu*) se păstrează, în secolul al XIX-lea, atât în Muntenia, cât și în Moldova sau Transilvania. Al. Andriescu menționează că „scrierile politice ale lui Eminescu se deosebesc din punctul acesta de vedere, prea puțin de cele ale lui Caragiale“ (SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 206—207). În presa din Muntenia, pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, exemplele cu consoană refăcută nu sînt numeroase (vezi constatarea la Gh. Chivu, *op. cit.*, p. 302). Formele cu *z* și *ț* sînt mai răspindite, cel puțin începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în texte muntenești.

B. Căderea lui *h* - : *otărit, otări*. Fenomen de limbă vorbită, pătrunde în limba periodicelor muntene, alături de formele cu *h* : *hotărit, pină* la sfârșitul secolului al XIX-lea.

C. Fenomene de disimilare consonantică : *r > l* : *tuturor > tutulor* (C R, 1845, p. 245) ; *n > r* : *amenință > cmerință* (C R, 1846, p. 370).

2.2.1.2. Fonetisme regionale moldovenești. Publicațiile periodice din Moldova păstrează numeroase fonetisme regionale. Mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ele apar adeseori alături de formele care se impuseră ca literare. Cele mai multe regionalisme, pe lângă unele fonetisme etimologice păstrate, apar și în textele moldovenești anterioare secolului al XIX-lea.

Vocalism. **A.** *ă* protonic medial trecut la *a* : *a se înalța* (*Spicui-torul moldo-român*, Iași, 1841, p. 31), *sarate* (*ib.*, 34), dar și *am arătat* (*ib.*, 3). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea este frecventă varianta literară²¹.

B. *e* neacc. trecut la *i* : *de căpitenie* (*ib.*, 50), *aseminea* (*ib.*, 50), *vom vide* (*ib.*, 4), dar și *petrece* (*ib.*, 59). Comp. și *-e + art. le > -i + art. le* :

¹⁹ Pentru exemple, vezi Gh. Chivu, *op. cit.*, p. 298.

În secolele XVII—XVIII, fenomenul apare în texte reprezentînd atât graiul muntenească, cât și cel moldovenească. Pentru exemple, vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 118. Constatarea rămîne valabilă și pentru sec. al XIX-lea.

²⁰ Asupra fenomenului vezi, mai ales : Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, dans *Mélanges de linguistique et de littérature roumaine offerts à Mario Roques*. Tome III, Paris, p. 295 ; S. Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj, 1937 ; Gh. Ivănescu, *Apariția verbelor cu t, d, n, și r*, în *Buletinul Institutului de filologie română*, vol. XI—XII, Iași, 1944—1945 ; Ion Gheție, *Un fenomen morfologic „surprinzător“ și apariția formelor cu dentală refăcută*, în SCL, XXII, 1971, nr. 6.

²¹ Toate afirmațiile cu privire la limba presei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea au la bază rezultatele cercetării lui Al. Andriescu, SILRL, sec. XIX, vol. I.

anticile (ib., 50), *zilile* (ib., 104) : a neacc. trecut la *ă* : *zădarnice* (ib., 57), *căzacul* (ib., 57).

C. *e* trecut la *ă*, *i* trecut la *î* și *ea* la *a* după *j*, *ș*, *s*, *z*, *t*, *r*-²² inițial și *-r* final, consoane rostite dur în Moldova: *slujăște* (ib., 95), *sluja* (ib., 121) ; *șuzători* (ib., 39), dar și *așezat* (ib., 62), *așezăminturi* (ib., 27), *pășască* (ib., 13); *asăminea* (ib., 1), *găsăște* (ib., 95), *săcetă* (ib., 104), *jusesă* (ib., 47), *deosăbite* (ib., 32), *despărțindu-să* (ib., 35), *silit* (ib., 92) dar și *deosebită* (ib., 35), *se prîfac* (ib., 1), *se nasc* (ib., 2), *singurul* (ib., 24, 48), *semn* (ib., 15). Trecerea lui *e* la *ă* în forma pronumelui reflexiv *se* > *să* este un fenomen răspîndit în mai toate regiunile românești. Pronunțarea dură a consoanei *s* explică și păstrarea formei etimologice *samă* (ib., 32), mg. *szám* ; *înțelepciune* (ib., 2) ; *zăstre* (ib., 21), *umezală* (ib., 104) ; *răle* (ib., 13), *răvârsat* (ib., 23) ; după *-r* în poziție finală : *hotarăle* (ib., 16), *popoarălor* (ib., 28), *izvoarăle* (ib., 23), dar și *popoarelor* (ib., 3), *popoarele* (ib., 93), *izvoare* (ib., 50). De asemenea, precedat de labială, *e* trece la *ă*, *ea* trece la *a* : *desvălire* (ib., 3 ; 119), *moldovană* (ib., 41).

Asemenea fonetisme regionale apar frecvent și în presa din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fiind înregistrate și după 1880.

D. Varianta veche și regională *până* (ib., 4, 73, 105) se menține în publicațiile din Moldova și din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La fel varianta *mulțămî* (ib., 98).

E. Formele etimologice cu *î* (*cîne*, *mîne* (ib., 13), *pîne*) apar și spre sfîrșitul secolului al XIX-lea.

F. *ea* final monoftongat în *è* (deschis) : *pre ghibaci* (ib., 41), *ar pute* (ib., 32), *a o avé* (ib., 103). Apar și formele cu diftong : *asăminea* (ib., 2, 13), *prea timpurie* (ib., 71), *nu putea* (ib., 71).

G. *ia* accentuat devenit *ie* : *urieșe* (ib., 39), *înviet* (ib., 23), *au incheiet* (ib., 59).

H. Finala *iu* (veche și regională) la cuvinte de origine latină terminate în *-tor*, *-ar* sau chiar numai în *-r* se păstrează și spre sfîrșitul secolului al XIX-lea : *ajutoriu*, *ceriu*. La neologisme : *proletariu*, *producătoriu*.

I. La cuvintele pătrunse recent în limbă se aplică, de asemenea, și alte tratamente fonetice vechi. De ex. *i* inițial trecut la *î* (*întrat*, ib., 27) și în *înformează* (ib., 35).

Consonantism. **A.** Fonetismul *ğ* : *agiung* (ib., 15), *împregiurări* (ib., 29), *giocuri* (ib., 92), încă frecvent în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în a doua jumătate a aceluiași secol apare sporadic.

B. Apariția fonetismului *ghibaci* (ib., 41) se menține sporadic și spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Sint frecvente formele depalatalizate : *împedecare* (ib., 24), *a perde* (ib., 54), *au perit* (ib., 1), dar și *pier* (ib., 1), *pierde* (ib., 67).

²² Comp. și *i* pentru *î* : *ris* (ib., 41), *riului* (ib., 47). La fel : *zimbi* (ib., 2).

C. Forme iotacizate la verbe cu radicalul terminat în -n : *puindu-o* (ib., 13), *prepuie* (ib., 97). Forme cu d păstrat : *cred* (ib., 103).

2.2.1.3. Fonetisme regionale ardelenenești. Unele fonetisme considerate moldovenești apar pe o arie mai largă, cuprinzând și o parte din Transilvania. Fonetisme ardelenenești cu caracter strict local : *durmi*, *ocăriam* etc. (Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 209), din *cătrău*, toamnă *sărină* (Bulgăr, *op. cit.*, p. 83, 84), *înlontru* (ib.).

2.2.1.4. Fonetisme arhaice. Unele au caracter regional și au fost menționate ca atare Altele s-au conservat în toate graiurile și au pătruns și în limba scrisă din toate provinciile românești. În Moldova, limba presei este mai conservatoare : *cătră* (C R, 1829, p. 191 ; *Spicui-torul* ... p. 4). În Muntenia, încă din deceniul IV, forma *către* este frecventă (C R, 1832, p. 150) ; *împotriva* (C R, 1831, p. 219, 1840, p. 157 ; *Spicui-torul* ... p. 41), *împotriva* (C R, 1836, p. 242 ; 1840, p. 71 ; 1845, p. 90) ; *preste* (*Spicui-torul* ... p. 70) ; *adecă* (ib., 2, 97), *adică* (ib., 97) ; *copaciu* (C R, 1839, p. 348) ; *rădica* (*Spicui-torul* ... p. 61) ; *lăcuiesc* (ib., 41), *lăcuitor* (C R, 1829, nr. 23), *locuitorii* (C. R, 1846, p. 262) etc.

2.2.2. Morfologia. Se caracterizează prin câteva particularități regionale, dar mai ales prin forme vechi, păstrate în limba populară și în limba literară în general din secolul al XIX-lea.

2.2.2.1. Forme regionale muntenești. A. Adjectivele demonstrative *ăst*, *astă*, *ăști*, *aste* apar sporadic în publicațiile de la București și către sfârșitul secolului al XIX-lea : *ăst moment* (Andriescu, *op. cit.*, p. 215). **B.** În prima jumătate a secolului al XIX-lea mai ales, apar forme verbale (conj. II, III, IV) de ind. pr. identice pentru pers. III sg. și pers. III pl. : *toate se răpune* (Chivu, *op. cit.*, p. 303).

2.2.2.2. Forme regionale moldovenești. A. Forme specifice de gen : *pasuri* (AR, 1829, precuv.) ; *ram* al venitului public (*Spicui-torul* ... p. 24), *ramurii* Carpaților (ib., 24). **B.** Întrebuințarea articolului genitival invariabil *a* : *riul a căruia curs* (ib., 2), *kioscurile cele desfătăcioase a orientului* (ib., 4), *a căruia slujbe* (ib., 27), dar și *cerul fatal al țivilizației* (ib., 14), *port al țerei* (ib., 24), *încolțiri ale naturii* (ib., 13).

2.2.2.3. Forme vechi și populare. A. Substantive cu pluralul în -e : *stînce* (*Spicui-torul*, p. 2), *scoicelor* (ib., 34). **B.** Forme de genitiv-dativ în -ei : *lumei* (ib., 2), *omenirei* (ib., 12), *mărei* (ib., 35) se explică prin tradiție literară și se păstrează și la sfârșitul secolului al XIX-lea. **C.** Nume de orașe cu forme de plural articulate : *a poliției Iașii* (ib., 48). O particularitate sintactică a acestui tip de substantive este acordul după înțeles : „*Iașii trage numirea de la legheonul roman : Jassiensis XIX așezat în Municipium Jassiorum, ce are o țarie zidită în Iași pe localul curței vechi*“ (Gh. Asachi, în *Spicui-torul*, p. 48). **D.** Oscilații în flexiunea pronumelui de întărire : *însuși*

lucrarea (G. Tr.), soțietatea însuși (*Spicuiitorul*, p. 93), însuși faimele (*Spicuiitorul*, p. 1), însaș măreața Romă (*ib.*, 17). E. Apariția sporadică a pronumelui relativ *care(le)* articulat : *Carele* (G. Tr., 1838, p. 72 ; *Spicuiitorul*, p. 15 ; 111), *carii* (*Spicuiitorul*, p. 37). F. Pină în deceniul V, formele etimologice (fără -u) ale imperfectului ind. pers. III pl. sint generale : pedestrii *nu putea* (*Spicuiitorul*, p. 39), „a fi văzută însuș de persoane ce păstra“ ... (*ib.*, 103). Forma mai nouă cu -u se generalizează mai ales după deceniul VII al secolului trecut²³. G. Auxiliarul *au* la persoana a III-a singular a perfectului compus, ca în limba veche : Măreața Romă *au văzut* (*Spicuiitorul*, p. 17) ; el *au stătut* (*ib.*, 62). Forma se menține și în a doua jumătate a secolului trecut. H. Menționăm locuțiunea adverbială *din cît în cît* : „pentru că propășirea își urmează drumul ei *din cît în cît* mai repede“ (*ib.*, p. 3).

2.2.3. Sintaxa. În perioada 1830—1860, cărturarii — reprezentanții diferitelor direcții ale latinismului și reprezentanții curentului istoric-popular — s-au confruntat în rezolvarea problemelor unificării limbii, preocupați fiind mai ales de problema scrierii, a îmbogățirii vocabularului, a căruia unificare trebuia să se realizeze pe baze latine și romanice, de problema unificării formelor fonetice și morfologice. Abia după 1860, interesul pentru cultivarea și unificarea limbii și sub aspectul construcțiilor devine o problemă în atenția publică, prin acțiunea critică a lui T. Maiorescu. Începutul criticii lui Maiorescu constituie o continuare a criticii limbii, impusă de Heliade, Kogălniceanu, Al. Russo. Lui Maiorescu îi revine însă meritul de a fi abordat problemele de cultivare a limbii literare și sub aspectul logico-sintactic, prin critica severă pe care o face, sub raportul corectitudinii și al preciziei, construcțiilor în limba unor jurnale publicate în Transilvania. Dacă după 1860 limba literară realizează un progres vădit în construcția frazelor, prin precizia și clarificarea normelor, totuși fraza cîștigă în claritate, în întindere și simetrie chiar de la începuturile modernizării ei.

În studiile destinate cercetării procesului de unificare a limbii literare în secolul al XIX-lea, problema unificării normelor a fost înfățișată sub aspect fonetic, morfologic, mai puțin sub aspectul vocabularului și aproape de loc sub aspectul sintaxei. Rezultatul este că, dacă pentru fonetică și morfologie există consemnarea celor mai multe elemente regionale eliminate ulterior din uzul literar modern, pentru sintaxă există numai consemnarea dispartă a unei alegeri între regional/literar în uzul literar modern al secolului al XIX-lea.

Limba unei epoci în general și deci sintaxa în particular se studiază în perspectivă istorică, în raport cu stadiul anterior de limbă și cu cel care urmează. Studiul sintaxei în secolul al XIX-lea nu poate realiza decît aproximativ o asemenea comparație, întrucît lipsesc cercetările integrale, sistematice necesare și asupra epocilor anterioare care să-i faciliteze posibilitatea clasării și interpretării.

²³ În această problemă vezi Gh. Ivănescu, SILRL, sec. XIX, vol. I, p. 35 ; I. Gheție și Mirela Teodorescu, *Asupra desinenței -u a indicativului imperfect*, în SCL, XVIII, 1966, nr. 2, p. 175—183

În secolul al XIX-lea, raportul dintre limba populară și cea literară se modifică la nivelul sintaxei atât prin modul de organizare a enunțului (întindere, varietatea raporturilor de subordonare, dispunerea părților de propoziție și frază etc.), cât și prin utilizarea unor mijloace specifice de exprimare a raporturilor sintactice sau prin folosirea unor construcții specifice.

2.2.3.1. Organizarea (structura) frazei. În limba presei, în funcție de conținutul relatărilor în variatele specii gazetărești, apar cele mai diferite posibilități de construcție a frazei. Chiar după primul deceniu de la apariția presei, exista o experiență publicistică, un stil gazetăresc diferențiat, fără îndoială după modele ale diverselor stiluri din publicațiile străine din care se și traduceau multe informații din domeniul politicii, tehnicii și științei moderne etc. Pe de altă parte un efect direct asupra modernizării sintaxei a avut și publicarea, în special după 1835, a aceluiași text în română și franceză pe coloane paralele. Nu este, deci, fapt întâmplător că, sub aspectul lexicului și al construcțiilor, de ex., *Spicuiorul* depășește ceea ce realizase *Albina* în sensul modernizării limbii.

Anunțul se caracterizează, de cele mai multe ori, printr-o simplă înlănțuire de propoziții scurte, mai cu seamă atunci când intenția este de a se evita orice apreciere în legătură cu faptul cotidian relatat.

Un mare prinz²⁴ enciclopedic s-au făcut nu demult la Cadran-Bleu²⁵ sub prezidenția învățatului d. Julien²⁶ din Paris. Adunarea²⁷ se alcătuiă din oameni însemnați din toate țerile; fișcare nație era potrivit²⁸ înfășoșată: Italia de d. contele de Rotona; Ispania de d. contele de Vales²⁹. . . Moldova și Valahia de d. Prințul Cantacuzin. . . Cătră sfîrșitul mesei dum. Julien au rostit un cuvînt în cinstea tuturor națiilor și au fost priimit cu mari aplausuri. (*Spicuiorul*, (p. 121—122).

Informația moralizatoare, adeseori o scurtă istorioară, se caracterizează prin unele particularități ale acestei specii, dintre care și introducerea vorbirii directe în povestire pentru a trezi și menține viu interesul cititorului pentru fapta relatată; adevărul ei trebuie să-l impresioneze, concluzia să-l convingă:

Domnul necunoscut după ce au ascultat cu liniște, scoasă și-i dădu o mină de galbeni zicîndu-i: „ține femeie îndrășneată, iată cu ce să-ți rescumperi vaca și să-ți hrănești familia ta, dă-mi jaloba și fii încredințată că va fi dată Prințului“.

²⁴ În textul fr. *Un grand banquet*.

²⁵ Cadran-Bleu.

²⁶ Mr. Jullien.

²⁷ *La réunion*.

²⁸ *dignement*.

²⁹ *le comte de Valles*.

... boeriul strigă : „Acesta era Prințul !“ și nu se înșelă. După câteva zile, privighitoriul ce luase vaca s-au scos din slujbă, și săraca săteancă se înștiință că un prinț nu poate să facă toate, să vadă toate, să audă toate și că nu trebuie să-i pue în răspundere de toate nedreptățile făcute sub ocărmuirea lor. (*ib.*, 120—121).

Este aici o variantă a stilului didactic, sentențios, cu mărci specifice după specia gazetărească ce-l cultivă, caracteristic mai ales în presa din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Informația instructivă se caracterizează printr-o schemă relativ complexă a frazei, în care se articulează sintetic datele unei relatări.

Este adevărat că placa iodurată ar pute fi espusă după ce au câștigat întipărirea obiectelor, la razele luminei solare, în vreme ce făptuirea începută prin razele luminoase a obiectelor din afară s-ar săvârși, duprecum se vede în ecsperienția tinărului învățat, cu scopos de a lăsa aburul mercurial să producă efectul cunoscut și să lasă chipul a se vedé. (*ib.*, 110).

Darea de seamă asupra economiei, comerțului, mișcării culturale etc. de la noi sau dintr-o altă țară se caracterizează și prin fraze expozitive de mare întindere, care pot diferenția o specie și un stil gazetăresc specific.

Acest tablou alăturătoriu arată, duprecum se vede, că comerțul ecsportației în Moldova este îndoit mai însemnătoriu decît al importației. Această deosebire, afară de aceea, că statornicește o propășire în comerț decît în anii trecuți, este totuși foarte însemnătoare în privirea iconomiei. Căci întru o țară mai cu samă agricolă ca Moldova, și unde industria manufactuală este de nemică, se pare de la cea întâi privire că comerțul importației ar trebui să fie mult mai însemnătoriu decît al ecsportației ; căci o țară ce nu are nici manufacturi, nici fabrice este neapărat silit a cumpăra toate obiectele de meșteșug de aiurea, o mare vatămare vazută pentru țară este că ea cumpărînd mărfuri lucrute, plătește nu numai valora materiei nelucrate, dară încă și prețul fabricei, folosul fabricantilor, cheltuelele transportului și câștigul deosebiților speculanți prin mînele căroro lucrurile au trecut înainte de a sosi la a lor de pe urmă menire. Dacă Moldova ar avé un comerț de importație mult mai mare decît acela al ecsportației apoi ea ar suferi o perdere reală, însă din norocire nu este așa ; ... (*ib.*, 113).

Articolul-prospect recurge deseori la construcția enumerativ-explicativă sfecifică unui stil persuasiv.

Propășirea cea sporitoare a luminelor în țerile Moldo-Române, rîvna cu care încep a se îndeletnici cu toate urzirile minței, înriurirea norocită și lucrătoare a învățături publice, care crește o tinerime doritoare a cunoaște nevoia, a întrebuința în locul deprinderii cei învechite nouă metoduri în lucrarea pămîntului și în industrie, legăturile numeroase care din toate părțile deschid relațiile cele comerțiale, și greutatea care întimpină fieșicare a aduce din țeri streine toate cărțile, care se poată da științele cerute, au vădit trebuința a publica un jurnal periodic carile analizînd și îndestulînd toate aceste cereri, ar înlesni a lor disvălire și buna țintire. Acesta este scopul carile-și propune *Spicuiitorul moldo-român* . . . (ib.).

În limba presei din jurul anului 1840, organizarea frazei prezintă un aspect cultivat. Relativ mai simplă la nivelul tipurilor de subordonare, ramificarea frazei e totuși bogată, iar legătura logico-gramaticală dintre părți este în general corect exprimată. Se înregistrează inversiuni specifice, inserții. Dispunerea simetrică a părților e marcată adeseori prin elemente introductive corelative.

Construcția stilului neutru, sobru, ciștigă în claritate și precizie mai ales după 1848, moment al stilului predominant retoric, cu reminiscențe ale stilului biblic, marcat, în planul construcțiilor, prin repetiții și paralelisme, interogații, exclamații, truncheri de propoziții, invocații etc. Stilul retoric relevant și după 1860 își are izvorul în presa anului 1848. Scriitori ca Hasdeu, Eminescu, Delavrancea îl colorează „cu numeroase elemente individuale care-l apropie de stilul beletristic”³⁰. Mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, retorismul degenerază în pură declamație, pe care Caragiale a satirizat-o, de ex., în vorbirea unor personaje ca Rică Venturiano sau Cașavencu, surprinzînd improprietatea termenilor, imprecizia și agramaticalitatea construcțiilor, tautologia, repețiția devenită manierism etc.

Varianta stilistică sobră a stilului publicistic se dezvoltă, mai ales după 1860, și sub influența stilului științific, el însuși diferențiat la începuturile lui și din această variantă a stilului publicistic, specifică unor articole care conțineau dezbateri pe o anumită temă politică, economică, științifică etc. După 1858 mai ales, se dezvoltă, însă, în unele articole din presă și un stil polemic, pamfletul, pe care Caragiale îl îmbogățește cu elemente stilistice noi. Eminescu, Slavici, dar mai ales Caragiale introduc oralitatea în stilul publicistic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Oralitatea populară conferă caracterul de simplitate în organizarea frazei, îndepărtînd-o totodată de tiparul construcțiilor retorice.

În concluzie reținem: fraza cunoaște, de la începuturile stilului publicistic, posibilități variate de organizare, fapt care permite, prin alegerea dintre mai multe modele, a unor numeroase variații stilistice. Direcția evoluției stilului publicistic, sub aspectul dezvoltării acestor variații stilistice, este marcată, pe de o parte prin dezvoltarea unei exprimări sobre, specifică stilului științific, pe de altă parte prin introducerea

³⁰ Vezi Andriescu, *op. cit.*, p. 220 și urm.

oralității populare, stilul publicistic apropiindu-se astfel, și pe această cale, de stilul beletristic.

2.2.3.2. Mijloace specifice de exprimare a raporturilor sintactice. Raportul dintre limba populară și cea literară poate fi urmărit și la nivelul mijloacelor de exprimare a raporturilor sintactice. Ca și stilul științific sau cel administrativ, stilul publicistic manifestă o tendință spre precizia construcțiilor prin alegerea unor mijloace specifice de exprimare a raporturilor sintactice. Astfel, în locul prepoziției *de*, cu valori multiple, începe să fie folosită prepoziția compusă *de către* cu un complement de agent : *de către prințipi* (C R, 1829, p. 191) ; s-a propus *de către* o companie (C R, 12.XII.1838) ; i s-au dat *de către* ghegeneralul inspector (AR, 9.I.1838) ; se pun în lucrare *de către* urmașii lor (*Spicuiitorul*, 3) ; acest sărman s-au uitat fără nici o milă *de către* Domnul arhitect (*ib.*, 39).

Prepozițiile circumstanțiale consecutive se introduc frecvent prin conjuncțiile *încît* (exprimă consecința reală) și *încît să, ca să* (exprimă consecința realizabilă) : „s-au văzut impresurate de *atîtea* pericule *încît* . . . nu au îndrăznit nici cum a se pune în rizic“ (*Spicuiitorul*, 114) ; „nu este, fără îndoială, vre o natură atît de stricată, *încît să* nu fi simțit vreodată acea înriurire . . . a unei reprezentații teatrale“ (*ib.*, 94) ; „Nici nu este limba noastră *așa* de lipsită de cuvinte *ca să* nu putem lucra cît de bineșor cu dînsa“ (*Foaie literară*, 1838, p. 6).

Nevoia de precizie explică în stilul publicistic, ca și în cel științific sau administrativ, preferința pentru locuțiuni conjuncționale, unele după modelul unor limbi străine (franceza mai ales) : *așa precum* (fr. *ainsi que*) (*Spicuiitorul. Prospect*), *în vreme cînd* (fr. *tandis que*) : „în sfîrșit sînt popoară ce să par . . . *în vreme cînd* altele poartă cu fală șteprul țivilizației“ (*Spicuiitorul*, 16), *de vreme ce* (*ib.*, 39), *îndată ce* : „Instituțiile cad *îndată ce* ele nu sînt în raport cu naravurile“ (*ib.*, p. 13).

Construcțiile corelative sînt frecvente : *dacă . . . apoi* (*Spicuiitorul*, 113) ; „*cu cît* omul știe, *cu atîta* mai mult voește se știe și cu atîta este mai puternic și mai fericit“ (*ib.*, 3) ; „Drept aceea, *cu toate că* prețuim oricare carte folositoare, *totuși* ne bucurăm mai mult de producțiile științifice“ (AR, 29.V.1838).

2.2.3.3. Construcții specifice sub influența unor limbi străine. La începutul secolului al XIX-lea „se importă“ publicații, se traduce din publicațiile străine și apar gazete scrise în română și franceză. Rezultatul este nu numai influența asupra lexicului, ci și asupra construcțiilor : franceză mai ales în Muntenia și Moldova, germană mai ales în Transilvania.

După cum s-a mai remarcat, abundența construcțiilor străine constituie una din trăsăturile specifice ale sintaxei limbii literare a secolului al XIX-lea. Dezvoltarea ulterioară a eliminat sau a redus mult dintre aceste construcții. Semnalăm cîteva : **A.** Articularea substantivelor precedate de prepoziție : *pe Dunărea* (fr. *sur le Danube*) (*Spicuiitorul*, 38), „cercuri pregătite *de autorul* (fr. *des cercles préparés par l'auteur*) (*ib.*, 106). **B.** Exprimarea cazurilor prin prepoziție : „ecstractul

unei disertații arheologice de D. D. profesorul G. Seulescu“ (fr. *l'extrait d'une dissertation archéologique de M.le professeur...*) (*ib.*, 44). **C.** Frecvența unor construcții cu infinitivul: „nedejdea nu încetează de a zîmbi lumii“ (fr. *l'espérance ne cesse de sourire au monde*) (*ib.*, 1—2), „Nu ne îngăduie spația jurnalului a arăta...“ (fr. *L'espace ne permet point de retraser*) (*ib.*, 17). **D.** Regimul unor verbe exprimat prin dativ sau prin prepoziția *asupra*: „înriurează neapărat *asupra* faptelor lui“ (fr. *influent nécessairement sur ses actes*) (*ib.*, 15); „Mișcarea propășitoare dată *agriculturei*“ (fr. *Le mouvement progressif imprimé à l'agriculture*) (*ib.*, 23).

2.2.3.4. Construcții arhaice și populare. Eliminate ulterior din uzul literar (unele în parte, altele definitiv), în secolul al XIX-lea sînt acceptate de normele limbii literare, cel puțin în prima jumătate a secolului trecut. Ne limităm la semnalarea cîtorva particularități.

2.2.3.4.1. Sintaxa părților de vorbire. Superlativul cu *prea*: „meșteri *pre* ghibaci“ (*Spicuiorul*, 41). Folosirea frecventă a articolului demonstrativ: „Propășirea *cea* sporitoare“ (*Spicuiorul. Prospect*), „relațiile *cele* comerciale“ (*ib.*), „poziției *sale* *cei* grele“ (*Spicuiorul*, 60). Folosirea adjectivului posesiv în locul pronumelui personal (Moldova): „acești mari încîntători ai lumii se întîlnesc spre a ne arăta cu întrecere... *a sale* spectacule desfătătoare“ (*ib.*, 94), „ele... se îndeletnicesc cu înțeleapta desvălire a așezemintelor *sale*“ (*ib.*, 119). Folosirea perfectului perifrastic (în gazetele din Transilvania și Moldova): prețul de abonament care *s-au* fost hotărît“ (*Spicuiorul*). Utilizarea reflexivului cu înțeles pasiv (frecvent în toate textele din secolul al XIX-lea, concurat tîrziu de construcția pasivă cu auxiliarul *a fi*).

2.2.3.4.2. Sintaxa propoziției. Nerepetarea complementului direct prin pronume personal: „Mi se pare că cheltuețele ce ea va să aducă“... (*Spicuiorul*).

2.2.3.4.3. Sintaxa frazei. În secolul al XIX-lea raporturile de subordonare în frază se mai exprimă prin conjuncții care ulterior au fost eliminate din limba literară sau cărora li s-a modificat forma. Această situație se reflectă și în stilul publicistic: și *de* crede și *de* nu“ (*Spicuiorul*, 92), „nu știu *de* vor închipui“ (*ib.*, 93); „dovedind... *cum* că limba românească este destoinică de a să putea... îmbogăți ca oricare alta“ (*Foaie literară*, 1838, p. 4), „Pe lîngă acestea, fiind că nimică nu este singuratec și *cum* că toate au o cauză (pricină), faptele se nasc unile din altele“ (*Spicuiorul*, 2), „de a crede *cum* că toate se întîmplă“ (*ib.*, 2); „Se zice că mari revărseri de apă au să fie la disghetare, carea au început încetinel, *ca cînd* nu ar voi iarna să ne părăsască“ (*ib.*, 121). Pentru raporturile de coordonare, semnalăm formația pleonastică *dar însă* nu este lucru ușor“ (cf. Bulgăr, *op. cit.*, p. 101).

2.2.4. Vocabularul. Modernizarea vocabularului literar înseamnă și unificarea lui, prin eliminarea treptată a unor cuvinte învechite, populare sau regionale din uzul literar.

Gazetele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se înfățișează, firește, cu un vocabular neologic mult mai bogat și variat.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, termenul vechi era încă preferat neologismului. Astfel, în *Spicuitorul* mai apar: *zminteală* pentru *eroare*, *rîvnă* pentru *zel*, *urzirile* minții pentru *creații*, *lucrătoare* pentru *avidă*, *dezvelire* pentru *dezvoltare*, *sgîrciți* pentru (mușchi) *contractați* etc. De cele mai multe ori, termenii populari nu sînt întrebuințați, însă, pe bază de opțiune, pentru că limba literară nu dispunea de termenii neologici corespunzători. Dacă există o motivare, ea nu privește atît funcția expresivă, cît funcția de comunicare prin termeni înțeleși de cei mai mulți cititori.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se apelează mai mult la neologisme care modifică implicit structura stilistică a vocabularului literar. Termenii noi intră în relații sinonimice cu termeni populari, regionali sau arhaici. Utilizarea termenilor dintr-o zonă sau alta a vocabularului presupune o opțiune care, motivată prin necesități expresive, devine o problemă de stil.

ABREVIERI

- AF** = *Anuarul de filologie*.
Academia Republicii Socialiste România.
Filiala Iași. Iași, 1964 —
- ALA** = *Adevărul literar și artistic*.
București, 1920—1939.
- ALIL** = *Anuar de lingvistică și istorie literară*.
Academia Republicii Socialiste România.
Filiala Iași. Iași 1965 —
- An ȘUI** = *Analele științifice ale Universității Iași*
(serie nouă). Iași, 1955 —
- AUB** = *Analele Universității București*.
Seria științe sociale. Filologie. București, 1955 —
- AUI** = vezi An ȘUI
- CILL** = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*.
I, 1956 ; II, 1958 ; III, 1962, București.
- Cipariu, Principia** = T. Cipariu, *Principia de limba și de scriptura*,
ed. II, Blasiu, MDCCCLXVI.
- CL** = *Cercetări de lingvistică*.
Academia Republicii Socialiste România.
Filiala Cluj. Institutul de lingvistică. Cluj, 1956 —
- CL III (1869)** = *Convorbiri literare*.
I—XLIV, Iași, București. 1867—1940.
- Col Tr** = *Columna lui Traian*.
București, 1870—1876 ; 1882—1883.
- Coteanu, Stilistica** = Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române -- stil, stilistică, limbaj*. București, 1973.
- IL** = *Iașul literar*.
Revistă a Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă
România. Iași 1954 —

- Ist. lit. rom. II (1968)** = *Istoria literaturii române. II. De la Școala ardeleană la Junimea.*
Academia Republicii Socialiste România.
București, 1968.
- Ist. lit. rom. III (1973)** = *Istoria literaturii române. III. Epoca marilor clasici.*
Academia Republicii Socialiste România — Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. București, 1973.
- LL** = *Limbă și literatură.*
Societatea de științe istorice și filologie din Republica Socialistă România. București, 1955 —
- LR** = *Limba română.*
Academia Republicii Socialiste România.
Institutul de lingvistică. București, 1952 —
- Macrea, LFR** = D. Macrea, *Lingviști și filologi români.*
Editura Științifică, București, 1959.
- Macrea, St. lingv. rom.** = D. Macrea, *Studii de lingvistică română.*
Editura didactică și pedagogică, București, 1970.
- Omag. Iordan** = *Omagiu lui Iorgu Iordan.*
Cu prilejul împlinirii a 70 de ani. București, 1958.
- Omag. Rosetti** = *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani.*
Academia Republicii Socialiste România.
București, 1966.
- RN** = *Revista nouă.*
I—VII, București, 1888—1895.
- SCL** = *Studii și cercetări lingvistice.*
Editura Academiei Republicii Socialiste România.
Institutul de lingvistică. București, 1950 —
- SCȘt (Iași)** = *Studii și cercetări științifice.*
Filologie. Iași, 1950 —
- SILRL sec. XIX** = *Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX.*
vol. I—II. Editura pentru literatură, București, 1969.
- Sorin Alexandrescu — Ion Rotaru, Analize lit. și stil.** = Sorin Alexandrescu — Ion Rotaru,
Analize literare și stilistice.
Editura didactică și pedagogică. București, 1967.
- SPS** — *Studii de poetică și stilistică.*
Editura pentru literatură. București, 1966.
- StUBB** = *Studia Universitatis Babeș-Bolyai.*
Series Philologia. Cluj, 1956 —
- Țepelea, Studii** = Gabriel Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară.*
București, 1970.

CUPRINS

Partea I

	<u>Pag.</u>
Prefață	3
Introducere	5
I. DEZBATERI ASUPRA PROBLEMELOR DE NORMARE A LIMBII ROMÂNE LITERARE MODERNE (1830—1880)	
A. Preocupările de limbă ale lui I. H. Rădulescu pînă la 1840	15
B. Curentul lingvistic raționalist din secolul al XIX-lea și problemele unificării și modernizării limbii române literare	21
C. Curentul istoric-popular (1840—1870) și problemele limbii române moderne	45
D. Societatea Academică Română : Stabilirea normelor ortografice, elaborarea gramaticii și a dicționarului limbii române	66
E. Titu Maiorescu și problemele limbii române literare moderne .	78
II. STRUCTURA STILISTICĂ A LIMBII	
Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne	87
A. Stilul științific	98
B. Stilul administrativ	112
C. Stilul publicistic	121
Abrevieri	138

TIPOGRAFIA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

Lei 6